

GRÓF BRUNSVIK TERÉZ

ÉLET- ÉS JELLEMRAJZA

ÍR T Á K

DR. CZEKE MARIANNE ÉS DR. H. RÉVÉSZ MARGIT

EMLÉKIRATAI

FORDÍTOTTA

DR. PETRICH BÉLA

BUDAPEST, 1926

A „KISDEDNEVELÉS” KIADÁSA

E mű tiszta jövedelme az óvónői otthon-alapé.

Gróf Brunsvik Teréz élet- és jellemrajza.¹

Írta: dr. Czeke Marianne.

Amikor Brunsvik Teréz, a magyar kisdedóvó intézmény megalapítójának és terjesztőjének élet- és jellemrajzát akarjuk adni, azt tartjuk, hogy mi is a legszemléltetőbben úgy hívjuk fel működésének fontosságára a figyelmet, ha, miként Kacs Kovics Lajos, Brunsvik Teréznek első méltatója, 1865-ben elmondott emlékbeszédében, Brunsvik Teréz pályáját Széchenyiével helyeztük párhuzamba. Helyesen mutat rá Kacs Kovics a sok külső körülmény megegyező voltára a két hazafi életében, s arra, hogy mindakettő az egyesülésben és a nevelésben ismerte fel a haladás eszközeit. Csakhogy Széchenyi felülről lefelé óhajtott nevelni a népet, a felsőbb osztályokon át az alsóbbakat, s a felnőtteken át a gyermekeket, míg Brunsvik Teréz legalulról széles bázison indulva felfelé, az ismeret-szerzési kort megelőzőleg a kisdedektől akart kiindulni felfelé. Vagy mint Rapos József ugyancsak Brunsvik Teréz működését alaposan méltató művében látja, Széchenyi a anyagi fejlődést, az industrializmust indította meg, s így közvetlenül rakta le annak a Magyarországnak alapjait, amely csak „lesz”, — Brunsvik Teréz pedig az industrializmus nyomában járó veszélyeket, melyek a fajt és erkölcsöt fenyegeti igyekezett tompítani azzal, hogy a köznevelést alkalmazva a. kisgyermek testi vagy lelki erejét edzze és növelje, s így öröklésből eredő testi vagy lelki hibákat ellensúlyozva, a gyermek érdekeit szem előtt tartva, azt a társadalmi érdekeknek megfelelő életmódra tegye alkalmassá.

Vagy hasonlattal élve¹ valamint Széchenyi István maga építette nemcsak azt a tényleges hidat, mely a két várost kötötte össze, hanem megalkotta intézményeiben azt a szellemi hidat is, melyen át Európa műveltsége, tudománya, fejlettebb

¹ Egyetemet és Főiskolát végzett Magyar Nők Egyesületében 1928. ápr. 12-én tartott felolvasás.

államélete a hazába talált utat, úgy Brunsvik Teréz a zseniálisan megszerkesztett, merészen lebegő alkotmány számára a pillérek, a talpkövek megerősítésén fáradozott, a nemzet igazi támaszán, mely Berzsenyink szavai szerint a tiszta erkölcs.

Ilyenformán az 1828-ban Brunsvik Teréz által alapított első magyar kiseddévó intézetnek közelgő centennáriuma méltán sorakozik a nemzeti felújulás és fejlődés fájdalmasan dicsőséges emlékünnepeihez. A mai kor, a gyermek százada, a gyermekvédelem korszaka, melynek Brunsvik Teréz egyike a legelső előharcosainak, teljességében mérheti fel Brunsvik Teréz szolgálatainak nagyságát. Ennek a mindjobban növekvő méltatásnak kifejezőjeként tekinthetjük a Magyar Paedagógiai Társaság 1907-ben hirdetett pályázatát: „Készíttessék el az eddigi irodalmi, esetleges levéltári kutatások felhasználásával Brunsvik Teréz életrajza, különös tekintettel a magyar gyermekkertek alapítása körüli érdemeire”. Hogy pedig ez a pályázat mindeddig meddő maradt, annak okát ugyancsak a Magyar Paedagógiai Társaság évkönyvéből (1912) tudjuk meg, mely azt a Brunsvik Teréz életrajzára vonatkozó levéltári anyag hiányával okolja meg, miért is a pályázatot felfüggesztette. Már most, midőn mi erre a feladatra vállalkoztunk, tettük azt arra a reményre támaszkodva, hogy a meglevő irodalomban többszörösen megemlített kézirati anyag megközelíthető lesz. De tekintve, hogy ezt a levéltári anyagot megszállt területen kellett keresnünk, csak legutóbbi időben sikerült Brunsvik Teréz leszármazottjai közül arra bukkannunk, ki úgyszólván teljes egészében őrzi még ma is Brunsvik Teréz körülbelül húsz kötetre rugó naplóját. Ez a leszármazott özv. De Gerando Attiláné, gróf Teleki Irén úrnő, kit kettős rokonság fűz Brunsvik Terézhez, s ki a legelőzékenyebb szívességgel kész a naplókat rendelkezésünkre bocsátani. Mivel pedig a román kormány kézirati anyag áthozatalát nem engedélyezi, De Gerandóné úrnő szíves meghívására helyszínen fogjuk szemügyre venni az értékes emléket. Addig is, míg ennek a meghívásnak eleget tehetünk, az eddigi nyomtatott források és Brunsvik Teréznek a Magyar Tudományos Akadémiában őrzött, eddig feldolgozatlan kéziratai alapján, — melyekről megállapíthattuk, hogy az ő fogalmazványai — életére és jellemére vonatkozó ismereteinket az alábbiakban közöljük.

Mielőtt azonban áttérnénk Brunsvik Teréz szorosán vett életrajzi adataira és a kiseddévás körüli tevékenységére, röviden jelezni kívánjuk életének azon körülményeit, melyek őt úgyszólván az internacionális érdeklődés középpontjába helyezik, tudniillik: a Beethoven szerelméhez fűzött szupponált regényét.

Tudott dolog, hogy midőn 1827-ben Beethoven elhunyt, hagyatékában találtak többek között két női arcképet és három, évszám, hely és címzés nélküli szenvedélyesen szerelmes levelet, melyeket a szövegben előforduló megszólítás folytán, mint a „halhatatlan kedveshez szóló levelek”-et (Briefe an die unsterbliche Geliebte) szoktak emlegetni.

Ezeket a leveleket megragadta a Beethoven-kutatás és egész sora támadt a feltevéseknek arra nézve, hogy kihez szólna k. A Kalischer által felsorolt 28 nő közül, kikkel Beethovennek összekötetése volt, három jön számításba, mint komoly jelölt a „halhatatlan kedves” (unsterbliche Geliebte) szerepére. Az egyik Beethoven első biográfusa, Anton Schmidler nyomán (1840) Guicciardi Giulietta grófnő, kinek a Cis-moll szonáta, a Lauben vagy Mondscheinsonáta van ajánlva s akit a hagyatékban talált egyik női arckép ábrázol. Ezt a nézetet vallják Kalischer és Nohl, s erre hajlik Hevesy Andor is *Petites Amies de Beethoven* című könyvében. A második Brunsvik Teréz grófnő, — az amerikai Alex. Wheelock Thayer nagy, három kötetes, tudományos apparátussal megírt Beethoven biográfiája (1870—72) szerint, kiben a másik arckép eredetijét sejtik, s a harmadik Seebald Amália, berlini énekesnő, kihez, Beethoven tréfás leveleket írt, s kit Thomas San-Galli vonultat fel, mint „halhatatlan kedvest” az 1907-ben megjelent könyvében.

Ezekkel szemben Max Unger,¹ szellemesen mutatja ki, hogy egyik teória se állja meg helyét az objektív kutatás világosságánál, s hogy okvetlenül kell még várni valami felmerülő meggyőzőbb adatra, mint ahogy a három szerelmes levelén felül napvilágra került egy kimutathatólag hozzájuk tartozó negyedik, melynek tartalmából legalább is annyi nyilvánvaló, hogy a „halhatatlan kedves”-nek Beethoven rangján felül álló nőnek kellett lennie, s ez a Seebald-teóriát máris megdönti.

Nincs módunkban a pro-contra érveket itt ismertetni, bármi érdekes volna is, annyit azonban konstatálhatunk, hogy a köztudatban leginkább Brunsvik Teréz neve került Beethoven-nel kapcsolatba, bár az általunk eddig megismert anyag nem látszik ezt a feltevést igazolni.

Hogy Beethoven magasabbrendű lelke intuitive megérezve Brunsvik Teréz kiválóan nemes egyéniségét, a családhoz fűződő barátságon felül melegen és mélyen érzett tisztelettel tüntette ki, az nagyon valószínű, de hogy ez szenvedélyes szerelemmé fokozódott, az mindeddig minden leleményes bizonyítgatás dacára is rejtély.

¹ Auf Spuren Beethovens unsterblicher Geliebten c. könyvecskéjében.

A mi részünkre itt a Teréz-teoria érdekes és figyelemre-éltő és pedig azért, mert ennek a teóriának egyik lelkes tatója, La Mara, zenetörténeti író, ki többek közt Liszt erenc levelezését adta ki Wittgenstein hercegnővel, arra rta a Deym Józsefné, tehát Brunsvík Teréz nővérének származottjait, hogy bocsássák rendelkezésére Brunsvík erez náluk őrzött emlékiratait, melyeket aztán 1908-ban ipcsében „Beethoven's unsterbliche Geliebte. Das Geheimnis er Gräfin Thérèse Brunsvík und ihre Memorien” címen önyvalakban ki is adott.¹ S bár szerintünk az emlékiratok a Beethoven-rejtélyre nem igen derítenek fényt, annál többet letfolyására és nézeteire, úgy, hogy a fentemlített kézirat ondvül jelen előadásunknak főforrását képezik. Az, hogy em-ékiratait 79 éves korában kezdte írni, s így sok időbeli téve-lés csúszott beléjük, nem rontja le azok értékét. Ezekhez, forrásként csatlakozik — egyéb iratokon kívül — természe-tesen Rapos József alapos és mindenre kiterjedő műve.²

* *

A családi hagyomány szerint a Brunsvíkok, Henrik braunschweigi hercegtől, Oroszlán Henrikől (1139—1195) származtatják magukat, aki két fia kíséretében keresztes háborúba indult Magyarországon keresztül. Az egyik fiú állítólag Magyarországon maradt, s ez lett a család megalapítója. A XVII. században a már viruló család még kimutathatólag protestáns, s csak később tért át a katolikus vallásra. Magas közjogi funkcióban találjuk Brunsvík Tamást, ki Thurzó Szaniszló mellett volt aulikus, udvarnok (1622—1625). Még magasabbra emelte a család tekintélyét Brunsvík Antal, udvari kancelláriai referendarns, majd esztergomi adminisztrátor, ki Adelffy Máriát birta nőül, azon Adelffy családból* mely alapítványával hozzájárult a kőszegi árvaház létesítéséhez és fenntartásához. A pozsonymegyei alsókorompai családi birtokot, mely 1749 óta kimutathatólag volt Brunsvík birtok, 1762-ben a fehérmegyei Martonvásár megszerzésével gyarapította, melyet donációba kapott, s 1775-ben Mária Teréziától saját személyére grófi címet nyert, mely 1796-ban lemenőleg kiterjesztetett. Ugyancsak Brunsvík Antalnak jutott osztályrészül, hogy 1780 június 25-én Budán, az¹ újonnan átköltöztetett Egyetemen felolvassa a magyar köz-

¹ A könyvben közölt emlékiratokat adjuk magyar fordításban e mű II. részében.

² Brunsvík Teréz grófnő, a legnagyobb magyar honleánynak élete és műve, vagyis a köz- és alapnevelésügy múltja és jelene. Pest, 1868.

oktatás rendezésének, a Ratio Educationisnak három felavató diplomáját.¹

Két fia úgy Antal († 1793) udvari és helytartósági tanácsos Pozsonyban, mint József a későbbi judex Curiae és nórágmegyei főispán († 1827) nagy műveltségű, irodalmilag is nagyképzettségű emberek voltak. Ezek közül Antal a csinos, de szegény Seeberg bárónőt, Mária Terézia udvarhölgyét, az apai ellenkezes miatt három évi udvarlás után vette nőül, akkor is Mária Terézia óhajaként kimondott parancsára és ebből a házasságból származott Teréz, ki 1775-ben született és, a királynénak volt keresztlánya. Terézen kívül még hárman voltak testvérek: Ferenc (1777—1852), Beethoven jó barátja, a kitűnő cellista és még kitűnőbb gazda, ki Martonvásárból paradicsomot varázsolt, Jozefin (1779—1826), gróf Deym József né, majd báró Stackelberg Kristóf né és Carolina, (1782—1853) gróf Teleki Imre felesége.

A kis Teréz, a Magyar Tudományos Akadémiában őrzött éXetrajzi töredék szerint, gyenge szervezetű, de fogékony-lelkű gyermek, kit a szülők, de különösen az apának szeretete vett körül. Az apa intenzíven foglalkozott összes gyermekeinek nevelésével, s a nevelésügy iránt is volt érzéke. Különben is 1790-ben a regnicolaris bizottságban nevelésügyi referens volt. Az anya szigorúbb volt sokkal, szinte a fősvénységig menően takarékos, hogy férjének bőkezű, talán tékozlónak mondható liberalizmusát ellensúlyozza. Az apa, mint a zene rajongó híve, már három éves korában ültette zongorához Terézt, ki egy házi tanító oktatása mellett oly szépen haladt, hogy hat éves korában Budapesten az összegyűlt arisztokrácia előtt Rosetti koncertjét adta elő zenekari kísérettel, teljes elfogulatlansággal. Úgy kellett a zongoraszékre felemelni. Kitűnően és szívesen tanult, s a feladott leckéket rendszeren könnyűnek találva visszaadta mestereinek, hogy adjanak nehezebbet. Teréz rajongásig szerette apját, kinek képét szeretettel festi meg. Szerinte kitűnő és élénk társalgó volt, könnyűszerrel mulattatott száz embert is egyszerre, és zseniálisan olvasta le a helytartósági üléseken jelentéseit — az üres lapokról. Magasztos eszméért, a szabadságért rajongott, úgy, hogy Washingtont és Benjamin Franklint Teréz zsenge korától kezdve nemcsak ismerte, de szerette is. Teréz arról is beszél, hogy József császár apját kinevezte barsi főispánnak Nyitra, Pozsony és Trencsén megye királyi biztosának, amikor is a család Nyitrába költözött. Az 1789—90. időszakban, József császár összeírási rendeleteinek végrehajtásakor, a megyei nemesség fellángolt ellenállásának majdnem áldozatul

¹ Fináczy Ernő: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. Budapest, 1899.

esett. Ezeknek a turbulens jeleneteknek Teréz szemtanúja volt a megyeházán. Memoirejaiban azt mondja, hogy ezek a politikai mozgalmak, melyek a nyilvános beszédek szükségessé tették, a tényleges forradalmak és a szerencsétlen végű háborúk sietteték apja mellbajának kifejlődését egészen a katasztrófaig. Teréz fáradhatatlanul gondolzza a szerető apát, ki életének utolsó nyarát is azzal tölti, hogy gyermekeit angolra tanítja, Terézzel Homerost olvasztatja fel magának és mindenben irányítja gyermekeinek nevelését. Ezt az üdvös folyamatot megszakítja az apának 1793-ban bekövetkezett halála, mert bizony az özvegyiségre jutott anya teljesen el volt foglalva a török megszállást még ki nem hevert birtok helyrehozatalával. Lóháton ment ki a földekre, az elposványosodott vizenyős talajról lecsapoltatja a vizet, úgy, hogy mérnök nélkül ásítja meg a tavat, s ezzel gyönyörű legelőkkkel gazdagítja az uradalmat. De mindezen ügyessége mellett nem tudta felhasználni az olcsón eladandó birtokok konjunktúráját, mint ahogy Brunsvik Antal sem használta fel a kolostor javakat rendező biztosítási állásával járó előnyöket s nem gondoskodtak így a leányok számára is fekvő birtokról, a lányok, de különösen a kiseddóvás-ügy nagy kárára. A magukra maradt gyermekek össze-vissza olvastak mindent, ami kezük ügyébe került, a Seeberg nagymama könyveskincseiből kikerült regényeket, a latin könyveket, miket a fiú hozott haza a gimnáziumból, mert a hernalsi nevelőné négy évi működése a nevelés terén igen is hiányos volt. 11—14 éves korukban a gyermekek egy platói respublicát alapítottak. Teréz 12 éves korában Bécsbe került intézetbe, hol a híres Szt. Péter templom regenschorija Preindl, zongorára oktatja és egy olasz abbé olaszra. Klopstock, Mathisson, Salis mind egyformán lelkesítik s maga is megpróbálkozik lírai költeményekkel és elbeszélésekkel. Memóriája kitűnő lévén, sok költeményt tanult könyv nélkül, melyeket szép csengésű hanggal szavalt el unokanővérei szórakoztatására. Nyelveket is könnyen tanult s angolul — mint mondja — úgy tanult meg, hogy végig olvasta az *Vicar of Wakefield* szótár segítségével. Bizonyos exaltait hangulat uralkodott lényén, ami abban a kultuszban is nyilvánult, melyet apja emlékével üzött: vörös kőből emeltetett neki a szűkös zselDpénzéből piramist, s ott avatta fel magát 16 éves korában az igazság papnőjévé, azzal az elhatározással, hogy nem megy férjhez, hanem a hazának él. Maga állapítja meg, hogy a nyolc hónapi falusi magányban felgyülemlett energiáknak nem igen akadt kiút a vezetés és megértés hiányában, mert anyja épen nem hitt a paedagógiában s nem tulajdonított annak befolyást a jellem és intelligencia fejlődésére. A testvérek igen szerették egymást, különösen Teréz

és Ferenc, s a fiú barátjai csakhamar a lányok barátjaivá is lettek. A városban töltött négy hónap alatt, midőn tanároktól vettek órákat, csak úgy habzsolták magukba a tudást, különösen a zene és festészet terén. Teréz itt is kiváló tehetséget árult el, különösen ügyes volt az emlékezetből való portraitírozásban.

Mikor felcseperedtek, Brunsvik grófné a kor akkori divatja szerint Bécsbe vitte leányait, mint a műveltség és előkelőség gócpontjába, amivé Mária Terézia tette, s amely nemcsak a magyar és lengyel főnemességet vonzotta oda, hanem Beethovent is, a nagy lángelmét. Így történt, hogy Beethoven Brunsvik grófné leányait 16 napon át zongorára oktatta, s ezen idő vetette meg alapját annak az élethossziglani barátságnak, mely Beethovent a Brunsvik családhoz kötötte.

A bécsi napok igen mozgalmasak voltak. Apai nagynénjük, Finta ezredesné szül. Brunsvik Erzsébet leányaival gondoskodott szórakozásról. Kirándulások a Práterbe, Augartenbe, Luscigartenbe, Dornbachban, melyeken Beethoven is részt vett, váltakoztak az esti társas összejövetelekkel. De nemcsak Beethoven, hanem a bécsi magyar kolónia tagjai, a magyar kancellária tisztviselői, mint például a Beethoven biográfiákból jól ismeret Zmeskal, azonfelül a mágnások, kik az esztendő nagy részét Bécsben töltötték, az Apponyiak, az Esterházyak, Grasalkovichok, Koháryak, Keglevicsek, Erdődyek ott sűrögtek a Brunsvik-lányok körül, kik a mulatozás után éjjel még zongorát gyakoroltak, hogy Beethovent, a szigorú tanárt kielégítsék.

A bécsi séjour egyik fontos eseménye volt az ifjabb Brunsvik-leány, Jozefin eljegyzése a már 50 éves Deym Józseffel, ki ifjúkori párbajvétség miatt nevet cserélve, Müller néven nyitott Bécsben a Roten Thurm-nál egy u. n. Kunstgallerie-t az antik szobrok viasz másolataiból, természetesen az akkori kor követelményei szerint tisztesen felruházva őket. Ebbe a műcsarnokba vezette el Brunsvik grófné leányait s itt szeretett bele első látásra gróf Deym Jozefinbe, ki mint menyasszony tért vissza Martonvásárra, hol 1799 június 29-én meg is volt az esküvő.

A rákövetkező telet Teréz nyilván Budán töltötte, hova 1799. karácsony táján érkezett meg József nádor fiatal feleségével, Alexandra Pavlovna orosz nagyhercegnővel, ki különös szeretettel fogadta Terézt s mindig a maga közelében kívánta látni ünnepélyek alkalmával. Teréz szavaiból tudjuk, hogy a nádor nem volt jó táncos, míg Teréz igen „taktfest” volt, s így gyakran részesült abban a kitüntetésben, hogy a nádorral táncoljon. Ugyancsak Teréz szavaiból tudjuk meg, milyen igaz szívvel karolta fel a fiatal nádorné új hazája

érdekeit, mennyire azon volt, hogy beszerzéseivel a hazai ipart támogassa. S érdekes, hogy Teréz már itt mutat rá azokra a pánszláv üzemekre, melyeknek az orosz nagyhercegnő köré rendelt orosz papok lettek volna eszközei, s mely üzemek 48-ban, az ő öreg korában, illyrizmns címen oly nagy mérveket öltöttek. Közben Jozefin, a fiatalasszony, sűrűn írja haza leveleit, melyekben nagy szerepe van Beethoven-nek, ki Deym grófnőnek még továbbra is adta a zongoraleckéket, s akinél zenekedvelő társaság gyűl egybe, a Beethoven-szerzemények előadására. (Hevesy.)

Terézzel legközelebb 1800 májusában hallunk, midőn Jozefin első gyermekének születése után anyjával és Caroline nővérével Bécsbe mennek. Ezt a bécsi tartózkodást kellemetlenné tette eleinte Brunsvik grófné, ki elrémülve szerzett tudomást veje zilált anyagi viszonyairól, de midőn eltávozott, a fiatalok újra felvidultak, köztük Teréz is, s egészen mondaine leveleket ír haza a ruhákról, kalapokról, csipkékről, egyszerűen a divatról. Jozefin rendszeren zenéről referál és ebben az időben írta Beethoven a nővérek albumába a 6 variációt, a Mathisson-féle „Ich denke Dein” témáról, mely 1805-ben jelent meg nyomtatásban és a Brunsvik-nővéreknek van ajánlva.

Ugyancsak 1800-ban érkeztek meg júniusban Triestből Guiccardi József kormányzó és neje, Brunsvik Susanne leányukkal, a szép Giuliettával, egyelőre Bécsbe, hogy onnan Korompára menjenek nyaralni Brunsvik József ékhez. Korompa is a múzsák hona volt, gazdag műkincsekben és élénk társadalmi élet színhelye, a fiatal, szép kontesszek, Julia és Henriette, a majdani Forray Andrásné és Chotek Hermanne grófné körül. Ugyanakkor volt ott Beethoven is, mint ahogy azt Zmeskal Miklós szeptember 6-án kelt, Brunsvik Ferenchez intézett leveléből következtethetjük. Ott vannak a Brunsvik rokonság fiatal leányai, Teréz és Jozefinen kívül Finta ezredes leányai és a három Dezasse grófkisasszony, kiknek mamája szintén Brunsvik leány, kiknek birtoka Pozsony közelében volt.

A nyár végén Giulietta visszatér Bécsbe és onnan ír Teréznek augusztus 2-án. A Ferenc gróf által küldött levelet köszöni meg. Ebben a levélben beszámol Teréznek a bécsi nyári saison végéről és sok szó esik Beethovenról, ki úgy látszik elcsente a fentjelzett albumot: „Szóltam Beethovennek a négykezes variációk ügyében. Megszídtam őt miattuk, s ekkor mindent megígért. Nemsokára vissza fogja őket neked adni”.¹ A tél végén, december 10-én, Jozefin ír Teréznek Beethovenról, ki Zmeskallal egyetemben üdvözli. Úgy látszik,

¹ Hevesy.

nagyon gyakran voltak zeneesték Deyméknál és Guiccardiéknál. Ferenc gróf is Deyméknál ismerkedett meg Beethovennel. (Emlékiratok).

Az 1801-ik esztendő bánatot hozott Terézre, mert a kedves, fiatal nádorné korai sírjába szállt, ami amúgy is komolyságra hajló természetét még komolyabbá tette. Mindinkább elfordul az ifjúsági örömeiktől, úgy, hogy Ferenc fivére már a vének közé számítja, — „die geht schon in's alte Eisen” (Emlékiratok). Ugyanezév március 28-án kerül előadásra Beethoven Prometheus-a Bécsben, amiről bőséges értesítések repülnek a Martonvásári magányba. 1801 nyarán pedig újra Korompán gyűlnek össze a Brunsvik rokonok, s erre az időre helyezi sok biográfus Beethoven boldogtalan szerelmes regényét, melynek olyan szenvedélyes megnyilatkozása az a bizonyos három, illetve négy levél a „halhatatlan kedveshez”. Itt jegyezhetjük meg, hogy 1802 márciusában jelent meg a Cis-moll szonáta, más néven a Lauben, vagy Mondschein szonáta, ajánlva: *Alla damigeila contessa Giulietta Guicciardi*. Terézről most csak közvetve tudunk. Pöstyénből a Finta cousineok küldenek neki jelentéseket az augusztusi élőképekről, melyekben Giulietta mint Niobe szerepel és Batthyány Lajos, a későbbi miniszterelnök és 49-es vértanú, mint apród. A családban a legközelebbi esemény Giulietta esküvője Gallenberg Róbert gróffal 1803 november 50-án. Giulietta férjét Nápolyba követi, míg Deyméknél tovább folynak a zene-összejövetelek. Ezekről referál a Deyméknél tartózkodó Sarolta Teréz nővérenek. Elküldi neki Beethoven dalát, *das Glück der Freundschaft op. 88.*, melyet Jozefinnek szerzett. Teréz Budán hamarosan megtanulja, el is énekli, de a nővérek kívánságára nem árulja el a szerzőt. (1803 jan. 20., nov. 10., 20., dec. 19.).¹ Teréz is fel-felrándul Bécsbe rövid tartózkodásra s innen írja Ferencnek, hogy Beethoven mindennapos Deyméknél. Saroltát pedig el jegyzi ugyancsak Deyméknél Teleki Imre gróf, ki tanulmányai befejeztével Göttingából jövet megismerkedett vele. Az xidvarlás ideje alatt Sarolta és Teréz szívügyeikről leveleznek, s ebből az időből maradtak fenn levelek, melyek mutatják, hogy Teréz szíve is megmozdult. Valami Antal nevű fiatal tisztért rajongott, ki a Rajna partján táborzott, Schönggeist lehetett, mert a harctéren is olvasott és írt románcokat. Ügylátszik, a fiatal ember rokonai álltak a szerelmesek közé s Teréz szomorúságát önti ki nővérenek, bár azzal vigasztalja magát, hogy „amíg Schiller és Beethoven írnak, addig nem szabad a halált kívánni.”²

A vidám, vagy szentimentális hangulatot csakhamar

¹ Hevesy.

² Hevesy.

gyász szakítja meg. 1804 januárjában meghalt gróf Deym József Prágában, hol feleségével rövid tartózkodáson volt, és a fiatal özvegy várandósán sietett vissza Bécsbe 3 árvájával. Negyedik gyermeke születése után súlyos anyagi viszonyainak rendezéséhez fogott, melyben Teréz is önfeláldozóan segítette, miután télvíz idején, még januárban, Bécsbe ment nővérének ápolására és gyermekeinek gondozására. Közben pedig Carolina férjhez ment Erdélybe, Hosszúfalvára.

Terézre az 1805—6-iki évben mozgalmas idők szakadtak. A Napóleoni harcok hullámai oda hömpölyögtek Bécshez és éreztették hatásukat Magyarországon is. Már az 1796-diki nemesi felkelésben részt vett Brunsvik Ferenc is, s Teréz akkor arra gondolt, hogy Mentorként férfi ruhában kíséri el féltve szeretett fivérét. Ebből a kalandos tervből csak annyi valósult meg, hogy elment utána anyjával Kanizsára, majd Zalaegerszegre s a campoformioi békekötés után visszatértek. S midőn 1805-ben Napoleon győzelmes serege Bécsbe és Schönbrunnba vonult, Teréz a francia hadsereg közeledtekor Pozsonyban volt Brunsvik József tavernicus nagybátyja családjánál, mikor együtt ült az országgyűlés. Azonnal sietett Bécsbe Jozefin nővére támogatására, ahonnan 1805 június 7-én írja Ferencnek, hogy Beethoven gyakran jön el Jozefinhez.

Bécsből a fenyegető veszély elől elmenekült a főúri társaság. A császár-király és felesége Tatára, Ferdinánd toszkániai nagyherceg, vagy mint Teréz nevezi: Napoleon kegyelméből württembergi nagyherceg Budára, a királyi várba költözött. Szenvedélyes zenekedvelő lévén, a megszállás ideje alatt hetenkint 2—3-szor volt zenei összejövetel a királyi várban, ahova elhozta a híres Rafael festményt, Madonna del Granducat, vagy pedig Brunsvikéknél Budán, néha Széchenyiéknél Pesten. Brunsvik Teréz nagyban érvényesült szép alt hangjával, Batthyány és Dóry grófnők sopránja mellett. A nagyherceg pedig kitűnő bassista volt. Egész nap gyakoroltak, mi nem kis mértékben fárasztotta Teréz gyenge szervezetét. A fiatal özvegy is szerepelt, ki teljes ifjúi bájába ti ragyogott, és akinek Wolkenstein gróf főudvarmester nyíltan mutatta be hódolatát. A nagyherceg tréfásan Wolkensteinhez szólva így jelölte a két Brunsvik leányt: Az enyém (Teréz), az öné (Jozefin). 1806 március 19-én pedig József napján a nádor tiszteletére Brunsvik József rendezett ünnepséget, melynek nyomtatott programja még ma is meg van. (lévesy). A nagyherceg búcsúzásakor a sok műélvezet emlékére egy szépen bekötött oratórium partit urát ajándékozott Teréznek, Beethoven is hallatott magáról, és ekkor írja 1806 május 20-án pajkos levelét Fe-

renc grófnak azzal az üzenettel: „Küsse deine Schwester Thérèse, sage Ihr, ich fürchte, ich werde gross, ohne dass ein Denkmal von ihr beiträgt werden müssen”.¹ Ugyancsak májusban Teréz nővérel, Jozefinnel Erdélybe, Kolozsvárra utazik gróf Teleki Imrénéhez, kinek júliusban kis leánya született, Blanka a majdani hőslékű kufsteini fogoly. Az Erdélyben való tartózkodást nem igen élvezték sógoruk nagy zsarnoksága miatt, mivel kellemetlen jeleneteik voltak s ki Teréz szavai szerint úgyszólván elűzte őket házából.

A nővérek távolléte alatt 1806-ban Martonvásáron volt Beethoven, Schindler állítása szerint, s ott írta az 1807-ben megjelent és Brunsvik Ferencnek ajánlott Sonata Appassionata-t (az op. 57-et).

1807 nyarán pedig Brunsvik grófné cseh fürdőkbe viszi Teréz leányát, részben, hogy gyenge szervezetét erősítse, részben abban a titkos reményben, hogy férjhez adja. Így töltenek 8 hetet Karlsbadban, Franzensbadban és végül Prágában a Seeberg rokonoknál.

A fürdők, valamint az érdekes társas érintkezés jól hatottak Terézre, ki Karlsbadban többek között megismerkedett Leiningen hercegnével, a későbbi Duchess of Kent-tel, Viktória királynő anyjával. A fürdőzést 1808 nyarán megismétlik, s Karlsbadból azután Jozefinnel együtt Teréz külföldre utazik, hogy a Deym-fiúk számára megfelelő nevelő intézetet vagy házi tanárt válasszanak. Ez az utazás döntő fordulatot adott férc A életének s végérvényesen a nevelés ügyé felé hajtotta.

Tudvalevő, hogy a XVII. században megszületett empirizmus és racionalizmus a XYIII. században a francia felvilágosodás eszméivel párosulva, teljes kifejlődésüket nyerték. Az általános érdeklődés a nevelés kérdései felé fordul, melyeket a pietisták és philanthropisták utilitarisztikus szellemenben oldanak meg, mint ahogy e kor nevelésügyi alkotásai, így Mária Terézia nagyszerű nevelésügyi szabályozása: a Ratio Educationis is mutatja. A német felvilágosodás és a neohumanizmus hatása alatt ez az utilitarisztikus irányzat megint az eszmei, az erkölcsi nevelés és jellemfejlesztés felé hajol, azaz, kezdik az iskolákat már nem tisztán hasznos ismereteket szerző, és csupán jó állampolgárokat nevelő intézeteknek tekinteni, hanem feldereng már az a sejtelem is, hogy az ismereteknek abszolút véve, hasznosságuk mellett lelkét és szívet nevelő hatása is lehet. Ezek az európai eszmei áramlatok élénk visszhangot találtak már Mária Terézia, de különösen pedig II. József idején Bécsben s a nevelésügyi kérdések a bécsi magas körökben s így a magyar mágnás, és kancell-

¹ Csókold helyettem Teréz húgodat és mondd meg neki, félek, hogy nagy leszek, anélkül, hogy ő egy emlékművel hozzájárulna.

láriai funkcionáriusok körében is napirenden lehettek. Amint már láttuk, Brunsvik Antal gróf aktíve vett részt gyermekeinek nevelésében. Mint a nevelésügy referense kinevezte a 22 éves Schedius Lajost az egyetemre tanárnak, s a nőnevelésre vonatkozóan is tett javaslatokat. S azt is tudjuk, hogy az Ürményiek, a Ratio Educationissal kapcsolatosan annyira ismert név, baráti viszonyban voltak Brunsvikékkal s így nem lehetetlen, hogy mindig apja körül sürgölődő Teréz és Jozefin fogékony elméjükben szinte tudat alatt raktározták el az akkoriban hallottakat. A tény az, hogy Deym grófné elsőrendű fontosságúnak tartotta két fia nevelésének kérdését s mint a továbbiak mutatták, Teréz teljesen osztotta nézetét. Midőn tehát elindultak jó nevelő keresésére, teljes tudatossággal keresték fel először is Schnepfenthalban a híres Salzmannt, a filantropista intézetét, kit csizmásan, sarkantyúsan találtak, amint 12 fiával és vejével kormányozta a piros pozsgás fiúkat. A túlságos katonai szellem merevsége azonban nem felelt meg Jozefinnek s így Frankfurton, Weimaron át az udvar szíves vendéglátása után Schaffhausenbe értek, honnan Johann Georg Müller, a historikus fivére, szakavatott tanácsára Pestalozzit keresték fel Yverdunban. Érdekesebben íria le Teréz emlékirataiban (04. lap) a találkozást a híres paedagógussal, kinek szellemi nagysága olyan megdöbbentő ellentétben állott testi megjelenésével.

Hat hetet töltöttek itt a fiúkkal és mint emlékirataiban mondja, ezek a szombati előadások mélyreható benyomást gyakoroltak rá. De Pestalozzi is szívébe fogadta a két magyar nőt. Két levelet őrizett meg Pestalozzitól Brunsvik Teréz, melyeket annak idején Tavasinak bocsátott rendelkezésére a Pestalozzi centennarium-ünnepségekre, s melyek közül álljon itt két töredék: „Fennkölt lelkű Asszonyok! Ha az önök lelkére nyernék befolyást, akkor befolyást nyernék egész nemzetükre. Ugy-e nem váratnak soká levelükre? Óh fennkölt lelkű Brunsvikok! Szívük a jóra törekszik. Csak a hazáért, az emberiségért dobog”. (Pestalozzi, 1809 máj. 9.). Más levél ugyancsak 1809-ből: „A gondviselés műve volt, mely bennünket együttlétünk ideje alatt a fenségesért, az emberiség nemes tökéletesedéseért lelkesített. E mellett tartsanak ki hűségesen. Óh nemes lelkek! Szerepük az emberiségre nézve jelentős, ha készek neki szolgálni, ezt pedig meg fogják tenni törhetetlen magyar hűséggel és magyar tetterővel”. 1808 nov. 22-én Pestalozziné is meglehetősen meleghangú levelet ír Teréznek.

Magasztos eszméikért lelkesedve váltak el Pestalozzitól a nővérek, kikhez Stackelberg báró csatlakozott. Savoyán s a Mont-Cenis-en át, decemberben, nem kis veszélyek között az örök hó hónából Itália mosolygó kék ege alá Sasa kis városába értek, hol az exaltált Teréz, saját bevallása szerint ki-

szállt a kocsiból és megcsókolta Itália földjét. Számtalan közlekedési nehézség után megérkeztek Génúába, majd Florencebe, végül májusban Pisába. Az Itáliában való gyönyörködést megrontotta Teréz számára az az elhidegülés, melyet Jozefin és a gyermekek részéről tapasztalt, akik mind Stackelberg báró varázsa alá kerültek. Június közepe táján pedig a franciák és osztrákok között kitörvén a háború, a hazautazást sietve meg kellett kezdeni a szép Pistojai úton át Modenába, a Po és Tagliamento mentén Velencéig, onnan pedig Triestbe. Tartózkodásuk alatt e város többször cserélt gazdát, s tisztán hallatszott az ágyúk dübörgése. Végre holmi útlevél nehézségek elintézése után Fiúmén át, Zágráb, Varasdon át, a Balaton mentén Martonvásárra értek.

Hideg zuhanyként hatott az új eszméktől eltelt két nővére az otthoni hangulat, amelyet nem javított az a körülmény, hogy Jozefin Stackelberg báróhoz Esztergomban férjhez ment. Teréz hiába próbálta fivérét, Ferencet, a népboldogító, illetve népnevelési eszmékkal fellelkesíteni. Rajongónak, exaltálnak mondták, midőn célzott egy kis gyermekeket óvó intézet felállítására. Kinn a nagyvilágban is, az egy Schedius Lajost kivéve, mindenütt csak visszautasításra talált, midőn Pestalozzi eszméit akarta propagálni. Ilyenformán úgy látszik, Teréz az 1810-dik évet megint csak a nagyvilágban töltötte és megint találkozott Beethovennel, ki az akkor megjelent Fis-dur szonátáját op. 78. ajánlotta neki. Levelezésében újra többször esik szó Beethovenről (1811 április és június 18.).

Különben teljesen nővére családjának szenteli magát, ki Wittchapben, Morvaországban birtokot vásárolt s férjével s szaporodó gyermekeivel oda költözött. Teréz a gyermekeknél nemcsak a gouvernante-ot, hanem a tanárt is pótolta; megtanította a gyermekeket írni és olvasni. Ez a tevékenység, mint írja, rendkívülien boldogította, mihez az a körülmény is hozzájárult, hogy a falusi tartózkodás gyengélkedő szervezetére szemlátomást jó hatással volt. 1813-ban a nővérek Wittchapból elköltözködtek Bécsbe, hol Teréz folytatta nevelőnői funkcióit, melyekhez még dadáskodása járult, midőn az akkor született kis Minona teljes gondozását vállalta. Amidőn Hackingba mentek nyaralni, hova a fiúk tanára hetenkint csak egyszer jött ki, beállt correpefitornak, megtanult görögül, s velük fordította Xenophon Anabasisát. (101—102.)

Stackelberg báró közben Eszlandba haza tért s miután Jozefin férjét oda követni nem akarta és nem is tudta a Deym gyermekek miatt, a báró a saját gyermekeit, Jozefin és Teréz fájdalmára, magával vitte. Midőn pedig 1814-ben a bécsi kongresszus teljes fényét szórta a bécsi társaságra, a Brunsvik

nővérek Martonvásáron vannak, hol Teréz egész télen át júniusig folytatja nevelő, oktató működését egy magyar tanító segítségével. Emlékirataiban leírja módszereit, melyekkel a Deym gyermekeknek idegen nyelvet tanított s melyek a legjózanabb paedagógiai belátásról tanúskodnak.

Természetesen nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a körülményt, hogy Brunsvik Teréz ezeket az emlékiratokat már nagyon előrehaladott korban írta s így nem lehetetlen, hogy az itt leírt nézetei retrospektíve vannak beiktatva. De ezt majd a Naplók áttanulmányozása lesz hivatva *eldönteni*.

Ugyanebből az időből emlékszik meg Brunsvik Teréz egy kérőjéről, báró Podmaniczky Károlyról, a magyar Sokratesről, aki ismételten megkérte 6 évi időközben, utoljára 1819-ben. De Brunsvik Teréz akkor már az emberiséget zárta szívébe és nem ért rá házassági ajánlatot fontolóra venni. Különben is ezeket mondja: Hideg maradtam, egy régi szenvedély felemésztette szívemet. Már most ebben a passzusban látja La Mara az „Unsterbliche Geliebte” kombinációjának támaszát, míg Hevesy a pálfalvi kéziratok alapján kimutatja Deym Ferdinánd útmutatása nyomán, hogy ennek a szenvedélynek tárgya nem Beethoven volt, hanem egy másik Ludwig, AVilhelm Ludwig Migazzi gróf, a váci kardinális rokona. Fenn maradt ugyanis Brunsvik Teréz kéziratában egy külön irat ezen címmel: „A szív titkai” — „Nem regény”, melyben Teréz választottjával beszélget, s neki Diotima néven verseket ír.

A pro és contra-kra itt se térhetünk ki s így követjük Teréz útját Bécsbe, hova azért megy, hogy betegeskedő nővére helyett rendbe hozza annak ügyeit. Kora 5 órától reggel késő este 8-ig fáradhatatlanul dolgozik, felügyel a lakóház átépítésére, elszámol a Múcsarnok belépti díjairól és a kiadó szobák béreiről, alig engedve magának egy kis időt az étkezésekre, s miután nővérét installálta, újra visszatér Budára, hol kertészettel foglalkozik és egy Lujza nevű kis leányt vesz maga mellé nevelésbe. Ebbe az időszakba esik 1819-ben a köz jótékonyság terére való lépése. A sorozatos rossz termés ebben az esztendőben súlyos éhínséget 'támasztott. A felvidékről és Erdélyből tömegesen toltult a kiéhezett lakosság a Duna felé, nevezetesen Pestre, hol azonban nagy számuk miatt alig tudtak gondoskodni róluk. A rettenetes nyomor, melyet szemlélnie kellett, mélyen megrendítette, s részvéte immár nem meddő sajnálkozásban, vagy az előtte levő nyomor ad hoc módon való enyhítésében nyilatkozik meg, hanem feltámad benne a törekvés az általános nyomort preventív eszközökkel csökkenteni, illetve bekövetkeztét gátolni.

E célból egy nőegyesület tervén fáradozik, melynek érdekében fáradhatatlanul keresi lel barátnőit, ezek között báró Rudnyánszky és Telekiné Mészáros Johanna és Gyulay Albertné grófnőket. Ezekről egyenkint 1000 forintnyi, adományt szerezve, testületileg járulnak Hermina főhercegné, a nádor második felesége elé, kinek közbenjárására el is nyerik az engedélyt egy Budán és Pesten megalakítandó nőegyesületre. Az Almásy Pál estjén ott látjuk már Terézt, amint korteskedik a vendégek között, gróf Teleki Mészáros Johanna egyesületi elnökké való választása mellett. Az egyesület céljai között nem a kis, elaprózott segélyek szétosztása szerepel, hanem ittmadandó intézmények, szegényházak, munkásotthonok, mindenekelőtt pedig iskolák és gyermekipariskolák felállítása. Midőn pedig Telekiné Mészáros Johanna helyett özv. Brunsvik József né került az egyesületi elnöki székbe, Teréz, mint nagynénjének jobbkeze, máris jelét adja nemcsak a köz jótékonyág iránti aktiv érdeklődésének és munkabírásiának, hanem azoknak a tulajdonságoknak is, melyekkel fel tudta kelteni az általános lelkesedést szép szavakkal és úgyesen megválasztott apró ajándékokkal egyaránt.

Ez a közjótékonyági tevékenység Teréznél mind intenzívebbé vált, úgyszólván abban az arányban, hogy családjában sorra érték a veszteségek 1820—30 között. 1821-ben szeretett nővére hal meg, 1823-ban annak leánya, a tehetséges Deym Victoire, kit akkoriban a nőnevelés körébe eső tervei részesevé akart tenni, rögtön utána pedig az alig 16 éves Sophie nővére St. Pöltenben, mint apáca, az anya pedig 1830-ban, a Deym-fiúk, kiknek nevelését oly szeretettel vezette, szintén nem úgy fejlődtek, mint ahogy elvárható volt. Fritz nem tanult, s anyja és nagynénje legnagyobb bánatára katonának megy. Az 50-es évek memoire-írója szólal meg ezekben a részletekben, a Teleki Blanka nagynénje, ki lesújtó szavakkal bírálja a szoldateszka brutalitásait. De a legnagyobb csalódás a zenebarát Ferencben érte Terézt, ki önző, léha, kártyás, kapzsi, kegyetlen földesúrrá és nővére gyermekeit semmibe sem vevő nagybátyává fejlődött, úgy, hogy Teréz annál jobban elidegenedik a sok szép emlék szentelte ott-hontól, s rokoni gondoskodását, túláradó szeretetét mindinkább Teleki Imre lányaira ruházza, kiket ő vezetett be a világba és kik hiányos nevelésének pótlásáról ugyancsak ő gondoskodott. Teleki Blanka, különösen a festészetre mutatván hajlamot, nemcsak Thugut Henrik oktatásában részesült, hanem nagynénje Münchenbe is elvitte a híres Peter von Cornelius műtermébe. Blanka azonban három évnél tovább nem folytathatta sikeres tanulmányait, mert megbetegedvén, haza kellett mennie.

Időközben Terez régi bécsi ismerősei közül Zmeskal Miklóssal tartotta fenn a levelezést, ki Beethovenről, új műveinek sikereiről, súlyos betegségéről, majd haláláról és temetéséről referál neki.¹

Ezzel teljén eljutottunk az 1827-iki esztendőhöz, mely nemcsak Beethoven halálának éve, hanem Pestalozzi-é is, s ebben az időben fordítja le Wertheimer Wilderspin „Über die frühzeitige Erziehung der Kinder” című művét, melynek hatása alatt Brunsvik megindítja a kiseddóvó intézmény mellett az agitációt. 1828 június 1-én Budán (Mikó-utca 8.) megnyitja az első, angyalkertnek nevezett kiseddóvót.

Mielőtt azonban ezt a tevékenységét tárgyalás alá vesszük, Brunsvik Teréz kellő érdemeinek kidomborítása céljából szükséges, hogy visszapillantást vessünk a gyermekvédelem akkori helyzetére.

Általánosságban megállapítható, hogy a gyermekvédelem igen lassan tör magának utat, mert az akkori kor háborúi alatt az utána következő időszak eldurvulása folytán az emberéletet egyáltalában semmibe sem vették. Különben is mindenütt a felső oktatásból indul el a nevelésügy és csak sokkal későbbi fejlődési fok eredménye a népnevelés, melynek úgyszólván legmodernebb ága a gyermekvédelem. Szórványosan a kiseddóvás eszméjével itt-ott találkozunk ugyan, mint pl. Plato Respublicájában, ki a 3—6 éves gyermekeket templomokban nők által akarja őriztetni. De valóságban tátongó ür mutatkozik innen Pestalozziig, ki elsőnek hangoztatta a gyermek értékét és méltóságát, s talán számba véve az 1770-ben Hágában felállított játékkiskolát 2—5 éves gyermekek számára, vagy a dániai felügyelő iskolákat, vagy az 1779-ben Elzászban, Walbachban Oberlin által létesített mezei munkások gyermekeit befogadó intézetet, az 1871-ben megjelent Lienhard und Gertrud című könyvében, megrajzolja „gyermekházát” (Kinderhaus). Ennek megközelítő megvalósulásként tekinthető a Pauline detmold-lippei fejed el emné által 1802-ben alapított gondozó intézet (Pflege-anstalt) 1—4 éves kisgyermekek számára, kiket reggeltől-estig gondoztak és ételmeztek, s így megközelítette a modern kiseddóvó intézeteket. De ez a példa nem igen talált utánpótlásra, s a gyermekvédelem tulajdonképpen a századvégi szociális átalakulásból sarjad ki a g váripar fellendülésével, midőn a női kezek alkalmazása szinte szükségszerűleg vonta maga után az asszonyok nagyobb munkateljesítménye céljából a gyermekgondozást a munkaidő tartamára, s így Angliát tekinthetjük a gyermekvédelem hazájának. A skót Richard Owen már 1816-ban állít

¹ Hevesy 85—86. 1.

tel ilyen menhelyet munkásai gyermekei számára az ő szocialisztikus elvei szerint.

Egy másik típusú kisgyermek iskola a Dameschool, mely a népiskolákat volt hivatva pótolni, melyeket azután az Iní'antschool-ok, (óvodák) váltanak fel. Ezeket fejlesztette ki ugyancsak a skót eredetű Wilderspin, ki 1819-ben Lord Brougham, Mill és Macaulay támogatásával megnyitotta a londoni Spitalfields-err-az első, modern kisdedóvó intézetét és nevelési, illetve az itt használt oktató-nevelési rendszerét könyvbe foglalta. Ehhez a könyvhöz, illetve a Wertheimer által „Über die frühzeitige Erziehung” cím alatt fordított és bővített műhöz kapcsolódik Brunsvik Teréz működése, ki már Pestalozzi hatása alatt, meggyőződven a már zsenge korban kezdődő nevelés fontosságáról és, mint láttuk, Pestalozzi népboldogító eszméiért lelkesedve ebben a könyvben, Wilderspin kísérelésében megtalálta a módot, hogy az eddig homályos törekvéseit a haza javára úgyszólván konkretizálja. Mert természetesen, Magyarország csak úgy nem gondolt a gyermekvédelemre, mint a fejlettebb nyugati államok, s itt mint Európa általános harcterén még inkább süllyedt az emberi élet értéke, hiszen még a Ratio Educationis, ez a nagyszerű alkotás se intézkedik valami behatóan a népnevelésről. Viszont azok a nagyszabású pusztítások, miket a török háborúk okoztak és a nyomukban járó pestis, 1683-ban Kollonicsot, Magyarország majdani hercegprímását arra a gondolatra hozta, hogy a Bécs előtt visszafutamodott törökök sátrai alatt talált gyermekeket összeszedesse és a Szent István templomának ajtajában kéregetett pénzen felneveltesse.

Ez az akció semmiesetre sem tekinthető azonban a kisdedóvó intézmény előzményének, mint ahogy szorosán véve az európai nyugati iparországok gyermekvédelme sem tekinthető előzményül a Brunsvik Teréz által meghonosított intézménynek, mert egyrészt 1827-ben az említettekén kívül csak Berlin, (1824-ben) Liverpool, (1825-ben) Hessen-Cassel, s (1827-ben) Genf dicsekedhetett óvodával, másrészt meg azért sem, mert Brunsvik Teréz egyáltalában nem utilitarisztikus motívumból sürgette a gyermekvédelmet, hanem azon tiszta felismerésből, hogy a kisgyermek gondozása és idejekorán való nevelése, nemcsak a gyermek fizikai életének megmentését eredményezi, mely a felügyelet hiánya miatt oly nagy veszélyben Jt'orog az alsóbb néposztályoknál, s ezzel az ezer pusztulástól ritkított magyar fajt védi, hanem az erkölcsi alapok lerakása, illetve az erkölcsök javítása által a hirtelen demokratikus fejlődéssel járó veszélyeket is közömbösítik. „Nem kórházak, nem börtönök kellene, hanem erkölcsi lehetőség arra, hogy a nép ne pusztuljon el a tudatlanság és az aljasság mocsara-

ban”, mondja emlékirataiban. Ezt mint égetően felismert szükségletet azután teljes energiával igyekezett kielégíteni.

Hogy milyen óriási nehézségekkel kellett megküzdenie, míg első óvodáját — saját költségén — felállíthatta, arról úgy emlékiratai, mint a Magyar Tudományos Akadémiában őrzött életrajz-töredék tanúskodnak. Az utóbbiban ezeket mondja: „Az osztrák uralom alatt való akadályok, rangjának és nemének előítéletei mindmegannyi lelki korlátokat képeztek, hozzáadva még az ország pénzes arisztokráciájának csekély fogékonyságát”. „De én erős és hajthatatlan maradtam” — mondja emlékirataiban. — „Feszítsetek keresztre, még a keresztben is azt fogom kiáltani: kis gyermekiskolák kellene”. „Küzdött, győzött, elbukott”, szól az akadémiai kéziratban, de egy dolog bizonyos volt: Ennek meg kell lenni, ezt el kell érnie, hogy a varázsige, a nevelés, mely minden rejtélyt megfejt, felhangozzék minden osztályon, minden társas rétegen át, a haza minden táján”.

„Nem esett nehezére semmi fáradság, se éjjel, se nappal, hogy érdeklődést keltsen szóban és írásban az összes megyék-nél a 1827. év folyamán. Véletlenségből, — ha ugyan vart véletlen — ismerkedett meg Brunsvik Teréz a skót módszerrel 100—200 kis gyermek foglalkoztatásával egy helyiségben. Azt mondják, a véletleneket Isten a maga számára tartotta fenn, melyekbe az ember nem kontárkodhatik bele. Wertheimer József, egy fiatal ember, kinek nővére London-Dan volt férjnél, lefordította és kiegészítésekkel bővítette (Wilderspin) könyvecskéjét, melyet Thugut Henrik úgyszólván még azon melegen a nyomdából hozott el Budapestre. A 3-ik lapon olvasva azt éreztem, ez kell nekünk *itt*, az utolsón olvasva pedig, ezt kell valósítanom, bár életembe kerüljön is”.

Ebben az idézetben nemcsak a tényállásokkal ismerkedünk meg, hanem azzal az apostoli elhivatottsággal, mely nem rettenve az akadályoktól, azt amit helyesnek és jónak ismert fel, tűzön-vízen át megvalósítja, s ebben a lelkeségben Brunsvik Teréz teljesen beleilleszkedett hazánk reformkorszakába, melyben szinte túlzásbamenő kizárólagossággal vindikálták egy eszme javára a panaceát, s fáradságot nem kímélő agitációval törekedtek az eszmék megvalósítására. A Magyar tudományos Akadémiában levő kéziratokból arról értesülünk a továbbiakra nézve, miként nyeri meg Mária Dorothea útján József főherceget, miként gyűjt pénzt és természetbeni szolgáltatásokat, például fűtésre fát, s nem törődve gúnnyal, ellenvetéssel, sikerre vitte terveit.

Minthogy pedig a gyermekeknek a nyáron a lépcsőn kellett fel- és lejönniök a forró napsütésben, hogy a Várból és a Vízivárosból az óvodába jussanak, csakhamar szükségessé

vált egy újabb intézet felállítása a Várban. Ennek a patrónusa Mária Dorothea főhercegnő lett, aki 500 forintot adományozott a helyiség bérösszegére és a berendezésre. A Majthényi-féle házban (Uri-utca), a felsővárosban (in dér oberen Stadt), 1829 március 9-én nyitották meg. Teréz példáján” felbuzdulva, özv. Brunsvik József né, az országbíró Özvegye, született báró Majthényi Mária, szintén hajlandónak liitakozott egy ilyen óvoda felállítására, amit azután Brunsvik Teréz a töle szokott energiával foganatosított.

„Alighogy márc. 9-ikén nagy erőfeszítéssel megindította az intézetet a várban, gyakran repült ingadozó hajón a jégborította Dunán át. Helyiséget bérelt, könyveket rendelt s egyéb eszközöket; megválasztotta és tanácsal ellátta a tanító házaspárt s József napján, márc. 19-én, már megvolt a megnyitás 15 gyermekkel, ezúttal ünnepélyesen, a főnemesség jelenlétében. Eljött az ideje, hogy gondoskodás történjék bőségesebb segítségről. Mert nem csak alapítani kell intézeteket, de fenn is kell tartani”¹.

Erre vonatkozólag úgy intézkedik Brunsvik Teréz, hogy ne csak adakozásból, hanem a bejáró gyermekek szüleinek hozzájárulásával tartassanak fenn az intézetek. Óvoda alapításra buzdítja és bírja Zmeskal Miklóst, a bécsi jó ismerősét is, ki csekély fizetéséből 400 pengő forintot ajánl fel, s a buzgó Teréz siet Besztercebányára, megalakítja a kiseddóvó egyesületet, elnökkel, választmánnyal, titkárral, s fogadja a jelentkező szülőket. Egy esztendőn belül négy intézet alakult.

Nem kísérhetjük itt végig a majdan százra gyarapodó intézetek keletkezését. Ezek tüzetes tárgyalását illetőleg utalunk Rapos József fennidézett könyvére, csak annyit jegyzünk meg, hogy az 1828—61-ig létesített 116 óvoda közül 14 óvoda alakult tisztán Brunsvik Teréz kezdeményezésére és anyagi támogatásával. Ezek közül, a most említettekén kívül, a két pozsonyi 1830-ban, a bpesti, az úgynevezett ligetkerti házban 1832-ben, a nagyszombati ugyancsak 1832-ben, gróf Apponyiné Serbelloni Teréz közreműködésével, a lipótvárosi, a terézvárosi, az aradi, a pesti belvárosi 1834-ben. De nemcsak Magyarország területén tevékenykedik, hanem külföldön is. Így 1850-ban megalakítja a bécsiek egyenes kérésére a rennwegi mintaiskolát, „Bécs magyar külvárosában” (in der ungarischen Vorstadt Wiens). Ez olyan sikeresen működött, hogy később Károly főherceg külön épület megszerzésére 20.000 pengő forintot hagyományozott. De Brunsvik Teréz az óvodák megalapításával még nem nyugszik. Egyrészt óvószemélyzetet képző intézeteken töri fejét, másrészt az óvodát kijárt gyermekek részére gyermek-

¹ Akad. kézirat.

ipariskolát állít fel Budapesten. Ebben hazai anyagból készített posztócipóket, különösen pedig kalapokat készítenek és értékesítenek. Midőn Mária Dorothea főhercegasszonynak két ilyen kalapot ünnepélyes keretek között átnyújtottak, azt a buzdítást nyerték, hogy ezentúl magyar hölgyek fején csak ilyen kalap lesz. Mindenképen igyekszik az ipart is előmozdítani. Iparkiállítást rendezett az óvodaügy javára, az elsőt a maga nemében, melyen résztvettek Budapest iparosai és kereskedői, sőt művészei, s melynek tiszta jövedelme 3000 forintra rúgott. Ebből a tőkéből egy országos kisededóvó egyesületet, (főegyesületet) alakított, mely egyesíteni volt hivatva a kisededóvókat támogató kerületi egyesületeket, a hathatósabb működés érdekében. Ezt az egyesületet 1832-ben József nádor parancsára feloszlatták. Az emlékirat szerint ebben az időben bizonyos animozitással szemlélik működését, mit Brunsvik Teréz a 30-as forradalmaknak tulajdonít, mivel az óvodákat azzal gyanúsították, hogy kis carbonarikat nevelnek. Ebből az időből jegyezte fel József nádor szavait: Mért nevezi ezeket az intézeteket művelő intézeteknek? A népnek nincs szüksége művelésre, hanem engedelmeskednie kell.¹ Több megértésre talált Brunsvik Teréz Metternichnél, ki 1830 őszén ezeket mondja neki: „ön az igaz útra tért, Európában most mindent egyesületek által kell végrehajtani”.² Az osztrák császár pedig így szól: „Na, csak igyekezzék, hogy a gyermekek szépen engedelmeskedjenek, hadd legyen nekem is hasznom belőle!”³

Nagyon panaszkodik Brunsvik Teréz a mágnásokra. Cziráky gróf a miniszter, addig akar várni a kisededóvókkal, amíg minden 12 éves gyermek számára jut iskola. Itt Brunsvik Teréz a kéziratban egy nagy kérdőjelet tett. Ugyancsak Cziráky akadályozza meg Esterházy Miklós gróftot abban, hogy a vízivárosi intézetet támogassa, s Esterházy engedte magát befolyásolni. Midőn 1832-ben a pozsonyi intézet s a vele kapcsolatos tanító, illetve óvóképző intézet megszervezésére Pozsonyba sietett hosszabb tartózkodásra, a nádor, Brunsvik Teréz heves tiltakozása ellenére, a három budai óvodát a Budai Nőegylet hatáskörébe utalta, mely pedig egyáltalában nem foglalkozott óvodakérdéssel. Úgy látszik, itt bizonyos intrikasorozat indul meg Brunsvik Teréz ellen, mely működését nagyon megnehezítette, s úgy érzi, hogy Mednyánszky Alajos báró, ki pedig a közjótékonyság terén kiválóan szerepelt, ebben személyes okoknál fogva hibás volt, amiért is is itteni lakóhelyét Pozsonyba teszi át, sőt 1834-ben majdnem 7 évi külföldi útra indul s kevés megszakítással állandóan külföldön tartózkodik.

¹ Akad. kézirat. — ² U. o. — ³ U. o.

Mielőtt azonban elkísérjük külföldi útjára, kíséreljük meg az itt közölt rendszertelen adatokból az óvodák megalakulását és működését megkonstruálni. A mondottakból kitűnik, hogy mikor nagy agitációs útján a kellő pénzt megszerezte, vagy ami a leggyakrabban történt, a saját pénzéből fedezve a hiányokat előteremtette, akkor megalapította a kisdedóvót, azaz bérelt egy megfelelő helyiséget, veit felszerelést, ellátta tanítókkal és megindította a növendékek felvételét és a napi egy porció leves, esetleg kenyér kiosztását. A megnyílt intézet gyámolítására egyesületet alakított lelkes pártolókból, közben pedig kiállításokkal, jótékony vásárokkal igyekezett a szükséges pénzt megszerezni. Ilyenkor fáradhatatlan volt az utánjárásban és a levelezésben. Az egyes kerületi intézeteket az elaprózás elkerülése végett egyesítette egy országos egyesületbe, amit azonban, amint láttuk, 1832-ben feloszlattak. De nemcsak magánlevelezés útján buzdított. Szinnyei: Magyar írók élete és művei-ben következő névtelenül megjelent iratokról emlékezett meg, melyeket Brunsvik Teréznek tulajdonít. (Sajnos, ezek a nyomtatványok mindeideig nem voltak fellelhetők).

1. *Felszólítás* egy intézet felállítása iránt, mellyel a kisgyermekeket gyámnevelő intézetek számára tanítók készítenének hazánk minden részében. Hely és név nélkül. 4. r.

2. *Rajza* azon véghetetlen haszonnak, melyet a kisgyermekek oskolái nyújtanak. Hely és név nélkül. 4. r.

3. *Rendszabási* a nemzeti egyesületnek a kisdedek koránti nevelésére nézve gyám- és képző intézetek által. Pest, 1850.

Brunsvik Teréz tevékenységét pedig fényesen tanúsítja a következő nyomtatvány:

„A négy első kis gyermeki ör- és gondviselési intézetekről, melyek Magyarországon nagylelkű adományokból állítottak fel. Az aláírás kezdődött I. Ferenc cs. és kir. fölség 60-ik születése napján 1828 febr. 12-én. Ehhez járul bizonyítványokkal erősített rövid előterjesztése a felállítás napjától egész 1850 jun. 30-ig. Brunsvik Teréz elő ülő tag. Károlyi György tag. Szentkirályi Móric mint titoknok (aki összeállította)”.

A híres 1852—36. országgyűlés tartamának legnagyobb része ataft Pozsonyban volt Brunsvik Teréz, s nem mulasztja el a honatyák figyelmét a kisgyermek nevelésére felhívni. Nem keil utalnom azokra a nagy nevekre, melyek ezt az országgyűlést ékesítették, mely szinte lázas tevékenységgel látott hozzá a tulajdonképen már 1790—2.-i s az 1825—27-iki országgyűlés reformjavaslatainak feldolgozásához. Itt mi csak szorososan Brunsvik Teréz terveivel kapcsolatos eseményekre utalhatunk. Az akkori hangulat, Széchenyi hatása alatt (bár Széchenyi nem támogatta az óvodai mozgalmat) kedvezett az

iparkodás eszméjének s meghozta Brunsvik Teréz számára a már régen tervezett, de meg nem valósult, illetve csak félig, s rövid időre megvalósult Nemzeti Egyesület megalakulását „Kisdedóvó intézeteket Magyarországon terjesztő Egyesület” néven, melyhez gróf Festetich Leót, mint elnököt és Szentkirályi Móricot mint alelnököt sikerült megnyerni. Ebből az ügyből kifolyólag Brunsvik Teréz sűrűn levelez Schober Ferencsel (gróf Festetich tolnai házában nevelő és a gróf barátja), az ismert Schubert-baráttal. A levelek közül hatot ismerünk; ezek mindenre kiterjedő gondoskodásról és energiáról s lángoló hazaszeretetről tanúskodnak. Belőlük értesülünk, hogy az országgyűlés ellenzéke felkarolta az eszmét, így Klauzál, Bezerédy István, a Flóri könyve szerzőjének férje, ki Vas megyében alapít óvodát. Az itt nevezett egyesület 1834-ben alakult meg s úgyszólván betetőzése és megszilárdítása volt a kisdedóvó intézeteknek. Gróf Festetich Leó Belácon, majd Tolnán egy mintaóvodát és képezdét alapított 1837-ben, melyet azután áttettek Pestre a Valero-utcába s a melyből tulajdonképen a mai szegényháztéri óvoda és óvónőképző fejlődött.

Ami már most a belső szellemet illeti, erre nézve megint a Magyar Tudományos Akadémia kéziratából nyerhetünk felvilágosítást: „Ezeknek az intézeteknek célja nem oktatás, hanem nevelés. A foglalkoztatás célszerűen, 2—6 éves gyermekekhez mért 3 szakaszban (három elv): egymás iránti szeretet, rendszeret, szoktatás rendre és tisztaságra, igazságszeretet, hazaszeretet és mindenekelőtt a nyelv (művelése). Magyarországon a német nyelv csak kisegítőképen. Az ártatlanság eme gondozó menhelyeinek felügyeletét hazafias nők végezzék. 24 asszony lépjen egy egyesületbe s a hónap délutánjain felváltva vigyék a felügyeletet. A paedagogiai vezetés és a tanító megválasztása bizassék egyre, aki különösképen képezte ki magát erre a célra. 1830-ban Brunsvik Teréz úgy intézkedett, hogy az 5 intézetből minden hétfőn délután a tanítók nála összegyűltek, heti jelentéseket olvastak fel, a nekik kölcsönzött könyveket visszaadták s újakat kaptak. Ezeknek az összejöveteleknek kitűnő volt a hatása. Semmi sem buzdítja a tanítót annyira nehéz és fontos hivatásában, mint ez a részvétel és elismerés — eltekintve a versengéstől.”

Mindaz, mit eddig elszórtan idéztünk nevelési elveire vonatkozólag, azt mutatja, hogy Pestalozzi hatása félreismerhetetlen. A gyermekek iránt való szeretete a boldogan töltött gyermekkor ôiifos s ágának felismerése a majdani felnőtt lélekére, különösen pedig, mint Pestalozzinál, a szegény falusi nép iránt érzett szájalom és segíteni vágyás, mindez Brunsvik Teréz szívét és eszét is eltölti. Hozzájárul nála

is az a meggyőződés, hogy úgy az individuális, valamint a szociális reform csak a nevelés révén érhető el s hogy ennek a nevelésnek már a bölcsőnél kell megkezdődni jól megválasztott módszerekkel, a gyermeki észhez mért eszközökkel, melyek közül nem szabad hiányozni az aesthetikának se. Mert mint mondja: „Az esztétika második természetünk. A nevelésben és az életben kiváló szerepet kell játszania. A szép szeretete jele és egyszersmind eredménye is a kultúrának.” Egyszóval ráismerhetünk azokra az elvekre és felfogásokra, melyek a neo-humanizmus hatása alatt később különösen Németországban (1729—1839) elterjedtek, Basedow továbbá Campe elveinek bizonyos módosulásával, az ismeretszerzés nevelőhatásának aláhúzásával, amint azok Diesterweg műveiben (Über Erziehung im Allgemeinen és Wegweiser) vagy J. G. Wirth hasonló tárgyú irataiban jelentkeztek. Ezekhez még hozzájárult Wilderspin, valláserkölcsi princípiuma és tisztán a kisgyermekkel szemben alkalmazott nevelési elvei, melyek Brunsvik Teréz paedagogiai eszméit kialakították. Ezekre vonatkozólag a Naplók majd bőséges anyagot szolgáltatnak.

Ellenben, ami teljesen elüt a Pestalozzi-féle kosmopolitikus humanismustól, az a kifejezetten nemzeti cél, melyet maga elé tűz, a magyarság, a földművelő magyarság emelése, nevelése által és pedig a nyelv kiművelésével és terjesztésével. Úgy látszik, erre a közvetlen impulzust Eduard Reed liverpooli lelkésztől nyertes, aki 1828-ban Magyarországon volt s alapítvánnyal járult a kiseddóvás ügyéhez s aki 1830 augusztusában Londonból hosszú-levélben tanácsot ad Brunsvik Teréznek s különösen felhívja figyelmét a nyelvre, mint a nemzeti közérzület megszilárdításának eszközére. Reedre vezethető vissza egy országos kiseddóvás egyesület eszméje is. Ezt a szeretetet tükrözi az Egyetemi Könyvtárban őrzött, az 1832 decemberben Pest vármegyéhez benyújtott „kinyilatkoztatása gróf Brunsvik Mária Teréziának”, mely nyomtatásban jelent meg, mely azonban a bibliográfiákban eddig nem véteget fel.¹ Visszatérve már most Brunsvik Teréz élményeire, Münchenben találjuk őt 1834-ben, hol szintén propagálja a kiseddóvás eszméjét oly sikerrel, hogy a királyné felszólítására szintén megalakította a kiseddóvás egyesületet és az intézetet. Ugyanezt ismétli Augsburgban is, hol a kitűnő paedagogus Wirth lelkesedik az eszméért, s hathatósan támogatta általa inaugurált módszerekkel. A regensburgi, laibachi, wellsi óvodák szintén Brunsvik Teréz kezdeményezésének köszönik létüket s joggal mondhatta G. Wirth:² „Az érdemdús, a jóért

¹ Tetzl Lőrinc egyet, könyvtávör adata.

² Mitteilungen über die Kleinkinderbewahrsalten 1848. 298. 1.

szertetteljesen tevékenykedő gr. Brunsvik Teréz olyan név mely az európai ilyen nemű intézetek történetéé.”

Már itt győződik meg arról a nevelő hatásról is, mely a jótékonykodó anyákat kísérő leánykákra háramlik, s ezért Brunsvik Terézt is állandóan fiatal, tanulni vágyó leánykák veszik körül, mint ahogy nagyon valószínű, hogy Teleki Blanka, ki 1846-ban nemzeti alapon nőrievelő intézetet nyitott hazafias magyar anyák nevelésére, Brunsvik Teréz működését kísérve, szívta magába a paedagogiáról táplált magas eszméit. Különbén is Teleki Blanka és nővére voltak itt is vele, s Drezdában is, majd pedig Pársiban, hol Teleki Emma grófnőt eljegyezte De Gerando Ágoston, a hasonló nevű paedagogus öccse s 1840-ben el is vette. Ez volt apja De Gerando Attilának, ki Brunsvik Teréz eddig kiadatlan Naplóját örökölte s ki a Naplók jelenlegi tulajdonosának volt férje. Parisban az ott működő Asyle d'enfant, melynek megalakulása előtt az elnöknő 1835-ben tanácsért fordult levélben Brunsvik Terézhez, (mely levelet a Magyar Tudományos Akadémia őrzi) tiszteletére díszgyűlést rendezett. 1859-ben Londonban felkereste Wilderspin iskoláját Spitalsfieldben s onnan levélben értesíti gróf Festetieh Leót 1840 február 25-én, hogy az angol óvoda kész magyar óvójelölteket ingyen kitaníttatni. Bejárta azonkívül Svájcot, Németországot, Olaszországot, hol az emberbarát Lambruschini pápai államtitkárral értekezett szóban és írásban a nevelésügyről. Egy szóval öt évig tartózkodott külföldön, mely idő alatt szorgalmasan tanulmányozta a kiseddóvás ügyét, s 200 intézetnél többet látogatott meg. Tapasztalatai közül különösen azt emelhetjük ki, hogy mindjobban megerősödött benne a meggyőződés, hogy a nevelés legfontosabb tényezője a tanító, tehát a legfontosabb tennivaló a tanítóképzés. Nevelőintézet, tanárképzés, mindmeggannyi intézmény, melyek sarkalatos tényei már a modern államéletnek.

Midőn 1841-ben visszatér hazájába, akkorára az általa inaugurált eszme úgyszólván a politikai érdeklődés központjába került abban az érdekes polémiában, mely Kossuth és gróf Széchenyi István között zajlott le, s amelynek a Kelet Népet köszönhetjük. Kossuth már régebből lelkes híve volt az ügynek, a fent említett Terjesztő Egyesületnek tagja is volt, s mint ilyen vállalkozott Wilderspin munkájának magyarra való lefordítására, mint azt egy 1837-iki egyesületi jegyzőkönyv tanúsítja. Tehát természetes, hogy a Pesti Hírlapban is felkarolta a február 24-iki számban, s ezzel szemben pedig Széchenyi István Kossuth vezércikkeit támadva, a kiseddóvást is támadási pontul használta.¹ A másik nagy

¹ Kelet Népe, kiadta Ferenczi Zoltán, 309, 311. és 314. 1.

ellenzéki, báró Wesselényi Miklós Szózat-ában egész fejezetet szentel a kisdedovás fontosságának, mint egyedüli eszköznek a magyarosításra, mely nem erőszakos és ellenhatást nem szül. Zsibón ugyancsak 1841-ben kisdedovót állít és azonfelül egy 1500 forintos alapítvánnyal segíyezi az óvónövendékeket. Fáy András, báró Eötvös József szintén hívei az eszmének s így látható, hogy az annyira lekicsinyelt mozgalom már szépszámú és nagysúlyú követőkre talált.

Brunsvik Terézzől magáról ebből az időből okmányilag csak az óvodák révén tudunk. 1841 őszén megalapítja Bohus Jánosnéval a világosi óvodát, majd megkezdi azokat a látogatásokat, melyeket névalírásával örökített meg az illető óvodák látogatókönyvében. Emlékiratai ebből az időből csak kellemetlenségeket jelentenek. Ferenc fivérével hagyatéki differenciái vannak, ki úgyszólván kinullázza őt az apai és anyai jussból, minek következtében szinte anyagi gondokkal kellett küzdenie már jóformán 1830 óta, tevékenységének legteltjében, midőn oly szép célra szeretett volna áldozni. Lassacsán kocsiait, ékszereit, ezüstjét mind eladta, hogy kedves óvodáit fenntarthassa. Különben sem volt örvendetes családjának élete, öcsei házasságai nem sikerültek, a Stackelberg gyermekek a távolság miatt teljesen elszakadtak s így csak Teleki Blankával maradt fenn a szoros rokoni kötelék, kit elnevez szellemi leányának. Annál fájdalmasabban hatottak rá a forradalmi események, melyek folytán Teleki Blankát *1852-boxi* elfogták, éppen akkor, mikor Brunsvik Teréz Pálfalván volt, Blanka birtokán, ahova naplóját is elvitte, hogy Blankával együtt szerkesszék meg az emlékiratokat, melyeknek Pesten Teleki Blanka hazaárulási pórében mint bizonyító anyagnak kellett volna szerepelniök. Ezekről a tárgyalásokról jegyzi fel Lövey Klára, Teleki Blanka hűséges fogolytársa Kuffsteinban, hogy midőn az auditor egyes, a nevelés fontos nemzeti hatásáról szóló részleteket mint inkriminációkat olvasott fel Brunsvik Teréz jelenlétében, ez azzal a felkiáltással döbbsentette meg a buzgó bírót: „Úgy-e, hadbíró úr, ezt szépen írtam?” S bár egyáltalában nem rokonszenvezett Brunsvik Teréz a forradalommal, szinte forradalmivá vált az osztrák reakció túlzásainak hatása alatt. Szomorúan fejezi be 1855-ben emlékiratait: „Én is rom vagyok a romok között törekvéseimmel és tevékenységemmel. Süket fülek és süket szívek kísérték engem az életlen keresztül.”

Fájdalommal tölti el őt Széchenyi sorsa, s a fiatal De Gerando halála, a magyar szabadság ügyéért szerzett betegségben; búsul a be-bezáruló kisdedovó intézeteken, s az ország állapotján, s a hangulat, melyekből emlékezeti sorai fakadtak, meglepő analógiát mutat a mai hangulattal:

„A drágaság, az adók elviselhetetlenek, az állam kiadásai felülmúlják a bevételeket. Az ország nagyrészt képtelenné válik adózni, mi történik akkor? A gond, hogy miként lesz, nem hagy el bennünket.”

Ezzel megszakadnak az emlékiratok.

Élete további folyásáról kevés feljegyzés van. 1855-ben a bajor királyhoz fordult Blanka kiszabadítása ügyében, ki bár szívesen emlékszik meg róla, nem tehet semmit, mert nem avatkozhatik az osztrák belügyekbe.¹ 1857 május 13-ról a Magyar Tudományos Akadémia őriz egy levelet Bécsből keletkezve Reguly Antalhoz, az egyetemi könyvtár igazgatójához címezve, melyben értesíti Blanka kiszabadulásáról, s hogy Blanka elébe jött el Bécsbe, dokumentálva még 82 éves korában is törhetetlen aktivitását. Ezt emeli ki Lővey Klára is. Ebben a korban ugyanis Brunsvik Teréz még mindig tervezgeti a oly annyira óhajtott nőnevelő és tanítóképző intézetet, azzal, hogy majd ha ő nem lesz, Lővey Klára lép helyére. 1859-ben Drezdában meglátogatja özv. De Gerando Ágostnét (Szathmáry), szűkös körülmények között élt Pesten, majd Dukán, valószínűleg unokanővérénél Forray Andrásnénál, s 1861 októberében, 86 éves korában halt meg.

Vele egy ritkalelkű, vasakarata, jóságos, modern gondolkozású, hazafiasán érző nő költözött el, kinek erős egyénisége, kitartása, s különösen szervező tehetsége, mely semmi-
ben sem maradt a férfiaké mögött, méltóvá teszi arra, hogy a nagy magyar asszonyok között elfoglalja az őt megillető helyet.

¹ P. Szathmáry Károly, Teleki Blanka.

Gróf Brunsvik Teréz jellemzése öröklés- tani és lélektani szempontból.¹

Írta: dr. H. Révész Margit.

A történelem módszereivel dolgozó életrajz az események összefüggő láncolatát írja le; a természettudományos vizsgálódás pedig azon oksorozatok összefüggését igyekszik feltárni, melyek rámutatnak egyrészt azon körülményekre, melyek az értékes ember életfolyamatának belső rugói, hajtó erői gyanánt szerepelnek, másrészt azon kölcsönhatást igyekszik megmagyarázni, melyet a külső események mint kiváltó, kialakító tényezők képviselnek.

Vizsgálataimban kétféle szempont vezet. Először az *öröklés-élettani* szempont, amivel azt kívánom kimutatni, hogy az elődöknél előforduló mily tulajdonságok azok, amelyeket tapasztalhatunk olyan esetekben, amidőn egy nagy tehetséget látunk felbukkanni. Vizsgálataim különösen az újabb öröklési kutatások (Petersen, Reibmayr, Sommer, Hoffmann stb.) megállapításaival függnek össze. A másik szempont, amelyet ki akarok domborítani, hogy vele Brunsvik Teréz egyes életszakaszait megvilágítsam, lelki tulajdonságainak szükségszerű összefüggését, egymásból való következtetését kiemelve, az úgynevezett *karakterologiai* (jellem-tani) vizsgálatokkal van kapcsolatban. Ezen kutatások (különösen Kretschmer nyomán) azt bizonyítják, hogy a testi alkat és lelki szerkezet között mindig egy bizonyos összefüggés van. Ezen két vizsgálódási iránynak egymásra való hatásából fakad azon eredmény, melynek folytán képesek vagyunk a felületen megnyilvánuló tulajdonságok, képességek mozaikszerű összetétele mögött azok előállási módját, összefüggését megtalálni.

¹ Egyetemet és Főiskolát végzett Magyar Nők Egyesületében 1926. ápr. 12-én tartott előadás.

Az újabb öröklési kutatások terén különösen fontosak azok a vizsgálatok, amelyek az egyesek, különösen pedig a nagy tehetségek családfájával foglalkoznak. Többek között Goethe, Dürer, Nagy Frigyes, Beethoven stb. élete nyert igen szép feldolgozást. Ezen családfák vizsgálatából azt a tanulságot vonhatjuk le, hogyha különböző irányú, de egyes tekintetekben kiművelt képességek találkoznak egy másik irányú, azonban szintén magasabb értékű kulturáltsággal, akkor e kettőnek egymásra való hatásából nagytehetségű emberek állhatnak elő. Így *Dürnernél* láthatjuk, hogy apai ágon való családjában (nyugatmagyarországi német eredetű volt), a német kitartás, a józan, produktív életformákhoz való paraszti ragaszkodás jelentkezik, míg az anyai részen városi, kiművelt, művészi hajlamok voltak meg. Tehát Dürnernél az anyai kifinomodottság találkozott az apai ágon való erősebb produktív képességgel.

Hasonló gondolatmenettel fogom vázolni Brunsvik Teréz családját is, amelynek azonban előbb karakterologiai képét adom.

Ezen karakterologiai vizsgálatok azt mutatták meg, hogy a Kretschmer-féle tanok értelmében az emberiség két nagy részre osztható: *cyklikus* (közvetlen, hullámzó) és *schyzothymniás* (hasadó, bonyolult) csoportokra.

Cyklikusok azok, akik a való életben könnyebben helytállanak, szorgalmasak, cselekvéseik a körülményeknek megfelelőnek, a maguk érdekeit gondosan meg tudják védeni, jószágukban is józanok. Az emberiség másik fajtája, az u. n. schyzothym (hasadó) jellegű a fejlődés több fázisát mutatja. Ezeknek van egy külső felületük, amivel a külvilággal érintkeznek, de van egy külön világuk is, amit magukban hordanak és amelyet féltékenyen elzárnak a külvilágtól. Ha ezek gondolkodók, akkor a magasabb régiókban maradnak, ha gyakorlatiasak, akkor hajthatatlanok, nem alkalmazkodnak a mindennapisághoz.

Ezen rövid elméleti bevezetés alapján igyekszem Brunsvik Teréz egyéniségét részleteiben feltárni, egyes lelki tulajdonságai közötti összefüggéseket felderíteni.

Az első szembetűnő tapasztalat, melyet a föntebbi szempontok szerint keresztülvitt vizsgálatok alapján áll elő, hogy azon kiváló tulajdonságok, melyek Brunsvik Teréznél halmozottan, fokozott mértékben mutatkoznak, családja egyes tagjainál (úgy fel- mint lefelé menő ágon) felaprózva, kisebb fokban ugyan, de lényegében feltalálhatók.

Brunsvik Teréz kiválóságának egyik magyarázatát szolgálja azon ténykörülmeny, hogy fölfelé menő családjában megtaláljuk a különböző irányú, de a maga körén belül kitevnyésztett tulajdonságokat. Apai ágon a schyzoid, bonyolult,

hasadó embercsoporthoz tartozik. Nagyapja *Antal* (I.), magasrangú udvari hivatalnok volt, szervező, cselekvő férfi, Martonvásár megalapítója. Másfelől nagy esztétikai hajlammal is bírt; Maid peitsch, jőnevű bécsi barokk-festővel festette a martonvásári templomot. Zenekedvelő, valamint tudományos és paedagógiai érdeklődésű ember is volt. Fiában, *Antalban* (II.), szintén körülbelül ugyanezeket a tulajdonságokat találjuk meg, de belőle már hiányzott az apai erő. Cselekedeteiben nem olyan határozott, nagy erőfeszítéseket nehezen visel el, amiben gyengébb testi szervezetének is nagy része van; lelkileg mélyjáratú, sokféle érdeklődésű ember volt; a paedagógiát kedvelte, élete utolsó nyarán Terézzel Homerost olvastatta. Elvont eszmékkal hévvel foglalkozott, tudjuk róla, hogy az amerikai szabadságharcért rajongott. Testvére *József*, az országbíró szintén az el finomodott, sokrétegű emberfajtaéhoz tartozik; műgyűjtő, nagy zenebarát. Ő sem a cselekvések embere. Nővére *Zsuzsanna* már ezen típus értéktelenebb változatát mutatja; magábavonult, van benne egy bizonyos elégedetlenség a világgal, amely vonás a család későbbi tagjaiban is feltalálható. Az ő leánya *Julietta Guiccarli*, kiváló zene-tehetség, aki mint tudjuk, Brunsvik Teréz mellett a Beethoven irodalom komoly „halhatatlan kedves” jelöltje gyanánt szerepel.

Az anyai ágon megtaláljuk az emberiség másik típusát, a ciklikusokat, akik könnyen cselekvők, de a nagyobb eszmékért kevésbé rajonganak. Anyai nagyapja *Wank el Marton* protestáns szász erdélyi hivatalnokból küzdötte fel magát bécsi udvari emberré, s érdemei elismerésül kapta a br. Seeberg rangot. Leánya *Anna* magával hozta apja kitartó erélyét; férje halála után egymaga látja el a gazdaságot, önálló eszméit keresztülviszi, nagyon takarékos, de a rendszerint ezzel járó értéktelenebb tulajdonság, az önzés nem volt még meg benne, pl. Ferenc fiával szemben, akinek iránta való viselkedése roppantul önző, nem él megtorlással.

Brunsvik Terézben szerencsésen összegeződik tehát a két különböző irányú, önmagában véve nem annyira értékes családfa, amely összetalálkozásból a tehetségre jellemző szellemi mozgékonyosság, eszmei szabadság, elfogulatlanság, a végrehajtásban erővel párosult kitartás állott elő.

Teréz testvéreiben, a család lefelé menő ágazatában is több jelét találjuk a felaprózódott, tehetség átöröklésének. Teréz testvérei közül *Ferencben*, Beethoven barátjában zenei tehetség volt, amely tehetség Josephineben, a másik testvérben még nagyobb mértékben nyilvánult meg. Ferenc fiatal korában könnyelmű, kártyás ember, később azonban kiváló gazda, úgy, hogy Martonvásárott ma is őrzik azokat az alapításokat, amelyeket ő hozott létre; tükörrel ékesített istállók-

ban nevelték a pompás faj-ménest. (Tükrös major), öreg korában azonban megjelenik nála egy bizonyos kesernyesség, a világtól való elvonulás, ami éppen a schyzoid fajtát nagyon jellemzi; „Comte Ego” a gúnyneve. Josephine fiatalságában erős zenei tehetségén kívül nagyon szentimentális, befolyásolható is volt, aminek meggondolatlan házasságait köszönheti. Könnyű befolyásolhatóságát egész fiatalságán keresztül megtartja, csak később nyilatkozik meg nála az anyai józanság, és lappangó paedagógiai készségénél fogva gyermekeinek nemcsak rajongója, hanem érdekeiknek gondos védője is lesz. Az ő gyermekein látszik igen jellemzően, hogy bár azok egyáltalában nem kiváló tehetségűek, de egyes tetteikben olykor fel-felcsillan a kiváló családhoz való tartozás (elaprózódó öröklés). Pl. gr. Deym Ferenc, aki katona lett, meglelt korában kiváló gazda, annyira, hogy 13 gyermekét igen jó anyagi körülmények között hagyta hátra. Gr. Deym Károly mint gazdász, nagyon közepes volt, azonban a 1838-as árvíz alkalmával felcsillámlott benne a nagy emberbaráti szeretet és Wesselényi Miklós módjára három napon át mentette a lakosságot a hullámokból, aminek következtében ő maga is súlyosan megbetegedett. Jozefinnék báró Stackelberggel történt második házasságából származó gyermekeinek sorsáról keveset tudunk. Minona ragaszkodik erősen a családhoz; Teleki Blanka kiszabadításán sokat fáradozik. *Sarolta*, a negyedik Brunsvik gyermek, szintén nagyon érdekes esetét adja a lappangó öröklés esetének. Ez alatt azt értjük, hogy maga az illető nem mutat semmiféle kiválóságot, de az elődök képességeit tovább adja az utódoknak. Ezt tapasztalhatjuk Saroltánál is, ki maga mint egyéniség jelentéktelen volt, mindamelllett abban kitűnt, hogy nagyműveltségű, de zsarnok férjével szép házasságot folytatott, mindenben teljesen alárendelve magát. Gyermekeiben *Teleki Blanka* grófnőben felragyog újra az a tehetség, ami Brunsvik Terézben megvan. Zenében, festészetben való kiválósága, nagy műveltsége, a paedagógia iránt való érdeklődése és érzelmi töretlensége, hősies ereje, amit hét évi fogsága alatt tanúsított, még inkább a nagy emberek sorába emeli őt. Testiére *Teleki Miksa* ugyancsak derék ember volt, nagy műbarát, bár nem egyéni hajlamból, mint inkább családja egész tónusát követve. *Teleki Emilia* már kiválóbb egyéniség, aki irodalmilag is dolgozott. Az ő leánya *De Gerando Antónia*, aki mint a kolozsvári leánynevelőintézet vezetője, paedagógiával elméletileg és gyakorlatilag számottevően foglalkozott.

Ezen futólagos gondolatmenet alapján is jellemzően áll előttünk a kétféle családi típusnak egymással való bogozódása, a tulajdonságok időnkénti háttérbe szorulása,

majd újolagos előretörése. Láthatjuk azt is, hogy az egyes egyén lelki képességei, tulajdonságai, hajlamai között mélyebb összefüggés van, amely hajlamok vizsgálatát ha az egész családra kiterjesztjük, akkor ennek változatait, hullámzását pontosan követhetjük nemzedékről nemzedékre.

Ezek után rátérek magának Brunsvik Teréz grófnőnek karakterologiai jellemzésére. Életében — belső fejlődés szempontjából — három korszakot különböztethetünk meg.

I. *Fiatalkorát* (1775—1808) a Pestalozzi való megismerkedésig számítjuk; ekkor 53 éves volt. Talán furcsán hangzik, hogy egy nő fiatalkora ilyen sokáig tart, de éppen ez a lassú, azonban folytonos fejlődés a legjellemzőbb az ő egyéniségére. Fejlődése lassú kibontakozásához mindenesetre hozzájárul gyenge testalkata. Sajnos, testi fejlődésére vonatkozólag kevés adat áll rendelkezésünkre. Egyik forrás (Cserna) ferdevállúnak említi. Fennmaradt arcképein természetesen ezt nem látjuk megjelenítve és így azt, hogy ezen elferdülés nagymérvű volt-e vagy sem s hogy mennyiben volt oka annak, hogy Teréz nem ment idején férjhez, — nem sikerült eldöntenünk. (Talán nagy naplójában találunk majd erre nézve megbízható adatokat). Mindenesetre megállapíthatjuk, hogy gyenge testalkatú, asthenias szervezet volt, kinél a testi megerősödés csak későn állott be. A serdüléssel járó tünetek, az első szerelmi megmozdulások 20-as éveibe nyálnak be. Mikor Beethovennel először találkozik Bécsben már 20 éves volt és mégis mint egy iskolás lányt írja le önmagát. A fiatal, főúri leányok bálozó élete 26—28 éves korára esik; tehát amin más leány 16—18 éves koiában megy keresztül, az nála sokkal későbbben s felületesebben következett be. Ezzel szemben viszont intenzívebben élte végig életének minden korszakát szellemi tekintetben. Tehetségei közül leghamarabb *zenei* hajlama bontakozik ki. Ez természetes, mert hiszen éppen a zenei képesség az, amely leginkább világrahozott és amelynek kifejlődéséhez a legkevesebb idő kell. 6 éves korában már a Rosetti-koncerttel szerepel; később is sűrűn szerepeltetik alt énekével, szavalatával. *Tudásvágyára*, ismereteire nézve jellemző a nagy terjedelem és sokféleség. Nem elégedett meg nyelvi és irodalmi ismeretekkel, hanem éjjeleket töltött térképek tanulmányozásával, növényeket, kőzeteket gyűjtött. Ha egy leány vezetés nélkül ilyen határozott érdeklődést mutat természettudományi dolgok iránt, ez intellektusának olyan nagy erejét jelenti, amely éppen azért, mert önmagától jött, elsőrendű képességekre vall. *Érzelmi* tekintetben az akkori kor általános hangulatának megfelelően szentimentális-romantikus; a szabadság papnőjének képzele magát, elvont eszmék-

kel foglalkozik, Plato az ideálja. Szerelmében¹ is erősen szentimentális, ami ezidejű naplójának fellengző hangjából erősen kiviláglik.

Fiatalkorára jellemző tehát képességeinek sokirányú, lassú fejlődése. Mielőtt nagyszabású egyénisége, eredeti lénye a maga valóságában kibontakozhatott volna, fiatalságát külső megnyilvánulásaiban úgy élte végig, amint az családjának, s az akkori idők szellemének megfelelt. Csupán belső, lelki életének élénkebb volta, sokféle intellektuális érdeklődése, családjával szemben már ekkor megnyilvánuló odaadó jósága utalnak a későbben kibontakozott tehetség mély alapjaira. Erős, külső hatásnak kellett jönnie, hogy az utat nyisson a maguktól formába nem ömlő energiáknak.

Ilyen kiváltó tényezőnek tekinthetjük a Pestalozzival való személyes találkozást.

II. *Tevékenységi* időszaka is igen hosszú, 40 évet foglal magában, 33 éves korától 73 éves koráig terjed (1808—1848).

Brunsvik Teréz az egyéniséget alkotó hármas nagy birodalomnak, az érzelmi, gondolati és tevékenységi világnak óriási nagy skáláját járta végig. Ő is azon kiváló egyéniségek közé tartozik, akik minden irányban csodálatos, szép és harmonikus fejlődésre tettek szert. Nála szerencsésen találkoznak össze az apai és anyai tulajdonságok megnövekedett mértékben. Gondolkozását vizsgálva, megtaláljuk benne a bonyolult típusra jellegzetes *symbolizáló* hajlamot. Egyes feljegyzéseinek valósággal prófétai jellege van; a színes képek, megkapó hasonlatok, melyeket gondolatainak kifejezésére használ, meglepőek. Ezek „Teréz eszményei” cím alatt vannak összefoglalva.² Mutatóul idézzük belőle a következőket:

„Egész valója tiszta, mi őt környezi, s amit cselekszik. Tisztán beszélendi anyanyelvét, öltözete, s lakása tiszta leend. Tiszták lesznek érzelmei, gondolatai, tiszta imádsága, s tisztságaért fog ő könyörögni Istenhez.”

„Gyűlöl mindent, mi szűk. öltözete bő leend, szobája téres, szíve tágas, szelleme magas, tervei nagyok, elintézésai általánosak, mindenki használhatja azokat s mindenki számára jó az, amit elintéz. Szereti ő az egész emberiséget. Tudja ő, hogy a föld mindenkié; mindenkinek van ott levegője, napja, s táplálhatja magát, ha táplálékát előteremteni nem rest.”

Ugyanezen Symbolismus nyilvánul meg késői szerelmében is. Migazzi Lajos iránti egészen testetlen sphaerikus jellegű szerelme 43 éves korára esik. Egyik feljegyzésében

¹ Antal nevű fiatal tiszt az ideál; Ürmössy v. Batthányi.

² L. Rapos 37. oldal.

azt mondja, hogy számára az egész világot jelenti az „L” betű: Liebe, Licht, Leben (szerelem, világosság, élet). Ugyanez időszakban történik, hogy Podmaniczky Károly házassági ajánlatát több ízben visszautasítja; ami arra vall, hogy átlagházasságra, érzelmi megalkuvásra nem volt képes.

Hasonló gondolkozású embereknek attól a veszedelmétől, hogy túlságosan eltávozva a valóságtól légiesek, irreálisok lesznek, megmentette őt éppen eleven érzelmi világa, főleg tevékenységének sokoldalúsága.

Érzelmeire jellemző, hogy nincs benne semmiféle elfogultság, szeretteinek köre szinte határ nélkül való. Hazafias, de a mellett kozmopolita; vallásos, de mindamellett nem engedi, hogy a klérusnak legyen döntő szava az intézményeiben. Közeli családtagjaival szemben nagyon jó, azonban szeretete és áldozatkészsége kiterjed az egész emberiségre.

A harmonikus nagy emberek optimista életszeretete van benne; egy helyen úgy nyilatkozik, hogy 100 évig szeretne élni. — Célkitűzésében a legmagasabb erkölcsi motívumok vezetnek; a 30-as évek reform-eszméitől áthatva, s Pestalozzi személyes varázsának hatása alatt, a nép erkölcsi jobblétének emelését tűzi maga elé. Ezen gondolat megvalósítását óhajtotta elérni a kisdednevelés minél szélesebb körre való kiterjesztésével; s ezért látta elengedhetetlenül szükségesnek, hogy a nevelő-munka a szegény néposztály zsengekorú gyermekeinél vegye kezdetét.

Mint érzelmeiben, tevékenységében is kidomborodik harmonikus, egyenletes, nagyszabású lény. Pompás szervező tehetsége van; egyszerre tud figyelni sok dologra, megbízható, leleményes (kiállítások, gyűjtések rendezése) és ugyanakkor rendelkezik azokkal a szuggesztív eszközökkel is, amelyek az eredményes propagandához szükségesek: szépen beszél, ügyesen ír. Munkájához ki tudja választani a megfelelő embereket; pl. első óvodájába egy bécsi embert (Kern) vett maga mellé, akit fáradságáért jól fizetett, de ugyanakkor arra is törekedett, hogy szükség esetén az illető pótlása is megtörténjék.

Érdeklődése a legapróbb részletekig kiterjedt. Külföldi utazásai alatt intézkedik szemléltető képek beszerzése stb. ügyében. A kivitelben mindenkor pontos.

Paedagógiai módszeres eljárásban nem messziről intézte, nem felülről nézte az ügyeket, hanem elveit előbb saját maga tapasztalatain, élményszerűen szűrte át, s így általánosította azokat. Tanította nővére gyermekeit, a fiatal rokonoikat és az így kipróbált módszereit propagálta szélesebb körben. (Nyelvtanítás).

Erős próbaköve volt egyéniségének az, hogy egyesületét feloszlatták és két évvel később hasonló céllal egy másikat

alapítottak, ahol azonban neki döntő szerep már nem jutott. Ha ő csak egyoldalú, schysoid ember lett volna, sértődve visszavonul az ügytől. Ő azonban, — bár megbántva —, kiment külföldre és ott, ugyanabban a körben kisededvők alapítása körül érvényesítette sokoldalú képességeit. Tehát éppen azért, mert nem volt elfogult, mert nem a maga érvényesüléséért dolgozott, másutt is tudott hatáskört teremteni, s örülni az elért, szép eredményeknek.

Tehát megvolt benne a nagyszabású tevékenységhez szükséges érzelmi magasrendűség, megingathatlan célkitűzés és a gyakorlati kivitelhez megkívánt erő és szervezőképesség elméleti tudással biztosan alátámasztva.

III. *öregkorában* is, amely (1848—1861) 73—86 évig terjed, felismerhetjük egyéniségének fő jellemvonását. Erősen reagál a forradalmi élményekre; az elnyomatás hatása alatt szinte maga is forradalmárrá lesz, amire elsősorban Teleki Blanka igazságtalan sorsa készítette. Ebben az időben gyakorlati tevékenysége majdnem kizárólagosan újra a családra szűkül össze. Régi nagy terveit azonban nem adja fel egészen; Lövey Klárával leánynevelő intézetet akar alapítani. Legjellemzőbb és legkitartóbb az a ténykedése, amit Teleki Blanka érdekében fejt ki, akinek fogsága alatt mindenben rendelkezésére áll. Pl. mikor Kufsteinből Laibachba szállítják, az ehhez szükséges pénzt (400 frtot) ő adja, noha akkor már szűkös viszonyok között él. Midőn Teleki Blanka kiszabadul, akkor is ő jár el ügyében, ő kér részére útlevelet és még 84 éves korában is van benne annyi frissesség, hogy kimegy Drezdába, hogy kedves emberei között legyen. Késő aggkorában bölcsesége, megértő elnézése az emberekkel szemben még egyre fokozódik. Ferenc fivérének kiábrándultságát lélektanilag igyekszik magyarázni. Veszüléttel szívjóságán túl erkölcsi tekintetben elérte a legnagyobb maximumot, amit ember elérhet: a *felelősségérzetet*. Ezt bizonyítják azok a sorai, amelyeket halála után papírkosarában találtak: „Je höher wir in Range stehen, desto wichtiger sind unsere Handlungen.”³ Ezek a szavak fejezik ki legjobban Brunsvik Teréz grófnő egyéniségének magvát. Teljes mértékben vállalta a kiválasztottak súlyos sorsát. Tudta, hogy akinek a természet nagy képességeket adott, annak nagy kötelességei is vannak embertársaival szemben. Ő pedig élete minden szakában a legnagyobb mértékben megtette a magáét a reája szabott, sokszor nehéz kötelesség teljesítésében.

³ Minél magasabb rangban állunk, annál jelentősebbek cselekedeteink.

korompai gróf Brunsvik Teréz családfája

I.	Wäcker Márton professzans, szász hivatalnokb., bárósiot udvari tanácsos	Antal I. bécsi kancellár, nagyszabású szervező, művelt							
II.	Dr. Anna erélyes szervező, fakarékos, jóslagos	Anna II. esztorgomi ad-minisztrator, művelt zenetérő, érzékeny						József országbíró, elfinomodott magyar	Zsuzsanna szögörb, kesermyés férj.: <i>Onicezard</i>
III.	Teréz muzikalis, sokféle művészművelő öntelődő, erélyes szervező, erélyes és galopre-lati szervező	Ferencz muzikalis, fa-in-lon könnyelmű, később kiváló gazda, öregkor-ban ember-nyálós	Josephin 1. férj.: muzikalis, befolyásol-ható, paedagógiai 2. férj.: gr. Stackelberg	Sarolta férj.: öntelődő gr. Totoki Jure	Júlia férj.: Fony jótékony				Júlietta zenetehetség felületes
IV.	Mária Céza	gr. Deym Ferencz, Károly, jó gazda árizmentő Josephin, Viktore	gr. Stackel- berg Minona, Theophile, jóképességű Laura	Blanka rajztettség, művelő demo- kratikusan hazafi, nő- nevelő alapító, bőslelkű fogoly	Miksa műharát jótékony			Emília irós öntelődő	férj.: <i>de Granadó</i>
V.								Alfida	Antónia elméleti és gyakorlati kiváló paedagógus

Félszázad életemből.

Írta: Gróf Brunsvik Teréz.
Fordította: dr. Petrich Béla.

1846 szeptember.

Mennyi esemény abban a félszázadban, amely 1775-től 1846-ig politikai s emberi világunkat úgy hánytavetette, mint a könnyű kockát és egy Napóleont teremtett meg s növelt naggyá! Ezt a korszakot én szerény magyar hazámban éltem át, amely közvetlenül bár kevésbé, de közvetve gyakran belekerült a változások s következményeik forgatagába. Nemeslelkű atyám sok szeretettel figyelte Amerika kialakuló sorsát, — élte virágában volt, amikor a halál az 1792-ik esztendőben elragadta tőlünk. Washington és Franklin Benjamin nevével nevelt fel minket és amikor beteg volt, Homer Odisszeját kellett neki felolvasnom, sajnos, francia fordításban. Nyolc éves voltam. A lelkemen már akkor is bizonyos komolyság és mélység borongott. Amily szeretettel csüngött atyám Amerikán és a saját kormányára szabadságán, oly szeretettel viseltetett az angol nyelv iránt is. Három éven keresztül tulajdon édes atyja akarata ellenére állhatatosan szerette a szép, elmés, de szegény Seeberg kisasszonyt, aki később vasmarokkal tartotta kezében az én lelki életem sorsát.

Végre ütött az óra: Mária Terézia, a nagy király, megparancsolá az ő hívséges Brunsvik Antal-jának: „Hallja, kegyelmed, Brunsvik uram, a kegyelmed édes fiának feleségül kell vennie Seeberg kisasszonyt!” — és néhány nap múlva egymáséi voltak a fiatalok.

Első gyermekük, egy leányka, abban a nagy tisztességben részesült, hogy a nagyasszonyt nyéré keresztanyjával — és Mária Terézia lón a neve: 1775. július 27-én napfelkeltekor látta meg a napvilágot.

Szüleim bensőséges szeretettel csüngtek egymáson. Édes atyám talált időt arra is (előadó volt a helytartótanácsnál), hogy édes anyám vélekedését kikérve, angol nyelvtanítót fogadjon mellénk. Ez a szeretet és szorgosság elkísérte a sírig. Tüdőbajának utolsó nyarán — Fehéregyházon Nagyszombat mellett — azzal szórakozott, hogy négy gyermekét angol nyelvre taníttatta . . . Édes atyám hű mása voltam, bár Jozefin húgom arcban jobban hasonlított hozzá. Édes anyánk igen szigorú, igen pontos és igen takarékos volt. Seeberg nagypapa nagyon keveset juttatott nekünk és Seeberg nagyanya is csak kétszáz forintot adhatott nyugdíjából. Jó anyáknak, aki igen előrelátó asszony volt, főleg azért kellett takarékoskodnia, mert anyánk az ő nemes, nagylelkű és bőkezű lelkületével ezer meg ezer kedvtelésre költötte pénzét. Édes anyánk lassankint megszokta, hogy a gyepelőt mind szorosabbra kell fognia és ez a szokása megmaradt mindvégig. Ferenc öcsém, bár nem volt a név egyedüli viselője, mégis egyedül aratta az időt a takarékoság gyümölcseit. Mi hárman leányok háttérbe szorultunk és szegénységünk volt az oka, hogy jó anyánk kapva-kapott az első kérőn. Szegény anyánk mennyire tévedett! És mily kimondhatatlanul boldogtalanná tette tévedésével három leányát! Mert a nemeslelkű Jozefin házassága — ama végzetes gyűrű, amelyet szép, okos és nemes tudásvágytól égő húgom ujjára húztak, döntő kihatással volt kettőnk sorsára is.

De hadd mondok el szépen rendre a történeteket: Mikor Terézia három éves volt és Ferenc két éves, szüleink házi tanítót fogadtak. Rohringer Mátyásnak hívták és osztrák volt: igen derék, kedves ember, de nagyon korlátolt. Hammersdorffban kórusfiú volt, az elemi iskolai ismeretekkel tisztában volt és zongorázni is tudott. Három éves voltam, mikor a zongora elé ültettek (édes atyám rajongva szerette a zenét) és oly sikerrel oktattak és én magam is oly kedvvel tanultam, hogy hat éves koromban már Rosetti-hangversenyt játszottam közönség előtt (mindkét város, Buda és Pest nemességének színe előtt) teljes zenekari kísérettel. Még ma is emlékszem arra a percre, amelyben ráültettek a szék váncosára és én minden szorongás nélkül eljátszottam darabjaimat. Nagyon szerettem tanulni és ma

is emlékszem, hányszor adtam vissza a feladott leckét, mert nagyon könnyűnek találtam. Nehezebbet kértem! Sajnos, mikor az a csapás ért, hogy forrón szeretet atyánkat oly korán elvesztettük, senki sem törődött képességeimmel. Édes anyánk minden idejét a gazdálkodás kötötte le, mert birtokunk teljesen gondozatlan volt. A Budán s Buda környékén 150 évig uralkodott török mindent elpusztított: nem maradt ott kő kövön. Mikor Brunsvik nagyapa Martonvásárt a két nemzetség részére szóló adományként átvette, (egyrészt) csak vízzel borított pusztaságot talált ott. Nyolcezer hold száraz területen egyetlen egy ház, néhány pásztorkunyhó és egy fa állott. A birtok puszta volt. így láttam én ezt Magyarországon mindenütt az elmúlt félszázadév alatt: Lassan kibontakozó művelődés — különösen Martonvásáron, ahol az év nyolc hónapját töltöttük. Édes anyám irányította az egész gazdaságot, lóháton járt ki a földekre és félnapig is odamaradt. Az uradalmi bíróval latinul levelezett. Mi magunkra maradtunk és kedvünkre élhattünk költői álmainknak.

Nem volt meghatározott olvasmányunk: mindent elolvastunk, ami a kezünk ügyébe került — a jó Seeberg mama regényeit stb., — de alaposan átböngésztük azokat a latin könyveket is, amelyeket Ferenc öcsém a gimnáziumból hozott haza. Mikor 11—14 évesek voltunk, nagy komolyan egy kis köztársaságot alakítottunk és még ma sem ismerek szebb s boldogabb államot annál! Plato respublicá-ja volt az kicsinyben. Négy éven keresztül egy nevelőnő lakott nálunk a Hernalsi nevelőintézetből. Ennyi volt az egész! Emlékszem, hogy a földrajzt Portugáliánál kezdtük és Spanyolországnál hagytuk abba, úgy, hogy alaposan csak a spanyol tartományokat s folyókat ismerem. Egy fiatal ember Klopstock ódáival ajándékozott meg; ez a könyv volt a bibliám. Később egy másiktól Matthisson és Salis költeményeit kaptam: mind megrészegített! Írtam verseket, elbeszéléseket, tanultam könyv nélkül és oly jó emlékezőtehetségem volt, hogy ha egyszer-kétszer elolvastam egy verset, már betéve tudtam; gyakran volt részem abban az Örömben, hogy ezt az ügyességemet unokahúgaimnak bemutathattam.

Édes atyám élénk ember volt és igen jó társalgó, — száz főből álló társaságot is könnyen el tudott szórakoztatni. Ritkán dolgozta ki hivatali előterjesztéseit és nem egyszer megtörtént (így beszéltek barátai), hogy az ülésen fehér lapokkal jelent meg és oly klasszikus nyelvezettel olvasta le azt, amiről éppen szó volt, hogy csak a legközelebb ülők vették észre az üres íveket. Mennyire másképpen alakult volna életünk sora, ha jó atyánk életben marad!! Nagyon elmés ember volt és engem nagyon szeretett. József császár kitüntette. Főispán lett Barsvármegyében és ha jól emlékszem, királyi biztos Nyitrán, Pozsonyban és Trencsénben. Abban a szomorú időben volt ez, amikor mind Nyitrán laktunk és jó atyám majdnem az életével lakolt hűségéért. Az akkori viharos idők, a sok hangos beszéd oltották belé hamar gyógyíthatatlanná váló bajának első csiráit. A németalföldi zavarok, József halála, a francia forradalom viharai, a szerencsétlen véget ért utolsó török háború: e gyorsan egymásra következő események nyilván megingatták szervezete ellenálló erejét, — de talán a hibás orvosi kezelés is.

„Édes Terézám”, mondotta, mikor ott ültem szüntelenül ágya mellett és drága fejét simogatnom kellett, felolvasással vagy beszélgetéssel úzve az időt, „édes Teréza lányom, meglásd, Martonvásárból paradicsom lesz!⁴. Nos, öcsénk valóban azt varázsolt belőle és soha sem járok a pompázó és dús lombot hajtó millió meg millió fa árnyékában, hogy meg ne kérdezném atyám szellemét: „Drága jó atyám, meg vagy-e elégedve, örülsz-e te is?!”

Jó anyánk nagyon szerényen nevelt bennünket; azt szokta mondani: „Szegény leány voltam, nem hoztam magammal semmit a Brunsvik-család vagyonának gyarapítására, most gazdálkodni akarok a javára”, — más szóval igen szűkösen bánt a pénzzel. De én mégis módját ejtettem, hogy garast garas mellé rakva, jó atyámnak emléket állítsak és ott üljek, időzzem néhanapján köemléke előtt. A nagy kerten belül elterülő külön kis kertemben sírdombot hányattam és vörös vésett márványból piramist építtettem rája evvel az egyszerű felírással: „A legjobb atyának — leánya Teréza.” Ez az emlék is romba dőlt; nem tudták megóvni számomra! — E zöld halmon órákhosszat üldögéltem csön-

des álmokat szöve. Amikor tizenhat éves lettem, ezen a helyen szenteltem fel magam nagy ünnepélyesen az I g a z s á g p a p n ő j é v é és itt határoztam el, hogy soha sem megyek férjhez.

Sok erő gyűlt fel a lelkemben, de a nagy tétlenségben csak elzsibbadt újra. Sehol semmi megértés, mindenütt ellenállás; sem vezetés, sem serkentő példa. A lelkem mélyen vallásossá vált és mélyen át volt hatva a teremtés s küldetésem istenségétől. Nem ismerve más klastromot, az „Angol kisasszonykéhoz akartam belépni, hogy a nevelésnek szentelhessem napjaimat. A „Kisasszonyok” azt óhajtották, hogy hivatásom felismerése végett előbb ismerjem meg a világot. Amit írtam, mind dogmatikus volt. És így tartott ez sokáig.

Mi testvérek nagyon összetartottunk és szívből szerettük egymást, de különösen fivérünket, aki nagyon kedves volt hozzánk. Barátai hamarosan barátaink lettek. A városban töltött négy hónap alatt édes anyánk tanítómestereket járatott házukhoz. Mily mohón vetettük rá magunkat mindenre, amire tanítottak, kiváltkép zongorára, rajzra s énekekre! Pedig milyen rossz volt a tanítás! Üres másolás-pepecselés! És én mégis szépen haladtam előre! Zongorajátékomért meg is dicsértek! Csinos képeket festettem és kiváltkép ahhoz volt tehetségem, hogy az embereket saját módszeremmel fejből rajzolgassam le; ezeket a rajzokat, alig készültek el, erővel vették el tőlem.

Végre felvirradt a nagy nap, amelyen életünk sorsának el kellett dölnie. Jó anyánk úgyszólván a gyermekszobából vitt fel bennünket Bécsbe. Tizennyolc napig s három óráig voltunk odafenn és sorsunk végkép eldőlt. Jozefa férjhez ment. Mert ha eddig gyermeki módra boldogan játszhattunk, ettől a naptól kezdve a legkeserűbb napok s a legtragikusabb események jutottak osztályos részünkül. Édes anyánk a nevelés terén szabad szellem volt, — azt állította: Nevelésnek s oktatásnak nincs semminő hatása a jellemre s az értelemre; amivé az embernek lennie kell, azzá lesz: kifejlésének útját már eleve kimérte a sors; amit az emberek ehhez hozzá adnak, az haszontalan s káros. Ez a szabadság nekünk persze nagyon kedvűnkre volt, — ámde amit

tudtunk, mind töredék volt csupán és ennek kárát később fájdalmasan éreztük. Költészet, esztétika s szépművészetek: ebből állott életünk.

Elfelejtettem elmondani, hogy tizenkét éves koromban mint legidősebbet, másfél évre Bécsbe küldtek intézetbe Biliig Preindl asszonysághoz. A Szt. Péter templom híres régens chori-ja volt a zongoramesterem; egy olasz abbé-től tanultam olaszul. Sok szomorúságot okoztam a jó abbénak, mert komolysága, szigorúsága, meg a módszere miatt sehogyszem volt kedvem tanulni. A többi mesterem meg volt velem elégedve.

Mikor ama nevezetes tizennyolc napon Bécsben voltunk, jó anyánknak az a vágya támadt, bár részesülhetne Teréza s Jozefin leánya amaz eléggé meg nem becsülhető szerencsében, hogy Beethoventől nyerjen oktatást. Beethoven — mondotta Rosti Adalbert, öcsém egykori osztálytársa, —nem lesz rávehető, hogy pusztá meghívásra eljöjjön hozzánk; de ha a kegyelmes asszony nem restelné a fáradságot és felmenne a Szt. Péter-téri három keskeny csigalépcsőn és meglátogatná a mestert, úgy kezeskedhetik a sikerért. Ez meg is történt. Hónom alatt — mint iskolába tartó kis leány —Beethoven-szonátámmal és hegedű- s gordonkakísérettel állítottam be a mester szobájába. A halhatatlan drága Louis van Beethoven nagyon szíves volt és olyan udvarias, amilyen csak lehetett. Néhány de part et d'à u t r e' elhangzott mondóka után, odaültetett a lehangolt zongorája elé és én habozás nélkül elkezdtem énekelni a hegedű- s gordonkakíséretet és hozzá derekasan játszottam. Ez anynyira elbájolta a mestert, hogy megígérte, minden nap eljön a Károly főhercegről, akkor az Arany griff-ről nevezett fogadóba. A múlt század utolsó esztendejének május havát írtuk. Beethoven szorgalmasan járogatott hozzánk, de nem egy órára, hanem gyakran déltől fogvást négy-öt óráig is ott ült mellettem és fáradhatatlanul oktatott s intett, hogy a kezemet ne magasan s laposan tartsam, mint ahogy eddig tanították, hanem alacsonyan s behajtva mozgassam. A nemes lélek nyilván nagyon meg volt

¹ Mindkét részről.

velem elégedve, mert tizenhat nap alatt egyetlen egyszer sem maradt el. Öt óráig nyomát sem éreztük az éhségnek. Drága jó anyánk szívesen éhezett a kedvünkért, — ámde a fogadó emberei nagyon fel voltak háborodva, mert akkor-tájt még nem volt szokás Bécsijén öt órakor este ebédelni. Ekkor kötöttük Beethovennel azt a szíves bensőséges barátságot, amely a mester élete végéig tartott. Beethoven eljött Budára; eljött később Martonvásárra is és felvettük abba a kis köztársaságba, amelynek csupa kiválasztott férfi és asszony volt a tagja. Egy kerek térséget magas nemes hársfákkal ültettünk be; minden fa egy-egy tagnak nevével viselte és ha egyik-másik nagy fájdalomra távol is volt, mégis beszélhettünk e jelképeikkel, örömet s okulást mérítve szavaikból. Igen gyakran megtörtént, hogy reggeli köszönés után a fához fordultam tanácsért és az én fám soha sem fukarkodott felelettel!

Bécsben tizennyolc napon keresztül szüntelen jártunk-keltünk. Jó anyánk gyárakba s műhelyekbe vezetett bennünket és minden lehető megmutatott. Finta nénénk, aki előkelő társaságbeli hölgy volt, négy leányával elvitt kocsin kirándulásokra: a Práterbe, az Augartenbe és a dornbachi Luscigartenba. Mindenütt reggelit ettünk. Este színház, aztán tánc Finta néninél és még hazamenőben 10—11 óra tájt is betértünk a Grabenen egy kis fagyfaltra, boldogan évődve s kacagva. Négy órakor reggel megint talpon voltunk, felöltöztünk és öt órakor indultunk ki a szabadba — micsoda élet volt az! És Beethovent, aki részt vett mulatozásainkban, szintén ki kellett elégítenünk; micsoda gyönyörűség volt az! Éjszaka gyakoroltam. Szomszédaink kétségbe voltak esve és otthagyták szállásukat. Fialok voltunk, elevenek, szépek, bohók s ártatlanok! Aki látott, meg is szeretett. Imádóink is voltak, köztük az ötven éves Deym József gróf.

Körülbelül öt óra volt este, amikor Bécsbe érkeztünk. Saját lovainkkal jöttünk Martonvásárról Győrön, a síkságon és Lajta-Bruckon keresztül. Egyszerű fehér perkálsruha volt rajtunk. Miután némi frissítőt vettünk magunkhoz, édes anyánk, — hogy még azon az estén láthassunk valamit — a Vöröstoronynál lévő, akkor nagyon látogatott Müller-

féle Múcsarnokba vezetett. Gyanútlanul léptünk be; két libériás inas volt velünk (egyébként egyszerű volt az öltözékünk); a két inasnak adtuk át sáljainkat. Alig tettünk néhány lépést, egy idősebb úr jött elénk, aki mindent megmagyarázott és igen barátságosan beszélgetett velünk. Müller H. (Deym gróf) volt, a tulajdonos; az én jövődöbéli sógorom. Később elmondta, hogy éppen divatjamúlt ruhánk tűnt fel neki. Jozefin mély hatást tett rá és így szólt magában: „Ez a leány lesz a feleségem. Az édesanyja valószínű katonatiszt özvegye és most nyugdíjáért jár.” Sőt egyikünk ruhaujján kis szakadást is látott. „Tehát szegények!” De mikor befejeztük körsétánkat és a kijáráshoz értünk, a lakájok elénk léptek és megkérdezték, nem óhajtják-e ő kegyelmességeik a sált felvenni? Ez már szeget ütött Deym fejébe. Az excellenciás cím egy nyugtalan éjtszakájába került. Reggel kilenc órakor azonban már ott volt a fogadóban, beküldte az inast, hogy jelentse otlétét, majd késznek nyilatkozott bármiben segítségünkre lenni ebben a nagy városban; sőt, ha megengedjük, el is kísér bárhová. Oly finoman és oly ügyesen forgolódott körülöttünk, hogy édes anyánk jóindulatát hamar megnyerte. Minden császári gyűjteménybe szerzett belépő-jegy et; minden zár megnyílt előtte. Mindennapos kísérőnk lett. Bécsi időzésünk végén mint rendesen, ha nem voltunk kiránduláson, kilenc órakor reggel eljött hozzánk és engedelmet kért édes anyánktól, hogy beszélhessen vele. Néhány perc múlva áthívták Jozefint a szomszédos szobából és édes anyánk Müller úr személyében Deym grófit mutatta be neki. „A gróf úr császári kamarás s ezt be is fogja bizonyítani, drága Jozefinem”. mondotta anyánk, „tőled függ édes anyád s testvéreid boldogsága!” És ellágyult Jozefin nagy lelke s nemes szíve e néhány szóra: — rövid belső küzdelem után alig hallható „igen” reszketett az ajkán — és ennek az „igen”-nek feláldozta élete egész boldogságát! Talán maga sem látta tisztán, hogy mit cselekszik s mire kötelezi magát! A nyakamba borult és csak úgy omlott könnyeinek zápora. „Ugy-e”, mondotta, „te megtartod az adott szót, ugy-e a felesége leszel; boldoggá teszel bennünket, én nem tudom meg tenni!”

Édes anyám úgy távozott velünk Bécsből, hogy senkivel még csak egy szót sem váltott Müller úrról és vagyoni helyzetéről. Fájdalom! Az emberek s a dolgok nem ismerése miatt mindkettőjüket nagy csalódás érte. Hat héttel később a székesfehérvári püspök Martonvásáron az oltár előtt megeskette Jozefint. Estefelé előállottak a kocsik és Jozefin, kitépve magát testvérei karjai közül, elutazott nyugat felé, hol sötét viharfelhők tornyosultak az égen. Teréza, a család Kasszandrája, az igazság papnöje, megsejtette s kinyilvánította a jövőt: „Nehéz lesz és sötét, mint a menybolt, a sors, amely reá vár!”

A dolog így történt! Jozefin nehezen tudta megszokni az idegen, öreg embert, akinek csakhamar igen súlyos pénz-zavarokkal s társadalmi bonyodalmakkal kellett megküzdenie. Az arisztokráciával már régen szakított, mikor még innen volt a férfikorán. Egy párbaja miatt a Müller nevet vette fel. Azóta harminc évig ezt a nevet viselte. Most pedig, mikor gróf kisasszonyt vett feleségül és visszatért régi rangjához s címéhez, a gazdag bankárokkal s más polgári családokkal rontotta el a dolgát. Magánosan élt és abban lelte örömét, hogy szabad óráiban, mikor nem kellett dolgoznia, gyönyörű kis feleségét bámulta. Mert dolgoznia kellett, nehéz harcot vívnia az étellel! Jozefin bezzeg nem lelte olyan nagy örömét benne, hogy az ura folyton vele szemben ült. Deym gróf a legnagyobb féltékenységgel óvta feleségét minden társaságtól. Esténkint eljött hozzá egy-egy régi ismerőse, aki hű maradt hozzá. Gastheim báró s a felesége. És Jozefinünknek az egész hosszú estén virrasztania kellett. Az ura nem engedte, hogy könyvet vegyen kezébe, — nem volt irodalmi műveltsége. A zenét is unta. De Jozefin nemsokára anya lett, — május ötödikén leánykája született; a nagynéni, Golz grófnő, tiszteletére Victoire névre keresztelték. Nagyműveltségű, szellemes leány lett belőle, a legszebb leány Bécsben. Huszonhárom éves korában hirtelen ragadta el tőlünk a halál. És az urát is elvesztette Jozefin, ezt a gond és bánat emésztette jólelkű embert, akit még alig szokhatott meg. Két fiával ajándékozta meg és Jozefin éppen negyedik gyermekét hordta a szíve alatt, amikor rövid betegség után örökre elköltözött tőle szegény .. . Deym azt

hitte, hogy — miként az minden művelt országban szokás — a 30.000 pengő forintnyi hozományt, amelyről édes anyánk beszélt volt, mindjárt a házasság után megkapják; — e számításában csalatkozott, mert édes anyámnak eszeágában sem volt bármit is kiadni a kezéből. A kelengye is nagyon siralmas volt! Édes anyám egyszerűen élt, ezt az életet szokta meg és valóságos ellensége volt a fényűzésnek! Megtette azt is néha, hogy fivérünk elnyűtt rövid magyaros dolmányait adta rá Jozefinre, ha fázott vagy ha ruhája ujjai rongyosok voltak! Később ruhára, cipőre, keztüire s fehérneműre összesen 200 forintot adott nekünk lányoknak egy évre. Bécsben tizenhét napig viseltük egy és ugyanazt az újselyem ruhát. Ez az egyszerűség tetszett neki s ettől soha sem tágitott. De Deym fényűzően akarta grófi feleséget az életbe bevezetni; így látta ezt mindenütt és így szokta meg. Pompás szobák; menyegzetes ágy, belül lámpával; gyönyörű fogat s megfelelő ruhák, stb. A házassági szerződésben 50.000 forint szerepelt a férj hozzájárulásaként. Édes anyánk, aki ekkor — sajnos! — elővigyázatos volt, be akarta tábláztatni az összeget; Deym megígérte, hogy megteszi, bár tudta: tönkre kell mennie; mert éppen annyi volt az adóssága, amennyi a vagyona. Halogatta is bölcsen az ígéret beváltását. Az első szülésre, jobban mondva az első szülés után Bécsbe utaztunk. (Én már előbb feljöttem.) Most kitört a szörnyű vihar: anyám mindent megtudott. Rögtön ügyvédet fogadott; és nem használt semmiféle rábeszélés: — követelte, hogy a leánya hagyja ott az urát s rögtön menjen vele haza. De Jozefin, aki nemesebb s józanabb gondolkozása volt, állhatatos maradt. „Megesküdtem”, mondta, „hogy jó- és balsorsát megosztom vele. Nem akarom háromszorosan boldogtalanná tenni.” A legborzalmasabb jelenetek játszódtak le közel hat héten keresztül. Jozefin szívvel-lélekkel anya volt: maga táplálta gyermekét. Olyan szép volt, mint egy angyal; most virágzott ki végre a rügyező bimbó; és gyönyörű gyermekével a keblén elragadóan szép volt. A bécsi életet, amennyire ura engedte, hamar megszokta. „Belle comme un ange et mise à peindre”,¹ mondogatták az

¹ Szép, mint egy angyal és festő ecsetjére méltó a ruhája.

előkelő gavallérok, ha kétkerekű hintáján feltűnt a Práterben vagy ura karján végigment az utcán. Társaságba soha sem jártak. Az arisztokrácia elfordult Deymtől, mert polgári foglalkozást űzött. Régi gazdag ismerőseit sem kereshette fel. Beethoven állhatatos látogatója volt a fiatal grófasszonynak — díjtalanul adott neki órákat és hogy megtúrték a házban, azt csak nevének köszönhette. A nagyrokonság, atyjának nőtestvérei gyermekeikkel gyakran meglátogatták szeretetreméltó unokahúgukat. Néha élőképeket adtak elő. Deym maga is művész lévén, nagyon jói értett az ilyesmihez és örömét lelte benne. A kis Victoire is hova-tovább felléphetett már. Zeneestéket is rendeztek. Ferenc öcsém is eljött hozzánk, mikor vakációja volt, és megismerkedett Beethovennel. A két zenész-lángelme benső barátságot kötött és öcsém a pénz dolgában oly gondtalan barátját soha sem hagyta el, egészen addig, míg a — fájdalom! — oly korai halál el nem ragadta.

Mikor Deym valamennyire rendbe hozta jövedelmeit, rövid utazásra indult feleségével és sógorával, aki éppen akkor végezte be iskoláit. Ez 1803. októberében vagy novemberében történt. Az volt a tervük, hogy télen Prágában fognak élni, ahol Golzné (gyermektelen) és Kázmér bátyja lakott két leányával. Kázmér valamikor törvényszéki elnök volt Lembergben. Az átköltözéshez jól felkészültek: mindent becsomagoltak. A két fiút: Fricit és Károlyt, — az egyik másfél, a másik harmadfél éves — hozzánk adták Budára, a leánykát magukkal vitték. Prágán keresztül utaztak Drezdába és Lipszébe, majd vissza.

Csak Ferenc öcsém folytatta útját egyedül Berlin felé. Kicsi híja, hogy szerencsétlenül nem járt visszautaztában. Berlinben ugyanis háts lovát vett teljes felszereléssel és egymagában nekivágott lóháton a prágai útnak. Estefelé borzalmas hóvihar támadt és édes anyám egyetlen fia eltévedt, és csak lova hallatlan erőfeszítésének és a maga éles eszének köszönhette, hogy a Mindenható különös csodája folytán megmenekült.

Deym sógorom közben visszautazott Bécsbe, majd december 4-én Budára jött a két fiáért. Szörnyen köhögött, mikor megérkezett. Amennyire csak tőlünk tellett, ápoltuk

ama néhány nap alatt, de sajnos! két fiával s a dajkájukkal csakhamar elutazott és éjjel-nappal folytatta útját a legzordabb időben Prága felé. Alig érkezett meg, már ágyának is dőlt — az orvosok kijelentették, hogy gyors tüdővészben szenved. Hat napi szörnyű haláltusa után derék sógorom jobb létre szenderült. Jozefin, bár várandós volt, éjjel-nappal ott állt az ágya mellett és példátlan türelemmel s kitartással ápolta. Szegény sógorom megírta végrendeletét és benne a legszebb bizonyítványt adta felesége önfeláldozó szeretetéről és hűséges ragaszkodásáról. Reáruházta gyermekei gyámságát s a vagyona gondozását és kioktatta, miként viselkedjek mint német ember özvegye az országos törvényekkel és egy s más emberekkel szemben. Képzeltető, mennyire kimerítette mindez sógoromat. Még néhány szó s elakadt a lélekzete — tüdejében megindult a bomlás.

Mennyit kellett szegény fiatal asszonynak szenvednie, amikor oltalmazóját s gyámolítóját oly nehéz körülmények között ily szörnyű halállal kimúltni látta; oly hirtelen, oly váratlanul! öcsénk mint egy angyal állott oldala mellett és nem hagyta el.

Mikor a gyászünnepek és búcsúzások véget értek, az egész család útra kelt Bécs felé. F fiatal öcsénk határtalan aggodalmak közt élt. Minden éjszaka attól félt, hogy gyermeksírás veri fel álmából. 1804-ben még nem esett olyan könnyű és gyors utazás mint ma a vonattal; igen nehéz volt az út a három kis gyermekkel és az erősen várandós asszonnyal. Szerencsére mégis elérték baj nélkül Bécs városát. Csehországban néhány igen jóra való barátja volt Deym grófnak: Wrtby, nemes érzésű férfiú, aztán Nostitz Frigyes — ez utóbbi, az idősebbik fiúnak, Fritznek (aki most Prágában nagy szerepet játszik), keresztapja, felajánlotta az özvegynek a saját csinos házat a Práterben, hogy ott családjával megszálljon s állandóan lakják. Alig érkezett meg Jozefin új lakására, azonnal fekete gyászruhát készíttetett magának s kiskorú gyermekeinek és elment a császárhoz, aki mindig pártfogója volt Deymnek (az egyetlen, aki ismerte rangját) és gondjaiba ajánlotta

magát nehéz helyzetében. A császár nagyon ellágyult és mint rendesen most is jóságos volt: „Ne sírjon, az ön gyermekei az én gyermekeim”, mondotta, — de sohasem tartotta meg szavát.

A Prágából írt levelek felverték nyugalunkból — soha sem fogom elfelejteni azokat a perceket és azt a szörnyű hatást, amit a levelek ránk gyakoroltak. Édes anyánk azonnal útrakelt két lányával Bécs felé. Badendorfnál az országúton ért bennünket a vihar; hatalmas üveghintóban ültünk és körülöttünk hóhegyeket hordott össze a szél. Csak nagy erőfeszítések árán sikerült a kocsit kiszabadítanunk és az állomásig eljutnunk. Négy nappal Bécsbe érkezése után Jozefin egészséges leánygyermeknek adott életet; a leánykát Jozefin névre keresztelték. Mire mi megérkeztünk, már minden rendben volt. A négy-gyermekes fiatal anyának bezzeg nyakába szakadt most a ház minden gondja; de előbb még meg is kellett tanulnia, hogyan intézze az üzleti ügyeket: így pl. a műcsarnok belépti-díjaival naponta el kellett számolni, foglalkozni kellett egy hatalmas magas épületben elhelyezett nyolcvan kiadó szobával. A császár s az építkezések igazgatósága megadták ugyan Müller úrnak az engedélyt, hogy a földalatti üregek (kazamaták) fölött építkezzék, de csak műcsarnokra és nem bérbeadó lakásokra szolt az engedély; a földszinti részt, ahol a bányahivatal óriási raktáraiban könnyen gyúló anyagokat is őriztek, odaigérték ugyan sógoromnak, ha ugyanilyen nagyságú épületet épít másutt, de ezt az ígéretet, bár császári szó erősítette, soha sem váltották be. Csak négyet kaphatott meg Deym gróf e raktarak közül egy nagy lépcsőház és két lépcső építésére. A haldokló gyám-társul Sauer grófot *tette* meg. A gróf becsületes ember volt, de a mellett rendíthetetlen nyugalma és végtelenül aprólékos. Szegény okos édes anyámnak igen sok bajt okozott. Zichy János gróf, aki pénzügyminiszter volt és a mellett földink, mindent meghíúsított, amit a hatóságok már megengedtek, így bántak a haza atyjának gyermekeivel! Nehéz volt a lakásokat egy évre kiadni, bár a Turmthor mellett levő házból páratlanul szép kilátás nyílt a hegyekre. Gyönyörűen volt megépítve: szép magas ajtói s ablakai voltak,

pompás feljáróval. Be kellett bútorozni az egészet és idegenek részére hónapos lakásul kiadni.

Mikor elmúlt a tél, Hietzingben bérelt Jozefin lakást, hogy akkor már kikezdett egészségét valamennyire helyreállítsa. Hogy társasága legyen, megkérte édes anyámat, engedje hozzá Charlotte húgunkat. Itt mutatták be kettőjüknek a fiatal Teleky Imre grófot, aki éppen akkor tért vissza utazásáról és Göttingában végzett tanulmányairól. Mint később monda, Charlotte fülébe lett szerelmes, és alig ért haza, megkérte levélben Lotte kezét.

öcsém akkor végezte nagy utazását — meglátogatta Franciaországot és Angliát főleg a földművelést tanulmányozva — jelen volt Napoleon császárrá-koronázásánál is Párizsban. Édes anyám, hogy megmutassa, mennyire férfiszámba veszi már, megkérde tőle véleményét Charlotte házasságáról. Szokott lakonikus módján így felelt: „Az alkalomnak csak egy üstöke van: jól meg kell ragadni!”

Teleky gróf azt írta édes anyámnak, hogy „bár protestáns vagyok” stb.... Édes anyám erre azt felelte: Nem ismer ugyan előítéleteket, de három feltételt mégis ki kell kötnie. Először katolikus házikáplánt kell tartaniok. Másodsor a fiatal házásoknak egy telet mindig a férfi édes anyjánál, a másikat nála kell tölteniök. A harmadik feltételt elfelejtettem. Teleky mindent megígért, de semmit sem tartott meg. Soha a világ makacsabb zsarnokot még nem látott! Szegény húgomat becsülték és szerették — és mégis boldogtalan volt. Ősszel jött haza; az „igent” már kimondotta. így szólt hozzánk: „A szív szava a végzet szava”. Tavasszal ugyanannál az oltárnál esküdött meg, amelynél Jozefin feláldozta egész élete boldogságát. (Imre gróf előzőleg szíven akarta lőni magát merő üres féltékenységből, de szíve helyett a karját találta.)

Mikor a fiatal pár megérkezett Kolozsvárra, húgomat a társaság és anyósom is kissé idegenkedve fogadták. Az anyák szívesen vették volna, ha a gazdag és egyetlen fiú az ő lányaik közül választ magának feleséget és Imre gróf édes anyjának is az volt a kívánsága, hogy fia felesége erdélyi lány legyen. Akkor és talán még ma is Magyarországot Erdélyben „külföldnek” tekintették. Charlotte

húgom a maga határtalan türelmével s elnézésével igen boldoggá tette urát, pedig az tele volt a legtarka-barkább furcsaságokkal. Valóságos angyal volt egész életén át: csupa türelem és szelíd jóság.

Teleky Imre gróf nagyon beteges ember volt mindig és most is az. Durva lelkű mestere, közönségesebb szóval: nevelője és elrontója, kegyetlen eszközöket alkalmazott. Így megtette azt, hogy a gyöngé fiút félnapokon keresztül borsón térdeltette. Édes anyja gyönyörű termetű, csodaszép asszony volt (csupa ész, de műveletlen), amikor már áldott állapotban váratlanul megjelent Imre atyjának birtokán és kijelentette, hogy mint a gróf felesége a lónai kastélyban akar lakni. A tisztviselők nagyot néztek és írtak a grófnak, aki azonnal haza utazott. Senki sem tudta meg azóta sem, hogy ki lánya volt. Még a fia sem. Leveleit *née Meyer* címmel kapta. Egymásután két fia született, akik közül az idősebbik hosszas bénultság után nyomorultul halt el. Az ifjabbik, a sógorom, örökölte a nagy javakat, jobban mondvá megosztozott rajtuk édes anyjával. Fiatal feleségét olyan helyre vitte, ahol még ház sem volt, a sivatagba, egy oláh faluba: Hosszúfalura, amely Szatmár vármegye határán feküdt, két órányra az aranybányától és Nagybánya városától, északon Máramaros vármegyét érintve. Négy folyó vette körül, ahogy a poklot ábrázolják a mythologia szerint: Cocytus, stb. Itt a következő neveket viselik: Szamos, Lápos, Aranyos és Berező. Orvos, patika, pap, templom két órajárára csak halálos veszedelmek közt kereshető fel, mert a Körösi járásban ismeretlen fogalmak a hidak a sebesvízű folyók fölött, sőt gázló sincsen, kivéve a Szamoson.

Itt élt és itt is halt meg nemeslelkű húgom! Túlságos engedékenysége volt az oka, hogy a gróf végül is embergyűlölő lett — utálta az embereket és főleg honfitársait. Bezárkózva dolgozószobájába tudós munkálatokkal foglalatoskodott. Rendkívül eszes, elmés ember volt, a szavaiban csupa metsző gúny. Pompás fej! Honfitársai nagyabecsülnék és sok jót is tehetne, ha nem volna oly tiszta és fenkölt mindaz, amit akar s nekik javasol, egy szóval, ha terveik használhatók volnának. A jobbágyaival szem-

ben igazságos és *jószívű*, de szeszélyes és elviselhetetlen otthon. Senkinek sem szabad írószobája küszöbét takarítás *Tégett* átlépnie. Ablakot kinyitni nem szabad. Mindenben csak az ő akarata érvényesülhet. Ily körülmények között nevelte fel két leányát és egy fiát.

Ezalatt az események borzalmas árja hömpölygött végig a világon, Európa lángokban állt és királyunknak egy új harmincéves háborút kellett megvívnia. Harminc évig véreztek a népek és a zsebükből lopták ki a pénzt. Aki 1812¹ március havában mint tőkepénzes feküdt le abban a tudatban, hogy felesége s gyermekei sorsát boldoggá teheti, másnap mint koldus ébredt fel — mert azon az éjjelen történt meg a hallatlan eset: az osztrák-magyar pénz értékének négy-ötödét elvesztette, sőt nemsokára a megmaradt egy-ötöd is devalválódott, mert a háború költségeit viselni kellett és az államot a csődtől meg kellett menteni. Elgondolható, milyen elcsüggedés, sőt nyomor követte nyomon e rendszabályt, úgyszólván minden társadalmi osztályban! Akkor még Bécsset tekintették királyunk székvárosának és minden fejlődés középpontjának — most másként érez a magyar és maga gondoskodik, hogy sorsa megjavuljon»

Ami akkor lehetséges volt, ma már bajosan gondolható el. Két elv küzd ma még egymással. Vájjon melyik fog diadalmaskodni? Vagy a legnagyobb nyomorúságba jutunk, mint a lengyelek, vagy szabadok s függetlenek leszünk ötven év múlva. Metternich (Mitternacht²-nak hívják) öreg — a lengyel üggyől fejfájós beteg lett — a cseh Kolowrat, a magyarok ellensége, még nála is rosszabb. Metternich így szólt hozzám, mikor 1830-ban a kisdedóvókat (Klein-Kinderasyle) ajánlottam figyelmébe: „ön a helyes utat választotta, Európában most mindent egyesületek útján kell megvalósítani; a hatóságok túlon túl el vannak halmozva munkával; nem tehetnek semmit.”

Történelmi tény, hogy én, Brunsvik Teréz, 1829-ben létesítettem az első egyesületet és ma több mint ezer egyesület működik hazánkban. Védőasszonynak hívnak Lúgosba

¹ Helyesen: 1811.

² Éjfélnék.

Aradon egyesületi elnökő vagyok, csak Buda és Pest (Budapest) nem akar rólam tudni, bár ezt a két várost juttattam ahhoz a dicsőséghez, hogy a monarchiában az első kisdédóvókat (Kinder-Asyle) állíthatta fel. Az egyesületet férfiak ragadták magukhoz — és felfuvalkodottságukban mindent elrontottak! E gyöngéd munka végzéséhez a nő gyöngéd irányítására van szükség.

A világot rengető események mind közelebb húzódtak hozzánk. 1805-ben Bécsben állt a francia sereg és a nagy „kis káplár” Schönbrunnban székelt mint császár. Én akkor apa öccsének, Brunsvik Józsefnek (birodalmi tárnokmester, országos kincstartó) család jávai Pozsonyban időztem. A magyar rendek éppen országgyűlést tartottak. Mikor a francia sereg közeledéséről értesültem, Bécsbe siettem. Jozefin még idejében édes anyánkhöz utazott gyermekeivel, összecsomagoltatta és jól elzáratta minden értékes holmiját, vett két lovat és öcsénk ott levő kocsiján egyedül utazott Martonvásárra . . .

1806-ban Jozefin újra Magyarországra jött és együtt utaztunk május végén Erdélybe Lotte látogatására. Lotte húgunk várandós volt és július 6-án szép, barna, igen erős leánykát hozott a világra. A kis leányt Mária-Blanka névre kereszteltük. Lotte kimondhatatlan kínokat szenvedett és már azt hittük, ő is meg a gyermek is elpusztul. Ebben az időben Lotte testvérei is sokat szenvedtek, mert Imre sógor a maga sötét hangulatában mindenütt a családi boldogságát fenyegető rémeket látott. Mi, akik szabadoknak születünk és szabad nevelésben részesültünk, sok dolgát nem értettük meg és éppen ezért sok dolgát nem is tudtuk helyeselni. Sógorunk egész életmódja idegenül hatott ránk, éppen úgy, mint egy évvel s néhány hónappal előbb Lotte-ra. Minket felháborított az a teljes megsemmisülés, önmegtágadás és meghódolás, amelyben a szép fiatal asszonynak ura oldalán élnie kellett. Lotti húgunk azonban egészen más természetű volt, mint mi.

Édes anyám mind a négy gyermekét Pozsonyban hozta a világra. Mikor a legkisebb gyermekét hordozta a szíve alatt, egy ízben a ház ajtaján kilépve egy cigányasszonnyal találkozott. Vájjon ki tudná megmagyarázni azt, amit a nép

ezekkel a szavakkal fejez ki: „Ráfeledkezett a szemével?” Elég az hozzá, mikor a gyermek a világra jött, rövid orrocskája, széles duzzadt ajka és gyönyörű nagy szeme volt. Fehér és piros volt, mint a tej meg a vér; később fekete hajú, sudár termetű, szelíd és mosolygós arcú szép leánnyá serdült; de cigányos vonásai megmaradtak és mi Roxelannak hívtuk. Ez a leányka Lotte volt.

Határtalan munkakedv és páratlan szorgalom élt a három testvér lelkében. Nem volt olyan nyelv, tudomány, művészet vagy kézimunka, amelyre — ha alkalom kínálkozott — rá ne vetették volna magukat. Mindent maguk végeztek, minden bajukat maguk gyúrték le — és most a két idősebbnek látnia kell, hogy drága kis húguk ebben a vad sivatagban mily rettenetes zsarnokságot kénytelen elszenvedni! Imre később latin nyelven ezt íratta fel a kapujára: „Boldog az, ki egyedül él.” A vendégeit akarta vele elriasztani. Most azonban minden haragjával a felesége nénjei ellen fordult. Erkölcsi értelemben kiüzte őket házából; nagy jelenetek játszódtak le köztük. Az utolsó két héten a két testvér már egyedül étkezett. De mikor hazautaztak, mégis elkísérte őket. Lónán meglátogattuk Lotte anyósát és benéztünk Kolozsvárra is. Körülbelül két hétig időztünk e két helyen Teleky grófnő vendégszerető házában. Az út hazafelé oly szép volt, hogy szebbet alig lehetne képzelni. Kolozsvárról a Királyhágón és Feketetón át mentünk Pestre. Erdőkön, hegyeken s réteken keresztül szaladt a kocsis — mindig országúton és mindig a Sebes-Körös mellett. A Sebes-Körösön gyevenkénteszer keltünk át.

Az első télen, 1805—1806-ban, fényes életünk volt. A császár valamennyi udvari méltósággal, irattárral és feleségével Tatára menekült, Magyarországra. Budától egy órajárásnyira élt a császár és az egész világ ellen Komárom vára védte. Nálunk, a királyi várban, Toscanai Ferdinánd szállt meg két gyermekével. Toscanai Ferdinánd akkor Napoleon kegyelméből Würzburg nagyhercege volt. A zene és dal volt főszenvédélye. A béke megkötése után, melyet Napóleonnak Pozsonyban tetszett nyélbe ütnie, vagy még a megszállás ideje alatt, minden héten kétszer-háromszor voltak zeneünnepségek: egyszer nála a kastélyban (mené-

kültében magával hozott egy gyönyörű festményt, a „la Madonna del Granduca” címűt), egyszer nálunk, egyszer Széchenyi grófnál Pesten. Sophie comtesse, aki most Batthyány gróf felesége Pinkaföldön és Döry comtesse, később Markovits felesége, felváltva énekeltek szopránt, Brunsvik Teréza pedig, aki egyedül énekelt altot kottából, mindig altot énekelt; a főherceg-nagyherceg kitűnő basszista volt. Spech zongoramesternek és zeneszerzőnek naponta kétszer kellett velem a nehéz partitúrákat átvennie. Minden egyes alkalommal egész oratóriumokat énekelünk: La Religione Paer-től stb.

Néhány hónapig ebéd után azonnal gyakorolnom kellett. Az egészségem megsínylette, de az az élvezet, amit a szeretetreméltó nagyherceg nekünk szerzett, minden bajt elfeledtetett. Wolkenstein gróf, a nagyherceg főudvarmestere, valósággal udvarolt az én jozefinemnek, aki akkor az ifjúság s a szépség teljes fényében ragyogott: szellemes, vidám és okos volt. A jó nagyherceg sokszor mondogatta tréfásan: Az én Jozefinem, az ön jozefinje, ha kettőnkől beszélt vele. Mikor elutaztak, egy oratórium szépen bekötött partitúráját kaptam emlékül és néhány sorban a dicséret, a köszönet s a rokonézés kifejezését. Wolkensteinnel leveleztünk. Mindkettőjünkkel újra találkoztunk Würzburgban, amikor 1808 őszén és 1809 telén és nyarán Karlsbadból Németországba, Svájcba és Olaszországba utaztunk. Ez az út épp oly fontos volt sorsomra, mint a Jozefin esküvőjét megelőző.

Édes anyám eredeti asszony volt; előkelő világfiak azt mondták róla, hogy „furcsa”. Komolyan és csakis kötelességeinek élt. Szűk volt a látóköre. Olyan nevelésben részesült, hogy az nem is lehetett másként. Seeberg nagymama rendkívül okos, kedves asszony volt, de az ő idejében nem talált elméje foglalkoztatására mást, mint a kártyajátékot. Gyakran beszélte nekünk, hogy 10—12-ig l'hombre-t játszott, 5—5-ig újra kártyázott, hat óraker pedig társaságba ment. Édes anyám öt-hat évig ugyanezt az életet élte. Bár nézeteiben felületes volt, mégis határozott következetesség, meghatóan tiszta erkölcsi felfogás és egyszerűség jellemezte. Ferencet szerette legjobban; megosztotta vele a gazdái-

kodás gondjait. Ferenc aztán minden hatalmat magához ragadott. Igazán bámulatos volt édes anyánk lelkierője, amikor eltúrte, hogy öcsénk az öreg bírót elbocsátva és Asbótot ispánná téve, mindent gyökerében megváltoztatott és a birtokot új rendszer alapján kormányozta. Sőt szó nélkül túrte, hogy fia a cséplésnél ezt mondja: „Itt Kegyelmségteknek nincs többé szava!”

Akkoriban telket, birtokot még olcsón lehetett venni. Édes atyámnak Szabadkán egy arany dukátért kínálták a kertiföld holdját. József császár idejében édes atyám kolostorbeszűntető-biztos volt. Vál és Pusztagaác is eladásra került a közelünkben. E gyönyörű birtokoknak köszönhetik az Urményiek roppant gazdagságukat. Édes atyám elszalasztotta a kínálkozó alkalmat és édes anyám harmincéves özvegy korában szintén. Egyikök sem gondolt kiváló képességekkel megáldott három leányára, pedig mily nemes célokra használták volna fel őket a nagy vagyont! Vájjon Isten akarata volt-e, hogy szegények maradjunk vagy csupán szüleink bátortalanságának következménye? Annyi bizonyos, szüleink nem használták ki az akkori idők nyújtotta alkalmakat, véget nem érő pörök veszedelmének téve ki egyetlen fiukat, akiért dolgoztak. *Beati possidentes*, mondogatják Magyarországon; és ezt igen jól tudta Asbóth is, aki a lehunyó nap ellenében a felkelő napot a tettek erejével támogatta.

Martonvásárnak mocsaras vidéke és viharos időjárása miatt igen kedvezőtlen éghajlata volt. Valamennyien majdnem állandóan lázasak voltunk három óránként a fővárostól, Budától. Drága anyámnak négy éven keresztül volt negyednapos láza, mert soha sem kímélte magát és soha sem akart diétát tartani. Akkor az ország mély homályban rejtett. Hahnemann napja még nem jelent meg a század szemhatárán.

1807-ben anyácskánk még ura volt Martonvásárnak és a birtok jövedelmeinek. Mikor eladta a gyapjút, 30.000 pengő forint hevert asztalán. Talán az a titkos gondolata támadt ekkor, hogy nekem is férjet szerez. Elég az hozzá, úgy határozott, hogy júliust Karlsbadban, augusztust Franzensbadban fogjuk tölteni. Martonvásártól Karlsbadig

saját négy lovunk röpített; velünk volt a szolgálónk és négy szolgálónk. Mind a két fürdőt nekem rendelte az orvos. Rendkívül gyönges és vékonyka voltam. A hátgerincem ferde volt hároméves koromban és azonfelül angolkór bántott. Különösen idegrendszerem maradt gyönges később is. Én azt hiszem, hogy a két fürdő és nagyon mértékletes, egyszerű életmódom Jozefin húgomnál Wittschapp-ban (Morvaország) és Bécsben tette erősebbé szervezetemet s tartott életben. Főleg Franzensbad vált javamra. Mikor anyácskám látta, mennyire összeszedtem magam, úgy megörült, hogy elfogadta az égeri városi tanács ajánlatát: telket vásárolt, szállót építtetett és a szükséges tőkét az én pénzből teremtettem elő. Mennyi lehetőség kínálkozott számomra! Franzensbad csak akkor indult meg, Marienbadot még nem ismerték. Karlsbad és az ottani társas élet nekem sok tanulságot, édes anyámnak sok üdülést nyújtott. Nyolc heti ottidőzés után elhagytuk a gyönyörű vidéket. Költségeink 4000 forintra rúgtak.

Édes anyám testvérbátyja, Seeberg Philipp báró, mint a pénzverés s a bányászat udvari tanácsosa Prágában lakott. Mikor júniusban odautaztunk, olyan nagy volt a hideg, hogy a legsürgősebb dolgunk volt bundákat venni. Karlsbadban minden nap esett; de ugyan van-e valaki, aki ismeri a karlsbadi életet és nincs elragadtatva tőle? Gyakran találkoztunk Leiningen herceg özvegyével, a ki később Kent herceg felesége lett; engem nagyon megszeretett, de mikor 1840-ben Londonban voltam, mégsem mertem Victoria királynő édesanyjához közeledni; valószínűleg meg sem ismert volna.

Akkoriban különös szerencsém volt előkelő állású személyiségek körül. Nádorunkat, a drága emlékezetű Lipót királyi herceget, kegyetlen halál ragadta el tőlünk. Tűzijáték rendezése közben égett el a teste. (Különböféle módjai vannak annak, hogy a kormány a neki nem kellemes kiváló emléket útjából eltakarítsa.) Helyébe József királyi herceget választotta meg az országgyűlés. Pál cár szorosabb szövetségre óhajtott lépni Ausztriával és ezért a szép, szellemes és jól nevelt Alexandra hercegnéasszonyt küldte Budára feleségül a nádornak. Még gyermekcipőmet tapos-

tam, amikor ama bálokra s ünnepekre elvittek. Nemso-kára az egész város beszélt arról a hallatlan kitudetésről és szeretetről, amelyben a főséges asszony engem részesített. A szeme felragyogott, ha megpillantott és rögtön magához intett, ha, *comme de raison*,¹ tőle távol felállottam a tánc-hoz. Igen természetes, hogy az előtáncos, a hányszor csak tehettem, engem választott. A kir. herceg minden bálban egyszer táncolt. Hihetetlen rosszul táncolt és így igen jó táncosnőre volt szüksége, olyanra, amilyen én akkor voltam. Egész télen vagy a főhercegasszony előtt vagy mögötte kellett állanom. Igen élénken és rendkívül kedvesen beszélt. Egy egész fejjel magasabb volt nálam, de a lelkeink meg-érezték egymást. Ha az Úrnak is úgy tetszett volna, az ő ré-vén sokat elértünk volna. Udvarhölgyeit mindig elutasította, ha arra akarták rávenni, hogy például bútort vagy más egyebet hozasson Bécsből. „Isten mentsen”, mondotta, „jó példát kell adnunk az ország népének, nevelőleg kell hat-nunk reá, a pénznek s a dicsőségnek is az országban kell maradnia.” Ilyen volt és így gondolkozott tizennyolcéves fővel! És ezt az asszonyt, ezt az angyalt ragadta el tőlünk a szörnyű halál újszülött kis leánykájával együtt a szülést követő tizenötödik napon. Egy évig és négy hónapig élt közöttünk! A lelke szebb hazába szállt, a teste meg Budától három mérföldre nyugszik egy csöndes sírban. Örömben külön kápolnát emeltek tiszteletére és a kápolna gondo-zására orosz papokat és egyházfiakat rendeltek. Azt be-széli, hogy ez a nemes lélek is a politika áldozata lett. Annyi bizonyos, hogy mikor a nagyhercegnő orosz ud-vari orvosa visszajött, elzárták, de csak színre — azt mondják, mindenben parancs szerint járt el. Pál cár meg-bánta volt, hogy Ausztriával szövetségre lépett! Alexandra 400.000 pengő forint évi hozományt hozott a királyi herceg-nek. Ennek az összegnek a fele továbbra is megmaradt a nádornak. Az orosz papokat minden két évben felváltják és azok viszik a híreket Magyarországból Szent-Pétervárra. Az oroszok egyik karjukat mindig Magyarország fölött tart-ják. Vallásos és iskolai könyveiket mind megküldik a mi

¹ Amint illik.

három milliónyi oláhunknak s szerbünknek; ruthénjeink s görögjeink részére meg templomokat s iskolákat építenek. 1855-ben hét napig Ischia szigetén voltam Nápoly; mellett.

A „La grande sentinelle”-hez címzett locanda-ban lakott egy idegen férfi, aki a rendkívül jóhatású casamicciola-i fürdőket használta. Miklós cár főhadsegéde volt és a lengyei háborúban megsebesült. Együtt ebédeltünk és engem meg a társnőmet felkísért az Epomeo-ra. Beszélgetés közben ezt a kijelentést tette: „Hiszen tudják önök, hogy minden magyarországi szláv vármegye voltaképen az én császáromé és most csak szívességből hagyja meg az önök császára birtokában. Mert — és itt büszkén düllesztette ki mellét — minden hely, ahol a mi nyelvünket beszélik, a mienk.” Akkoriban annyira új volt előttem ez a gondolat, hogy kedvem lett volna a szemtelen szájára ütni. Ma bezzeg, amikor a pánszláv meg illír üzelmek napirenden vannak, már hozzászoktunk kissé e gondolat lehetőségéhez. A nosophobia ma a szalonoknak már megszokott beszéd tárgya ...

Mindig komoly természetű voltam, de komolyságom csak növekedett, amikor látnom kellett, mint hal meg ifjan az a drága hercegasszony, akinek annyi joga lett volna az élethez s a munkához.

A fiatalság mulatozásaiban én alig vettem részt (léleken soha). Testvéröcsém egyszer szép kuzinommal Guicciardi Júliával enyelgett. Júlia engem is oda akart hívni hozzájuk, öcsém egyszerre így szólt: — „Ugyan hadd Terézát, hiszen már kikezdte a rozsda.” Akkor még húszéves sem voltam és Ferenc e megjegyzése bizony nagyon rosszul esett.

Elfelejtettem elmondani, hogy mikor Napoleon Karinthia és Stiria felől előtört, a magyar nemesi inszurrekciót is fegyverbe szólították. Mindenkinek vagy magának kellett bevonulnia vagy maga helyett egy nemes embert állítania. Azt hiszem, ez volt az inszurrekció utolsó fegyverbeszállása. A fiatalok seregesen hagyták ott a gimnáziumokat s az egyetemet. Magyarország egyeteme a leggazdagabb az egész világon, de a professzorai különösen Ferenc császár uralkodása óta a legrosszabbak. A bevonulók között volt

édes anyám alig tizenhat-tizenhét éves egyetlen fia. Én mindenáron el akartam őt kísélni — Mentorként férfiruhában; remegtem érte, mert a szívem egész tüzes forróságával szerettem. Kocsin utána mentünk és Kanizsa, Zalaegerszeg táján jelen voltunk a táborozásnál. Az inszurrekció vértelen volt. Még mielőtt harcra kerülhetett volna a sor, létrejött a béke.

Az 1804—5. évben igen érdekes egyéniség érkezett Budára és a mi házukba: Giovanne Júlia hercegasszony, egy nagyműveltségű és igen szeretetreméltó német hölgy — mondhatnám tudós —, aki azonban testileg-lelkileg beteg volt és vagyoniilag is a tönk szélén állott. A politika és saját hiúsága áldozataként halt meg házukban. Hitelezői elűzték volt Bécsből, ahol nagy gyűjteményeket hagyott hátra. Az én jószágos atyai nagybátyám, József, 1200 pengő forintért valamennyit megvette és özvegye 1825-ben az országnak, helyesebben a múzeumnak ajándékozta. Valódi értékük felbecsülhetetlen. Ha jól tudom, 5—6 szépen elrendezett gyűjteményről van szó: egy könyvtárról, egy térképgyűjteményről, kagylókról, ásványokról, stb.

Most pedigen még sokkal döntőbb jelentőségű korszak felé közeledem. 1808-ban édes anyám újra hajlandónak mutatkozott Karlsbadot meglátogatni. Magunkkal vittük Seeberg Eliza unokahúgomat és rábeszéltük Jozefint, jöjjön ő is utánunk. Jozefin nagy gondot fordított Fritz és Károly fiai nevelésére. Ebből a célból kész volt minden áldozatra. Mikor a kiválasztott házitanító nem vált be, elhatározta, hogy Karlsbadból és Franzensbadból Németországba utazik Salzmanhhoz Gothába. Két leányát Bécsben hagyva, két fiával jött utánunk a fürdőbe. Édes anyám megengedte, hogy elkísérjem németországi útjára. Egy Karlsbadban vásárolt kis dobozba 600 darab új körmöci aranyat tett anyám. Ujjongó örömmel hagytuk el Ausztria béklyóit (német Kínának hívják ezt az országot) és aztán Hof, Weimar és Würzburg városokon keresztül Gothába és Schnepfenthalba értünk. Würzburgban két napig időztünk, A nagyherceg s udvari népe rendkívül kedvesen látott vendégéül.

Egészen új világ tárult fel előttünk. Még most is látom Salzmannt, a derék német háziasszonyt: óriási kulcsosmó van az oldalán és folyton jár-kel; látom a jeles családapát és pedagógust az intézetben elfoglalt tizenkét felnőtt gyermeke, a vőurak és a hatvan tanuló körében. A diákok mind piros kabátkát viselnek, csupa jókedv és egészség sugárzik le arcukról. Salzmannt apón bokáig érő, világosszínű bő kabát volt, és a csizmáján sarkantyú: olyan volt mint egy istállómaster. Majdnem minden nap korán reggel átkocsiztunk Gothá-ból Schnepfenthal-ba és csak este térünk vissza szállásunkra. Mindent gondosan és apróra megnéztünk. Nagyszerű rend és tisztaság uralkodott az egész intézetben. Az órák s a stúdium beosztása jó volt. A növendékek tornáztak, volt úszóiskola, a vidék gyönyörű s a levegő pompás a thüringiai erdős hegyek között és az egészre mégis valami különös merevség nehezedett rá a mi költői lelkületű Jozefinénk nagy szomorúságára. A hatvan növendék legnagyobb részét kereskedő családok gyermeke volt. Nekik megfelelt az intézet. Ámde más nevelésre volt szükségük azoknak, akiket jövő hivatásuk Magyarországhoz fog kötni. Mindent láttunk s mindent hallottunk — s tovább utaztunk Majna-Frankfurtba a vásárra, hogy szükséges vásárlásainkat elvégezzük. Fritz megbetegedett s orvost kellett hívatnunk. Az orvos mutatta be nekünk Schönberg bárót, egy igen érdekes dán urat, aki húsz évig volt követ Algírban és Tuniszban. Ugyancsak az orvos mutatta be nekünk Schönberg báró barátnőjét, a már hetvenéves Stolberg grófnőt, aki szintén igen szellemes, okos asszony volt. Ők beszéltek rá, hogy Müller János Györgyöt, Müller János történetíró fivérét, Schaffhausenben felkeressük. Tőle majd kitűnő pedagógiai tanácsokat kapunk. Azt is tanácsolták, látogassunk el Yverdunbe Pestalozzsihoz, aki akkor minden pedagógiai tudás és a saját hírneve tetőpontján állott.

Feledhetetlen szép volt utunk a könnyű kocsiban a Rajna mentén egészen Svájcig. Feledhetetlen órákat töltöttünk Müller G. professzor úrnál. A tanár úr kérve kért, keressük fel Pestalozzit s iskoláját. A legfeszültebb várakozással szívünkben csakhamar útra is keltünk Yverdun

felé. Várakozásunkban nem is csalatkoztunk. Meg kell itt írnom, milyen hatást tett ránk Pestalozzi alakja. Amit addig hallottam vagy olvastam felőle, mind olyannak tűntette fel előttem, mint aki hajlíthatatlan akarattal megáldva magasan felette áll minden hétköznapi mértéknek. Testben is óriásnak képzeltem, szélesvállúnak, erősnek, amilyennek Platót gondoljuk. Elküldtük levelünket kastélyába, majd miután elrendezkedtünk szállásunkon, a „Vörös Házban”, az ablakhoz álltunk s úgy lestük a két fiúval, hogy mikor jön a várvavárt. Egyszerre csak elkiáltja magát Fritz: „Ott jön Pestalozzi!” Vékony kis emberként pillantottam meg sovány lábszárakkal, lehajtott fejjel. Megbotránkozva mondtam: „Ez nem Pestalozzi!” Pedig ő volt az és minden testi gyöngeségén felül még kimondhatatlanul rút is volt — de igen szeretetreméltó és mindenkinek a szívét meg tudta hódítani, legkivált azonban a tanítványaiét. Minden este hosszabb ideig maradt nálunk, svájci lapjaiból olvasott fel nekünk oly fenséggel a hangjában, hogy a szemem be kellett takarnom a kezemmel, amint mennydörögve ismételte a refraint: „Helvetia nemtője” és határtalan fájdalommal siratta hazája sorsát. A szeretet tüze, amely lelkét ilyenkor átjárta, rám is átszállt! De milyen hidegen fogadtak lelkesedésemmel otthon! A kormány elvetette az egész módszert, mert Pestalozzi nem volt jezsuita!

A mi fiaink rendesen eljártak az előadásokra. Én is velük tartottam. Reggel hat órakor (október s november havában) legalább százan voltunk együtt az imateremben. Azt látni kellett volna, hogy Pestalozzi mily fenséggel és mennyi mélységgel tartá meg vallásos előadásait. A hallgatóság amfiteátrumszerűen *Yette* körül. Fel s alá járt, intőbeszédet mondott és két nyelven imádkozott az egész vidék népeért. Jó barátokkal s vendégekkel voltak tele az ablakok bemélyedései és órák hosszat álltak a hívek és nem fáradtak el, és a lelkük remegett a hit, a szeretet s a remény érzetétől. Szombaton este a tanítók részére tartott előadást. Ezekről az összejövetelekről sem hiányoztunk soha.

A 195 tanuló táplálkozása végtelenül egyszerű volt —

a gazdasági igazgatást azonban annyira megterhelte a sok ingyenes résztvevő, hogy fennállása nem látszott hosszantartónak. Pestalozzi a maga mennyei jóságában egyetlen gyermeket sem utasított el — a fizetés persze elmaradt. A művelt világ minden részéről jöttek a tanulók: amerikaiak, spanyolok, sokszor minden kísérő nélkül is.

Pestalozzi egyetlen gyermeke, a fia, már meghalt. A megboldogultnak apátlan, anyátlan árváját, a mester unokáját, Godfrédnek hívták. Evvel a tizenkétéves fiúcskával és hűséges jó feleségével meghitt egyszerűségben éldegélt a mester. A felesége nagyon beteges volt. A ház körül nem dolgozott, csak ura majdnem olvashatatlan írását másolgatta a nyomda részére. Itt éppen az ellenkezőjét láttuk annak, amit Schnepfenthalban tapasztaltunk. Schnepfenthalban hatvan pengő forintot fizettek a fiúk, itt huszonötöt; ott tanult modor és merevség, itt nyers érzések meg költészet, csupa lélek!

Pestalozzi maga is rendkívül érdekes volt mint ember és mint pedagógus. Igen nagy öröme telt bennünk, két fiatal asszonyban, és a szép reményekre jogosító két fiúban, Károlyban és Fritzben. Minden tőle telhetőt megtett, hogy tetszésüket megnyerje és a két fiút magánál tarthassa. Arra is kész lett volna, hogy a két fiút a saját szobájába fogadja és közvetlen felügyeletet gyakoroljon fölöttük. De Jozefin az itteni helyzettel sem volt megelégedve és inkább arra szánta rá magát, hogy Pestalozzi egy tanítványát fogadja házához nevelőül. Választásunk először Sigrist-re esett, egy alig tizenhatéves fiúra, aki később plébános korában Lujza, württembergi hercegasszonyt és a leányát (Mária Dorottyát), a mi nádorunk feleségét, térítette a világias élet-ről a vallásos életre. Mindkét fejedelmi asszony nagy szerepet játszott hazám életében s az én pályafutásomban is. (Sigristnél azonban, éppen úgy mint Pestalozzi egy másik tanítványánál: Yayet-nél, a svájci ember honvágya állt ter-vünk útjában. Sem az egyiket, sem a másikat nem sikerült rábírnunk, hogy hazája határát elhagyja).

Jozefin elhatározta Solothurnban, hogy inkább Olaszországban keresztül utazik haza. Pestalozzi és Stackelberg báró elkísértek Solothurnig. Az utóbbi óhajának eleget

teendő, hátat fordítottunk a szép Némethonnak. Stackelberg bárót húgom nagy becsületben tartá, a fiai miatt is, mert a nevelés terén a báró úr igen kiváló s jeles nézeteket vallott s mert ítéletében érett s megfontolt volt. Levelek s pénz már Münchenben váriak ránk; de újra megszólalt a sors varázsszava és ez az újabb elhatározás a második gyűrűt jelentette, amely családunk életében jó- és balszerencse fölött döntött. Stackelberg báró nélkülözhetetlenné vált Jozefin számára. Ily érett eszméket, ily akaratot, ily tetterőt még soha sem látott senkiben. Solothurnban elvált tőlünk, de Zürichből már levelet írt Jozefinnek, kérve, hogy forduljon vissza. Ajánlkozott, hogy Trieszten keresztül visszakíséri hazájába és fiainak továbbra is vezetője s irányítója marad. Szegény Jozefin! Tapasztalatlan költői lelkületével nem is sejtette, hogy a báró ajánlkozásának ő lesz majd az áldozata.

Így vált hathetes yverdun-i tartózkodásunk egy lányszemévé ama kikerülhetetlen sorsnak, amelyet a lelkek Irányítója számunkra elrendelt. Yverdun-ben tanultam meg azt, amiért a lelkeim szomjazott: *Hatni kell a népre!* Megtaláltam a megváltó ígét. Ettől a perctől fogva megszűnt minden önző önképzés. A hazáé volt az életem. Mint a nép nevelője, a hazának akartam szentelni életemet. A tömegeké lesz erőm s időm és a jövő nemzedéké szeretetem. Pestalozzi megígérte, hogy eljön hozzánk Magyarországra. Mily biztató remények s érzések dagaszták akkor fiatal keblemet!

E magasztos hangulatban száguldottunk keresztül Savoyán. Az 1808. év december havának 4-én egy csipős-nedves napon a Mont-blanc közelében kocsikáztunk, mert meg akartuk nézni a város (Genf) nevezetességeit. Jozefin gyöngeservezete nem bírta el az éghajlatot, — oly erős gyomor-bántalmi támadtak, hogy már életéért is aggódtunk. Négy héten keresztül éjjel-nappal ápoltam . . .

Mikor Jozefin már megszabadult éles fájdalmaitól, még nyolc-tíz napra volt szüksége, hogy megerősödjék. És december havában voltunk éppen! Ilyen körülmények között borzasztó merészség volt a Mont Cenis-n átutazni! Bár mindenfelől óva intették őket, a merész magyar nők mégis neki-vágtak az útnak! Az orosz Stackelberg velük tartott. Az volt a terv, hogy Milánó s Trieszt helyett Genuába s Flórencebe

utazunk, majd Pizába, hogy az ottani fürdőket használva, Jozefinunk drága életét megmentsük.

Január 14-én keltünk útra. A leghíresebb kocsisok egyike vett fel bennünket, asszonyokat s gyermekeket, hatalmas fedett hintájába, melybe két pompás lovat fogott. Stackelberg a mi könnyű kocsinkban jött utánunk. Így haladtunk Chambéry-n keresztül Savoyában a Cenis csúcsa felé. Tollam gyenge ahhoz, hogy a téli táj pompáját ecsetelje. Mindig feljebb s feljebb kapaszkodva, az éjt már tetemes magasságban töltöttük Lanslebourban, az utolsó lakott helységben. Mindkét kocsi kerekeit leszerelték s a kerekek helyébe szántalpakat raktak. Ekkor kezdődtek a Napoleon építette pompás országút kanyarodásai. Az óriási hóés nyomait úgy-ahogy eltakarították az arra rendelt munkások, de az út a nagy lapátolás után felével keskenyebb lett. Az út oldalán felhányt hófalak az olvadás folytán meglazultak és minden percben attól kellett tartanunk, hogy ránk zuhanjanak. Hat láb magas volt ez a hófal és nekünk órák hosszat kellett mellette halálos veszedelemben haladnunk.

Az Olaszországból jövő öszvérkaravánok miatt szintén hajszálon függött életünk. Minden állaton két oldalt egy-egy hatalmas láda és minden karavánban legalább ötvenhatvan öszvér bandukolt. Vájjon hogyan térjünk ki előlük úgy, hogy magunk a feneketlen mélységbe ne bukjunk? Aztán ott voltak vezetőink, a szavoyaiak! Minden szánnak csak egy öszvére volt és a kocsis a szánt az állat mögött tartá olyképen, hogy a lábát a hóba belevágta és megfeszítette és ha valami baj volt, torkaszakadtából ordított s a karjával hadonászott. Ilyen rémes ordítás közben ragadták meg egy ízben a szánunkat és minden teketória nélkül egy kiugró sziklára tolták. Az oktan öszvérek hatalmas testükkel ott trappoltak el mellettünk és olyanokat löktek rajtunk, hogy máig sem értem, hogyan nem zuhantunk le a mélységbe!

Végre ez az óra is véget ért és friss ajándékképpen szép napos időt értünk. Január 20-ika volt; az ég sötét kékje ragyogott a hegycsúcsok fölött; a hó halványan fénylett körülöttünk; a jég s a megszámlálhatatlan apró vízesés csodás színpompában tündökölt; szörnyű mélységben alig hallhatóan rohant a zúgó hegyi folyam és gigászi sziklákon

vágott magának utat — így értünk el végre e híres átkelés csúcsához, helyesebben szólva nyergéhez, oda, ahol a menedékház állott. Ebélidő volt és a jámbor hősök már vették fel négyszeres zöld pápaszemüket, hogy nemes kutyaikkal a noban eltévedt embereket felkutassák és megmentésük. Mennyi kereszttel találkoztak utunkon ott, ahol örök álmukat aludtak azok, akiket nem lehetett megmenteni! Megtekintettük a menedékház szobáit, az étkezőket, elfogyasztottunk egyet-mást a kínált frissítőkből, majd meglehetősen gyors hajrással folytattuk utunkat a hegyen lefelé. Az országúton a hó elolvadt és vízben siklott a szánunk talpa.

Ekkor hirtelen francia katonák tűntek elénk lóháton. A szabályok értelmében meg kellett volna állnunk, hogy a katonák elvonulhassanak. Megállítottam a szánt, kiszálltam és az elől lovagló parancsnokhoz léptem, arra kérve őt egy beteg hölgy nevében engedje meg, hogy a szánban maradjunk s tovább menjünk. Francia udvariassággal a tiszt azonnal „Állj”-t kiáltott, mire a csapat arccal felénk fordulva, tisztelettel tovább engedett bennünket. Vájjon a magyarok is ilyen szívesek lettek volna?

Nemsokára elértük a kis Susa városát, ahol éjjeli szállásra tértünk. Az egész lejtő Olaszország felé alig tartott két-három órát. Leírhatatlan az az érzés, mikor negyven fokos hideg után az örök hó és jég hónából egyszerre a leglágyabb tavaszba kerül az ember! Takaros ruhájú leányok gyümölcsös és virágos kosárkával karjukon narancsot, fügét és szőlőt nyújtottak be kocsinkba. Susa előtt kiszálltam és elragadtatással csókoltam meg az olasz földet. A szép barna leányok, lobogó-szalagos és virágos kalapjukkal fejükön, — ahogy e kedves arcokat képeken látni — egy darabig még elkísértek bennünket, nyugalmasan eltöltött éjszaka után újra visszahelyeztettük hintóinkat kerekeikre és aztán virágos kertek s mezők során Turin felé utaztunk. Az volt a tervünk, hogy estére már Genuában leszünk — de tervünkből nem lett semmi! Amikor elhagytuk Alexandriát és át akartunk kelni a hegyi folyón (nem volt ott sem híd, sem rév), azt mondták a kis Gavi lakói, ilyen későn este nem szabad az átkelést megkockáztatni. Az elmúlt éjjel is belepusztult a posta meg a levelkurír lovastul és a rohanó ár mind magával ragadta.

Vendéglő nem volt a faluban, csak egy nyomorult, füstös kocsmá — a falu leggazdagabb kereskedőjéhez utasítottak, akinek családja nagy szívességgel fogadott...

Másnap reggel a gázlóhoz hajtottunk. Egy tucat szavoyai kapaszkodott két oldalt a határunkba, hogy elkísérjen. Egy közülök meztelenül ment előre a folyóba, a zúgva rohanó széles vízben az utat mutatni.

Amint a kocsis óvatosan halad a parton, egyszerre csak beszakad a vékony jégréteg és mi egy csapásra elsüllyedünk — sötét éj körülöttünk! Derék lovaink azonban újra kirántották kocsinkat és száz kanyarodással végre elértük a túlsó partot. A veszedelmen, a legfőbbön, szerencsésen keresztülvergődtünk. Még aznap este elértük Genuát. Esti tíz óra volt, amikor a tengert s a világító-tornyot megpillantottuk és a holdfényben fürdő gyönyörű városba behajtottunk. A legelső szállóban kaptunk gyönyörű szobákat; a szálló előtti terrazon narancsfák virágoztak és szökőkút vize csobbant. Gyönyörűséggel emlékezem vissza a Genuában s Flórencben töltött napokra: Március 19-én, Jozefin nevenapján, friss virágfüzérékkel díszítettük nagy függönyös ágyát, amikor még aludt! Április és május hava a pisa-i fürdőkben!

Genfben Pestalozzi kétszer keresett fel bennünket Yverdun-ből. Rendkívül érdekeltük őt mint magyarok. Gyakran írt; de Jozefin megtiltotta, hogy feleljek neki; azt mondta, nem illik. Mennyire bánthatta ez Pestalozzit! Pestalozziné is írt néhány igen kedves levelet! Úgy őrzöm őket mint szent ereklyéket.

Visszatérésünk szeretett hazánkba szomorú volt. Kicsinyes szellem mindenütt! Sehol semmi megértés! Hallgatásban kellett menedéket keresnem! Édes anyám s öcsém hallani sem akart terveimről: Rajongás, túlzás! — mondogatták. Ugyané keserű tapasztalataim s érzéseim voltak akkor is, amikor a kisdédóvokat (Kleinkinder-Asyle) alapítottam. De mintha Isten vezetett volna a kezemnél fogva, erős és hajlíthatatlan maradtam. Feszítetek keresztre, kiáltottam, még a keresztben is ezt fogom hajtogatni: Kisdédóvokat kell létesítenünk! Minden lépés, amely jobbaválásunkhoz, szellemi fejlődésünkhöz vezet, Isten kezében van. A tanulatlan nyersség előbb-utóbb mindenütt porba hull. Igaz: sok pro-

féta esik áldozatul, de hősies haláluk szép. Pestalozzinak is szegényen és félreismerten kellett kilencvenéves korában meghalnia! Schmidt, a tanítványa, kedvence és később intézetében alkalmazott tanítója lépett fel vádlóként ellene! Egyik irat a másik után jelent meg, amelyben az útmutatót, a kor bölcsét sárba rántották, rágalmazták és áldásos működését lerontották. Sikerült is nem is; mert örökké él Pestalozzi Heinrich neve és a műve, a gondolatai, a kíváncsiak tovább fejlődnek és közös javaivá válnak az embereknek, akiket annyira szeretett!

Magyarország sem maradt el egészen! Az úgynevezett „protestánsok”, vagyis a szellemekben s a műveltségben előhaladtak, Schedius professzort állították az iskolaügyek élére. Nemes lelkületű atyám, akinek minden szándéka oly tiszta volt, őt választotta ki húsz évvel ezelőtt sok pályázó közül. Schedius huszonnégy éves volt, amikor az esztétika tanszékeért folyamodott; édes atyám mint a budapesti helytartótanács iskolaügyi osztályának előadója és elnöke őt választotta. Schedius vezette be az evangélikus iskolákba. Pestalozzi módszerét. Az ismeretlen német ifjú édes atyámnak köszönhette életpályája és anyagi boldogsága alapját. Nagyon gazdagon halt meg, de mikor a kiseddévők létesítéséről volt szó, hálátlannak mutatkozott jóltevőjével szemben. Teleky Hanna grófnőt, aki benső barátnőm s jóakaróm volt, folytonosan ellenem lázította és Teleky Hanna oda-szegődött azok mellé, akik a kicsinyes irigység s féltékenység e harcát vívták ellenem; nem értette meg, mennyi nagyság rejlenek törekvéseink egységében. Az ármánykodók hitvány művét — fájdalom! — siker koronázta Mária Dorottyanál és a könnyen gyanakvó József nádornál. így történt, hogy öt-hat évi fáradozás után a folytonos ármánykodások miatt vissza kellett lépniem a kiseddévők vezetésétől s szervezésétől az egész hazában.

1846-ban kezdtem meg e füzetek írását, 1852-ben talán befejezem. E két évszám között mi sors ért, szegény szerencsétlen hazám, — te, akinek feláldoztam életein érzéseit, minden munkámat s tetterőmet, hogy nagynak s boldognak lássalak!? —

Mikor 1809-ben átkeltünk a Mont Cenis-n és február, március, április és május hónapokban Olaszországban tartózkodtunk, gyermekes módon viselkedtem Jozefinnel szemben, aki fiatalabb volt nálam, özvegy volt és két fia kíséretében tette meg az utat. Stackelberg magára vállalta a fiúk nevelését s vezetését; édes anyjukat is ellátta tanácsaival. Stackelberg szerette a húgomat s én fölöslegessé váltam. A dolog odáig fejlődött, hogy a fiúkat már rám sem bízták, hanem magukkal vitték, engem meg otthon hagytak. Még most is emlékszem; Pisában és Flórenben, ahol Jozefinnék a kiáltott nagy betegség után fürdőket kellett használnia, gyakran oly elhagyottságban maradtam, hogy az óram ketyegésén, az egyedül élón s mozgón körülöttem, kellett felfrissülést találnom. Genfben, ahol Jozefin négy hétig kínos gyomorbántalmakban szenvedett — és Flórenben újra négy hétig — a sok virrasztástól és ápolástól egészen elgyöngültem; csoda-e hát, ha kétszeresen fájt lelkemnek az a méltatlan bánásmód és teljes elhagyatottság, amelyet oly hosszú ideig túrnöm kellett. Többnyire egyedül sétáltam a fürdőtől távol eső erdei várakig, ahova a szegény nép kis puttonyokban vitte fel hátán ivóvizét. Február havát Genuában töltöttük, sok pénzt költöttünk és sokat láttunk. Márciust Florenzben éltük át. Pénzünket s leveleinket Münchenbe rendeltük volt; most meg kellett várnunk, elérnek-e hozzánk Florenzbe? Genuában súlyos összeget fizettünk Vetturino-nak, aki Genfből elhozott odáig a kocsiján. Elmentem a város gazdag ékszerészeihez és felajánlottam nekik hét sor gyöngyből álló és gyémántkapcsolóval ellátott nyakéket. Ez volt az első effajta áldozat, amelyet Jozcfinnek és övéinek hoztam; de visszakapni soha sem kaptam vissza semmit. Stackelbergnek sohasem volt pénze — hétéves utazgatásai közben egész örökségét elköltötte. Jénában és Göttingában szép tudásra és nagy bölcseségre tett szert — de a saját élete sorsát mégsem tudta jól megalapozni. Mi hittünk s bíztunk benne. Első műve az volt, hogy majdnem elvászottta egymástól a két szerető testvért; a két fiút pedig eltávolította a nagynénjétől, aki oly hűséges szeretettel csüngött rajtuk. Bölcsen hallgatott pénztelenségéről és soha meg nem érkező küldeményekre várt szüntelenül.

Június közepén végre a hazautazásra kellett gondolnunk. Ausztria és Franciaország között kitört az 1809-i háború. Flórenben nem fizettük ki szállásadónkat; de visszahagytuk ingóságainkat és Ferenc szolgánkat. Újabb pénzküldemény lehetővé tette, hogy elutazzunk. A francia és osztrák hatóságoktól egyaránt szereztünk útleveleket és szerencsésen keresztüljutottunk mindakét hadseregen, amely már harcra készen állott Lombardia síkjain. Szép volt az utunk Pistoia-tól Modená-ig a pompás országúton. A végtelen síkság a tengerig nyúlt el és kedvesen kígyózott rajta végig a Po meg a Tagliamento. Az év legszebb hónapjában voltunk, a levegő átlátszó, enyhe és szelíd és a látvány elragadó. Fialatok voltunk s a jövővel nem gondoltunk — a jelen betöltte minden vágyunkat. Velencében egy napig időztünk és már Triesztbe is értünk. Itt azonban, ahol az ágyúzó jobbról és balról is felhangzott és a szállóval szemben a főtéren az őrég egyenruhája minden tizenkettedik vagy huszonnegyedik órában megváltozott, meg kellett állanunk, mert a pénztárunk üres volt...

Egy hónapot töltöttünk Triesztben; — megkaptuk a pénzt, fizettünk és Fiúméba utaztunk; előbb azonban néhány tucatszor gazdát cserélt Trieszt. Útleveleink jók voltak; átléptük a magyar határt és csodálatos: mi, akik Csehországon, Németországon, Svájcra és Olaszországon keresztül annyi mérföldnyi úton minden baj nélkül utaztunk, Fiume felé haladtunkban kocsistul felborultunk a Carolinán — meg kellett csókolnunk a hazai földet. Szívesen tettük! Leírhatatlan az a vágyakozás, amely hazánkért és hazánk nyelvéért szívünket eltölti! Mily gyönyörűség volt viszontlátni a kék Adriát — a Földközi-tenger minden pompája s csodája után, amelyet egy álló hónapig szemlélhettünk Genuában. Kék Adriánkat is fel kellett cserélnünk mindavval, ami hosszú utunkon Horvátországban, Zágrábban, Varasdon, a Balaton mentén egész Martonvásárig reánk várt! Egész utunkat húgom félig fedett kicsiny kocsiján tettük meg. A bécsi szobaleányt még mielőtt Svájc földjére értünk volna, visszaküldtük, szolgánkat Flórenben hagytuk, azt a sok szép holmit, amit még a frankfurti vásáron vettünk, részint a livorno-i francia vámőrök rabolták el tőlünk, részint Fló-

rencben hagytuk. Így aztán könnyen és könnyelműen érkezünk haza a szülői házba. Stackelberg jelenléte és egész lénye nem volt anyánknak ínyére. Nem tetszett édes anyámnak s öcsémnek az sem, hogy utunkat meghosszabbítottuk a helyett, hogy közvetlenül Bajorországon és Bécsen keresztül utaztunk volna. Az sem volt kedvükre, hogy Pestalozzit is felkerestük, öcsém s édes anyám komor arccal fogadtak. Bécszet Napoleon megszállotta és Schönbrunnból küldözgette parancsait. Jozefin, így elszakadva két leányától és minden vagyonától, elhatározta, hogy télre Esztergomba megy lakni és ha lehet, lehozatja Bécsből a leányait. Terve sikerült. Stackelberg lehozta a leányokat Bécsből és elkísérte őket Esztergomba. Esztergomban kijelentette, hogy nem maradhat tovább, a fiúk nevelését sem folytathatja — mert szereti húgomat és mert lehetetlennek tartja, hogy tovább maradjon, hacsak a házasság köteléke nem fűzi össze őket. Telve mindenféle sejtelemmel, Jozefin csak nehezen és csakis a fiai iránt érzett szeretetből egyezett bele a házasságba. Jozefinnek igaza volt, amikor a következetes és alapos nevelő- és tanító-módszert az élet legnagyobb kincsének tartotta. Meghozta a nagy áldozatot: lemondott szabadságáról és újra a házasság igájába hajtotta fejét. Édes anyánk beleegyezésével Esztergomban esküdött meg az új pár és Mária Laura ott látta meg a napvilágot. Esztergomi tartózkodásuk ugyanis kilenc hónapnál tovább tartott. A békét Pozsonyban¹ éppen akkor kötötték meg; Mária Lujza Napoleon menyasszonya lett, és Jozefin visszatért a Vöröstoronykapúnál levő házába. A ház sértetlen maradt ugyan, de beszállásolási költségek címén újabb 16.000 pengő forintnyi adósság volt rajta.

És mint gyermekei gyámjának, hozzá kellett látnia sok munkájához szegény Jozefinnek, aki hozzá volt szokva, hogy a költészetnek és szép szabad órái kedvteléseinek éljen. Stackelbergnek sok határozott elve volt, többek közt az is, hogy egy nő gyöngéd lelkületéhez nem illik üzletemberekkel érintkezni, képcsarnokot és kiadó lakásokat rendben tartani. Majd elvégzi azt ő! De sajnós! nem értett hozzá! Tudós ember volt, a könyvek barátja és bizony számára ez a világ

¹ A bécsi békéről van szó (1809); a pozsonyit 1805-ben kötötték meg.

ismeretlen volt. Idegenszerű, kiejtésével, csekély ember- és üzletismeretével szinte nevetségessé vált amaz ősbécsiek előtt, akikkel dolga akadt. Jozefint szerették — most sajnálták és dac fogta el az embereket. Viszont igen nagy barátságot kötött Stackelberg a bécsi könyvkereskedőkkel. Naponta tömegével küldték a házba a könyveket — a számlák az év végén hihetetlen összegekre rágtak — és ezalatt egyre jobban közeledünk a katasztrófa felé, amely mindent el fog söpörni és a benne részesekeket a világ négy tája felé fogja széjjelszórni.

Hogy Jozefinnek mennyit kellett Stackelberggel történet egybekelése óta szenvednie, arról köteteket lehetne írni! A törvényszék gyámot rendelt ki melléje. El akarták tőle venni a fiait, hogy közönséges intézetben közönséges embereket neveljenek belőlük. Micsoda harcok! Micsoda jelenetek 1815-ben és 16-ban! Ettől kezdve rettentő küzdés és szenvedés volt lassan tűnedező élete. És én vele küzdöttem: az 1819. vagy 20. év őszenek napjait úgyszólván az utcán töltöttem és ebédemet este nyolc órakerült el a várostól távol eső, úgynevezett Müller-féle épületben a Vöröstorony mellett, ahol laktunk. Mert a kormány s a törvényszék udvari tanácsosai és titkárai, akikhez felvilágosításért fordultam, csak bizonyos órákban fogadtak, hölgyek csak hat órakerült este — mert előbb ebéd után színház járta — tehát naponta csak egy hölgy pártfogását kérhettem a kétségbeesett anya számára. Emlékszem, hogy útközben sült gesztenyével, almával és kiflivel táplálkoztam, hónapokon keresztül fáradozva azon, hogy az elkerülhetetlent elhárítsam és fiainkat megtartsam magunknak. És sikerült, mert senki sem mert elszánt munkámnak ellene cselekedni. Csak drága húgom 1821. március 30-án bekövetkezett halála után jelöltek ki a fiúk részére gyámot Steinbach ügyvéd személyében, aki kifosztotta őket és minden megmozdítható! eladott: a gyönyörű szobrokat, minden ingóságot, köztük a legdrágább emlékeket, így például valamennyi rajzunkat s képünket. A görög s római műveket porrá zúzták és gipsz gyanánt adták el. Vandái módra garázdálkodtak.

Szükségessé vált a gyermekek nevelését vidéken folytatni. Stackelberg értett valamit a gazdálkodáshoz és át tudta érezni az egyszerű s csöndes családi életben rejlő

szépséget. Hogy e vágyát kielégítse, kis birtokot vásárolt a bájos Mürz völgyében. Jozefin, akiben volt becsvágy és aki kelleténél többre értékelte ura képességeit, — hallani sem akart a kis gazdaságról, az egyszerűbb életről — saját maga, az ura s a gyermekei miatt sem. Stackelbergnek vissza kellett lépnie a Mürz-völgyi kis birtok megvételétől. Talált hamarosan nagyon megfelelő uradalmat: a lessonitzit és wittschapit. özvegy Trautmannsdorff grófné, született Nádasdy grófnő, volt az uradalom tulajdonosa. A grófné ura csak márciusban halt meg. Az uradalom két millió fekete bankóba került. Jozefin a maga nagy vállalkozó szellemében a birtoknak sem árát, sem értékét, sem kiterjedését nem tartotta akadálnak. Folyt a tárgyalás Trautmannsdorff grófnéval. A grófné szeretetreméltó, vidám s előzékeny volt. Teljes erejét latba vetette, hogy dűlőre jusson a vétel ügye. Nem viselkedett tisztességes módon: Az egyszerű, őszinte és tisztalelkű Stackelberget erővel rávette, hogy ügyvédhez ne forduljon tanácsért; maradjon az egész ügy közöttük, arisztokraták között. Stackelberg megtartotta szavát, de a grófné nem! A foglaló címén kért 200.000 forint késedelmes befizetése megindította a végzet művét. Odonel gróf pénzügyminiszter hirtelen meghalt és az államháztartás ziláltsága 1810-ben elérte tetőfokát. A valuta 400—100 pengő forintról 600 vagy 700—100 p. f.-ra, sőt 1200-ra esett le — és Trautmannsdorff grófné szörnyű jajveszékelésben tört ki. A fizetendő összegből még hiányzott 12.000 forint és így az aláírt, de még ki nem cserélt szerződés nem bírt kötelező erővel. A grófnő 400.000 forinttal többet kért. Végre az az ötletük támadt, hogy megkérik a grófnőt, adjon az ottani gazdálkodásban járatlan Stackelbergnek egy évi próbaidőt és csak e próbaidő lejártá után lépjen érvénybe a szerződés. A grófnő ebbe beleegyezett, de már másnap izgatottan jött és kijelentette, hogy a visszalépés jogát fenn kell tartania egy évig. Egyúttal becsületszavát adta mint grófnő és mint Ő Felsége palotahölgye, hogy e jogával soha sem fog élni. A gyanútlan házaspár ebbe beleegyezett és a grófnővel oly pótló szerződést kötött, amely e kikötéseket magában foglalta és így a romlást a sógoroméék fejére zúdította. Elvesztették az egész uradalmat, a lefizetett pénzt és valamennyi ehhez fűzött pedagógiai,

családi és családonkívüli tervet, előnyöket s reményeket és mindezeket felül még a felhasznált időt és tőkét is.

A nagy morvaországi birtokon sokféle tisztviselő működött. Volt ott igazságügyi, gazdasági, kasznári és erdészeti tisztviselő. Nagy kiterjedésű és jó eloszlású felületén sok volt az erdő. Volt rajta tizenegy falu, egy vásárhely, tizennégy major boltozott istállókkal és csűrökkel, kétszáz külföldi tehén, húszezer elsőrangú merinói juh stb. — egy szóval olyan fundus instructus, hogy hozzáértő szerencsés ember kezében a birtok aranybányává válhatott volna. A beteges szépasszony tízezer forintos háló-utazókocsit kapott, melybe négy csinos szerszámzatú fiatal és ficánkoló szürkét fogtak; és a karaván megindult Morvaországba Znaim és Iglau között a Trebitsch városkáig terjedő nagy területen. A birtok magas fekvésű: lomberdővel és fenyőligetekkel borított halmok váltakoztak, a levegő üde s a víz jó. A Wittschap-i kastélyt rendbehozták. Trauttmansdorff grófnő arra kérte sógoromat, hogy nyáron Lessonitzban, a birtok főhelyén, lakhasson. Kérése teljesült.

Visszavonultan s polgári egyszerűségben éltünk. A protestáns vallású új földesúr nem tetszett a katolikus plébánosnak; a birtok tisztviselői viszont újítót láttak Stackelbergben; elég az hozzá, megindult a szóbeszéd s az ármánykodás — és, un beau matin,¹ jött a hír hozzánk Wittschap-ba, ahol idilli nevelő-életet éltünk a gyermekekkel az erdőkből sétálgatva, hogy Trauttmansdorff grófnő nem törődve grófi adott szavával és palotahölgyi rangjával, valóban élt a felmondás jogával és Stackelbergnek 50.000 forintos helyett 100.000 forintos újtételt ajánlott.

Én a mellett szoltam, hogy azonnal csomagoljunk. Jozefin a maga bátor lelkületével másképp gondolkozott: próbálkozzunk meg a bírósággal, forduljunk tanácsért a legügyesebb és legnevesebb brünni ügyvédhez! Jozefin véleménye győzött...

Csak a remény éltetett bennünket ... egy egész éven át nem volt a gyerekek mellett nevelő. Én unszoltam őket munkára és maguktól tanultak olvasni, írni, számolni és száz apró munkát végezni.

¹ Egy szép reggel.

A törvényszék Stackelberg javára döntötte el a pert és így egyre biztatóbbá vált az a reményünk, hogy miénk lesz a nagy uradalom. Kimondhatatlan örömlünkben ujjongtunk, jellemző azonban különösen a jövő szempontjából, hogy a szerződéseket csak Stackelberg írta alá, és bár a költségekhez egy fillérrel sem járult hozzá, a pör is egyedül az ő nevében folyt. Jozefinnék viszont minden pénze benne volt: 50.000 frtnyi özvegyi vagyona és 150.000 forintnyi apai öröksége. Jozefin kérte volt, hogy mindkettőjük neve szerepeljen, de Stackelberg ügyesen kitért a kérés elől. Ez a körülmény vált később válásuk s a pénzveszteség legfőbb okává!

Szép volt a nyár s az ősz — de mikor megjött a tél, elhagyott pusztaságban éltünk. A gyermekek sokat tanultak. Végre beköszöntött újra a nyár s mind együtt voltunk megint. Bécsből rémhírek szállingóztak: A fellebbezés Trautmannsdorffné részére dőlt el és az ármánykodások csak most álltak előttünk teljes hihetetlen nagyságukban. Még reménykedtünk, hogy majd a legfőbb törvényszék a mi javunkra dönt; de mindhiába, a törvényszék ítéletét a legfőbb fórum sem hagyta jóvá. Számunkra már csak egy út maradt: az egész per újrafelvételét kérni. Nagy nehézségekbe ütközött e kegyet Ferenc császár uralkodása alatt elnyerni. Ámde éppen akkor ülésezett Pozsonyban a magyar országgyűlés, nagybátyánk Brunsvik József gróf volt a tárnokmester — nagy méltóság! — merészen nekivágtunk hát a dolognak! Vállalkozásunk sikerült — nagybátyánk kieszközölte, hogy perünket az államtanács revízió alá vegye. P. államtanácsost neveztek ki az ügy előadójaul. A Stackelberg-család a csendes várakozás álláspontjára helyezkedett, a Trautmannsdorff—Nádasdy-család ellenben nem. Később megtudtuk besúgóktól, hogy P. államtanácsos neje húszezer forint értékű ékszert kapott! N. báró, aki a katasztrófa után mellénk állott, résztvett abban a bizottságban, amelyet a trebitschi magisztrátus a juhok ügyében Lessonitzba és Wittschapba küldött. Trautmannsdorffné ugyanis azt állította, hogy a juhok rühösek lettek — előzőleg megvesztegették a juhászokat, hogy néhány állatjuk bőrét hosszú túvel feltépdessék. Ez volt a bizonyíték ellenünk! Szégyenletes ügy!

Az eredmény ez volt: A két uradalmat Trauttmannsdorffinának ítélte az államtanács; a 200.000 forint foglaló azonban, valamint azok a javítások, melyeket Stackelberg kimutatott, az el nem adott állatok, talajelöntések és talajlecsapolások, épületek még ma, közel negyven év után is, Trauttmannsdorffné kezeiben vannak és a rokonságból senkinek sincs sem elég bátorsága, sem elég esze, hogy ezt a nyomorult pert befejezze. Stackelbergre számítottunk: ő írta alá a szerződést, ő vette meg a birtokot, ő volt a tulajdonos. Sajnos azonban, mikor e dolgok történtek, nem volt ereje Ausztriában maradni és mert Jozefin sem őt nem akarta követni, sem három leányát nem akarta kiadni, egyszerűen elrabolta őket az anyjuktól. Stackelberg — úgy mondták — elvitte leányait hazájába: Eszlandba, ahol édes anyja, öt fiú- és négy leánytestvére élt — igen előkelő nemzetség észt földön! Legidősebb nővére az orosz cár főhadsegédének, Meyendorffnak, lett a felesége. Most is egy Meyendorff a hatalmas cár követe Bécsben. Vájjon az ő fia?

1813 októberében Wittschapból Bécs városába költöztünk, ahol Jozefinnek, azaz Deymtől való gyermekeinek még megvolt a lakása. Tavasszal Hacking kastélyba ment lakni. Itt nyolc hónapot töltöttem el valamennyi gyermekkel. Bécsben tanítómestereket fogadtunk melléjük; az egész napunk el volt foglalva. Ősszel és tavasz elején már korán reggel és este sétálni mentem velük a bástyára és a bástya előtti nagy térségre. A gyermekek itt vígan játszottak és ugrándoztak. Megint én voltam szeretett és szerető nevelőjük. 1813 április 9-én egy kis leányka született: Minona; — én voltam a *sage femme*¹ este kilenc órakor; a hívott asszonyt nem lehetett midjárt előkeríteni a Kärthner Thor-nál, és Jozefin már tapasztalatai alapján gyűlölte az efféle szolgálatokat. Csak akkor küldtek a bábáért, amikor a gyermek már kiabált. Az óvatos és bátor anya utasításai szerint választottam el a leánykát, megmosdattam és felöltöztettem — és amikor a „bölc asszony” belépett, már tiszta ágyacskájában feküdt a gyermek. A „bölc asszony” mindennel meg volt elégedve. Ettől a perctől kezdve a drága kis angyal az enyém

¹ Szülésznő.

volt és másfél évig csak engem ismert. Kecskét vettünk bérbé. A kecskét hajnalban mindig a szobámba hozták, ahol a gyermek mellettem aludt az ágyban. Én gondoztam és én tápláltam a kis Minonát. Én hordoztam a karomon a Práterben és otthon a csarnokokban meg az erkélyeken, ahol száz meg száz klasszikus mellszobor és egész szobor állott. Feledhetetlen érzés járta át a lelkemet, amikor a hajnal első rózsaszínű fényében, napkeltekor, e termekben s csarnokokban járva-elve, az emberiség jövő jenek szép gondolata ringott a lelkemben, azé a jövőé, amelyet akkor oly szépnek láttunk és amelynek előkészítésére ifjú világpolgárok nevelésével s tanításával oly hivatottaknak éreztük magunkat. A nyolcadik napon megtartottuk a keresztelőt az édes anya szobájában. A dömés barát alig győzte a sok nevet elmondani, amit gyöngéd szeretetből a gyermeknek adtunk: Mária, Terézia, Zelma, Arria, Cornelia, Minona. Én voltam a keresztanya. A gyermeket valósággal nekem ajándékozták.

Június 3-án Hackingba költöztünk. A fiúk megkezdték a görög tanulást, de mert nem igen haladtak és mert Victoire, legidősebb és kitűnő tehetségű nénjük, szüntelen kérte az édes anyját, engedje meg, hogy ő is tanulhasson, bevontuk őt is a munkába. Nekem *garde des dames*-ként kellett a tanulásnál jelen lennem. Füzeteket készítettem, írogattam s a gyermekekkel együtt tanulgattam, hogy nyaraláskor kikérdezhessem őket. Így is történt; átvettük a nyelvtant és már Xenophon Anabasis-át fordítgattuk németre. Kissé nehezemre esett a bátyán s a vártérségen a napi negyven szót a fejembe vésnem, mikor már amúgyis annyi gonddal volt tele, — de sikerült, mert sikerülnie kellett! A fele sem volt tréfa! A házitanító orvostanhallgató volt. Minden szombaton kijött Hackingba, adott két órát, majd vasárnap s hétfőn reggel kijavította a fordításokat; hétközben én voltam a mester. Ez a pedagógus-élet végtelenül a kedvem szerint volt és soha sem voltam boldogabb, mint Wittschapban és Hackingban. Az én kis lánykámat nagyon egyszerűen neveltük. Gyönyörűen fejlődött. Lotti, az ura meg két leánya, a kis Blanka s Emma, kijöttek hozzánk látogatóba és nagy örömük telt a mindig ujjongó vidám kis lánykában. Voltak galambjaink és tyúkjaink is és sokszor sétálgattunk a pom-

pás császári állatkertben vagy Schönbrunnban. Őszton Jozefin magához vette gyermekeit és így télen én magamra maradtam a mosolygós kis Minonával és egy cseléddel.

Már Wittschap-ban megkezdtém naplómát írni: az 1810. évtől egészen 1852-ig még ma is megvannak feljegyzéseim — nem írtam azonban mindig rendszeresen.

Stackelberget a végsőig elkésérítette az államtanácsnak az a határozata, amely szerint Frank inspektor, — egy igen derék, csöndes úr, — köteles a birtokot az idősebb tisztviselőknek átadni. A családi békesség ettől kezdve végkép felborult. Hányszor vettem magam térdre előttük, ha erről vagy amarról folyt a vita köztük és könyörögve kértem őket, legyenek türelemmel egymás iránt. Mindenikük az észszerűsége hivatkozott — de mindenikük mást tartott észszerűnek a nevelésben, tanítók megválasztásában csak úgy, mint a vagyton kezelésében. A pénzügyi helyzet végül is ketté vágta a gordiusi csomót. Nyilvánvalóvá vált: Stackelberg Oroszországból nem kap pénzt. A sok baj oly bénítólag hatott az agyára, hogy nem volt kedve, sem ereje semmiféle vállalkozáshoz. A ház körüli dolgok sem sikerültek. Jozefin lassan-lassan magához ragadott újra minden ügyet és értésére adta urának, hogy magánkedvteléseire többé pénzt nem adhat. Jozefin rá akarta kényszeríteni, hogy újra tevékeny legyen, elzárta ruháit és fehérneműjét — Stackelberg nagy patáliát csapott és elhagyta a házat.

Hat hónapig nem láttuk. Később maga beszélte el, hogy egy kis szobát bérelt, az ágyára vetette magát és könnyek közt kérte hosszú tusakodás közben az Urat, adna a lelkének világosságot és segítséget, és íme a segítség megjött onnan fentről — az Úr maga költözött e minden földi reménytől és vágytól megfosztott szívbe és megtöltötte vigasztalással, szeretettel és hittel. Ettől a perctől egyedül az Úré volt. Elhagyta Bécsset, bejárta Németországot, egészen más dolgokat tanult, mint azelőtt, meglátogatott minden jámbor családot. így készült fel élete nagy hivatására: Sándor cárral hazája, Észtország, felvirágoztatásán dolgozni. Sándor cár 1825-ben Észtország iskoláinak legfőbb vezetésével bízta meg. Ha jól emlékszem, 1200 iskolát rendelt alája és Stackelberg sok hasonló gondolkozású munkatársával nyolc év alatt hihetetlenül

sokat alkotott. Mikor törekvéseinek első hat hónapja letelt, visszajött Bécsbe, meglátogatta feleségét és felszólította, kövesse Oroszországba; meghalt Gottschall bátyja és rá Kristófra hagyta vagyonát, Jozefin akkor már beteges volt, a négy Deym-gyerek fölött is gyámkodnia kellett és a kis vagyonkát kezelni: nem akart mindent egyszeribe odahagyni. Erre Stackelberg a három leányát kérte — Mi nona másfél éves volt. Még most is látom a festő ecsetjére méltó csoportot. Szépséges anyja ölében a kis rózsás angyalka ült; két oldalról Laura és Théophile ölelték át (Theophilét a kis görög lánykának neveztük, mert közel 200 ó-görög szót megtanult tőlem). Stackelberg nagy léptekkel járt föl s alá a csoport előtt. Jozefin így szólt: „Hadd meg nekem gyermekeimet, hiszen fájdalommal szültem őket!” Stackelberg sokáig küzdött. Másnap elment Sieberthez, a rendőrség fejéhez és bejelentette az egész dolgot. Del felé már hat megbízott ember állott a kapu előtt és a zárt folyosókon a szoba ajtaja körül és a kedves kicsinyeket minden búcsúszó nélkül — az utazókocsi már a kapu előtt állott — elragadták tőlünk. Elvitte nevelőnőjüket is, kit Jozefin fogadott volt melléjük!

Két évig a legcsekélyebb hírt sem kaptuk sem felőlük, sem atyjuk felől: azt sem tudtuk, hogy merre járnak. Ekkor váralanul levél jő a trautenauai esperestől Csehországból. Az esperes közli velünk, hogy Stackelberg néhány hónapra nála hagyta volt a gyermekeket Caspar nevű nevelőnőjükkel. A velük kapott pénz azonban másfél év alatt elfogyott és adósságuk most már 700 forintra rúg. Kér bennünket, vigyük el a gyermekeket és küldjük el a szükséges pénzt, mert az apának nyoma veszett. Sürgősen összegyűjtöttük a pénzt és elküldtük a derék esperesnek. Az esperes kifizet minden tartozást, elkészíteti a szükséges téliruhákat, megrendeli az alkalmatosságot, a gyermekek már bent ülnek a kocsiban — ekkor egyszerre megjelenik Stackelberg Ottó báró, sógorom öccse és óvást emel a gyermekek elutazása ellen. Az apa nevében jött pénzzel bőven ellátva — de a mi pénzünket bezzeg nem küldték vissza. Újra eltelik két és fél év és végre megjelenik Stackelberg a hatéves Minonával és nénjeivel Bécsben. A kis Minona szépen kifejlődött. Nem volt szép, de erős. A nénjei is annyira hallgattak rá, hogy magunk között

csak a kis nevelőnőnek neveztük. Később kitűnt, hogy testvérei között valóban ő a legokosabb. Rövid bécsi tartózkodás után Stackelberg elutazott a gyermekekkel nagyanyjukhoz. Jozefin nyugodtan engedte őket útjukra. Meggyőződött róla, hogy nehezebb esnék még ezt a három gyermeket is fölnevelni. Jozefin beteges volt — édes anyám is — elváltunk tehát és már csak rövid ideig voltunk egymáséi.

Stackelberg búcsút mondott nekünk is meg Ausztriának is. Egy ízben avval a tervvel foglalkozott, hogy az egész pört Lipszéban kinyomatja: meg akarta mutatni a világnak, hogyan forgathat ki mindenéből egy családot a törvény. Új méltósága azonban: hívő keresztény volt — lehetetlenné tette számára a bosszút s a pereskedést. Legdrágább kincseivel: gyermekeivel úgy elment — határtalan felháborodással a szívében — hogy vissza sem jött többé!

Deym Fritz, a fia, csak imitt-amott tanult valamit. Rendszeres munkát nem akart végezni. A katonai pályához mutatott hajlandóságot, — sokat betegeskedő édes anyja irtóztal fogadta tervét. Egy ízben, mikor újra szóba került fia pályaválasztása, az ágyából kiáltotta: „Csak a holttestemen keresztül lehetsz katoná!” De azért mégis írt a fia érdekében és engem kért meg, utazzam Crems-be és ajánljam Kudicowsky ezredes figyelmébe — őt emlegették a legszigorúbbnak — ezt a legkedvesebb s éppen ezért leginkább elkényeztetett fiát. Fritz belépése a hadseregbe rám is borzasztóan hatott. Soha sem voltam érzelmes természetű és mégis, ha később őrtálló katonát láttam, mindig úgy éreztem, mintha ájulás környékezne. Vájjon megéreztem-e olyankor, óh Istenem, hogy mennyi bajt okoznak szép világodban a szolgák szolgálái?! Úgy kellene, hogy védőink legyenek és ime parancszoza saját népük ellen fordulnak! Ki tudja, meddig fog még tartani ez a katonai gazdálkodás, amely soha sem volt olyan nyomasztó, mint 1850—1852-ben?!

Drága Jozefin húgom összeroppant a sok munka súlya alatt. Jövedelme nagyon megcsappant — nem maradt egyebe, csak napi három forintja és ebből kellett a telet két lányával Bécsben eltöltenie. Károlyt gazdasági pályára szánta és Albrecht főherceg magyaróvári gazdaszati iskolájába adta.

Károly súlyosan megbetegedett Magyaróváron és itt vetette el korai halála első csíráját.

Amikor a kis Stackelberg-gyermekek elutaztak és 1814-ben megindult a nagy Kongresszus Bécsben, én a Deym-gyermekekkel Magyarországra mentem édes anyánkhoz. Az őszt s a telet júniusig nagy szorgalomban töltöttük Martonvásáron: magyar tanítót fogadtunk. Bennem sok érzék volt a nevelés iránt; amint később a kiseddóvóknál ez ki is tűnt. A gyermekek szívesen és gyorsan tanultak nálam. A nyelvtanításnál egészen sajátos módszerem volt: nyelvtant sohasem használtam. Olyan könyvet választottam, amelynek könnyű stílusa a gyermekek értelmi fokának megfelelt és amelyet fordítója az ismert nyelvből fordított le a megtanulandó nyelvre. Olvastunk és néhány kisebb megjegyzés után kis tanítványaim örömmel látták, hogy értik a szöveget. Az öröm pedig olyan szárny, amelyen messze szállhatunk. Károly, Jóska meg Victoire latinul tanultak. Boldogok voltunk — mert semmi sem teszi a gyermeket boldogabbá, mint a haladás tudata, a legyőzött nehézségek fölött érzett öröm és „az a munka, mely soha sem lankad, mindig alkot és soh'sem rombol.” Gyermekekkel foglalkozni: ez bizony a leghálásabb munka, mi e földön osztályrészünkül juthat és saját tökéletesbülésünket is ez mozdíthatja leginkább elő. Victoire minden téren nagy tehetségről s igen éles elméről tett bizonyosságot. Az édes anya s fia nagyon kedvesek voltak. A felnövekvő leánya hamar veséjébe látott nagybátyjának — el is nevezte „Ego” grófnak.

Ez időtájt történt, hogy P. báró gyakran járt el hozzánk Martonvásárra. Szerette öcsémet és az volt a szándéka, hogy megtanulja tőle a gazdálkodás módszereit. Együtt sakkoztunk és egy ízben annyira elragadta irántam érzett szerelme, hogy át akart ölelni. Ettől a pillanattól kezdve sokszor megismételte ajánlatait és két évig várt beleegyezésemre; én minden alkalommal azt mondtam, hogy még meg kell gondolnom a dolgot. Eddig nem volt időm hozzá.

Hideg maradtam, egy régibb szenvedélyem már elemészette szívemet. Jozefinnek szüksége volt rám, gyermekei, e sokat ígérő gyermekek, szerettek engem és én is őket — hogyan is téphettem volna ki magam e varázskörből! Mikor

1819-ben a nagy éhínség után a nőegylet érdekében buzgókodtam, az utcán találkoztam a báróval. Egy intésére megállítottam kocsimat; odalépett hozzám és komoly hangon így szólt: „Gondolkozott a dolgon, kedves Teréz? Most utoljára kérdezem önt. Ha nem határoz, Drezdába utazom és elhozom menyasszonyomat.” A szívem s az eszem tele volt a nagy nyomor képeivel és mosolyogva megint csak azt válaszoltam, amit rég: „Igazán nem volt még időm, kedves Károly.” Elváltunk — a báró ellenségem lett...

Édes anyámmal Bécsbe érkeztünk. Én vettem át a Deymház igazgatását, mert Jozefin a gyermekeivel máshová költözött. Jozefin egészen a gyermekeinek akart élni. Szinte erőmön felül kellett dolgoznom, nehéz számadásokat végezni, fizetéseket teljesítenem, bevételeket s kiadásokat nyilvántartanom; a mi nem volt csekélység, mert hiszen nyolcvan kiadó szobát és minden nap látogatott, tehát gondos tisztogatásra szoruló képcsarnok ügyeit kellett ellátnom. A Minoriták terén laktunk. Az 1816. év nyarán minden nap reggel öt órakor útban voltam a Vörös Torony-kapunál levő épület felé? rendbehoztam irodámat és elküldtem jelentéseimet s a pénzt, így volt ez a rákövetkező télen is. A roppant súlyos kőszasokat a rendőrség parancsára levéttem, a sok széles erkélyt újra padlóztattam és kijavítottam, rendbehoztam valamennyi párkányzatot — nagy munkálatok, nagy kiadások! Jozefin visszajött és sehogysem volt megelégedve. Még ma is őrzöm édes anyám papírra vetett szavait: „Köszönet helyett vád volt a nénje jutalma.”

1816-ban¹ Jozefintől, a gyermekeitől és házától elváltam, édes anyámmal laktam Budán. Kertészkedtem és egy Lujza nevű gyermeket (egy szőke lánykát) vettem magam mellé szórakozásul és mert tanulmányozni akartam. Sokat foglalkoztam irodalommal is. Ekkor történt az, hogy kétszer egymásután rossz volt a termés az országban. Mikor harmadszor is elmaradt a termés, különösen a Felvidéken, tetőpontjára hágott a szükség, az éhínség. Az erdők szegény lakói, akik részint fakéreggel táplálkoztak, seregestől szálltak alá a síkságra koldulni és meghalni. Erdélyben is nagy volt a szükség.

¹ Helyesen: 1818-ban.

Nem jött onnan olyan utas ember, aki ne beszélte volna a legborzalmasabb dolgokat. A támolyogva lépkedő inségesek este betértek a házakba és reggel egy zugban vagy a lovak jászolában találtak rájuk holtan. Nem jött utas ember, aki ne tudott volna arról beszélni, hogy hány holttestet talált az utakon s az árkokban és temettetett el a maga költségén. Hallatlan nyomorúság! Az országtól több mint százezer lelket rabolt el! Mert sokan voltak olyanok is, akik kivándoroltak Oláhországba és soha sem kerültek többé vissza. Oláhországban vannak ma is magyarok, akik a mi nyelvünket Beszélük: egy fél millió ember.

A lelkeket rémület s szánalom járta át és minden tettem, minden munkám a nyomorgóké volt. Készítettem tervet egy nőegyletről és azt elvittem barátnőimhez. Rudnyánszky báróné, született Liptay lány, nagy megértést s érdeklődést mutatott tervem iránt, épp így Teleky-Mészáros Janka grófnő és Gyulay Albert grófnő is. Mindenikőik ezer forintot adott alapvetésül és in corpore járultunk Révay bárónő, a főudvarmesternő elé, majd Hermina főhercegasszonyhoz, a nádor második feleségéhez. Nagy örömünkre rövidesen engedélyt kaptunk két nőegylet alapítására Budapesten. A szövetségre lépett öt hölgy mindenike ötezer forintot adott. Almásy Pálék egy estjét, melyre hivatalos voltam, használtam fel erre a célra. Volt ott vagy hiisz játékasztal. A következő napra terveztük az elnökválasztást, az első közgyűlést. Asztalról asztalra mentem és megkérdeztem: „Kire szavazol? Kire szavaz?” És a feleletek így hangzottak: „Nem tudom, szavazzak a szobalányomra?” (mert az volt a terv, hogy kerületi vezetőkké polgári asszonyokat is választunk). „Nem ismerek polgári soruakat.” Minden asztalnál ezt mondtam: „Válasszátok meg Teleky Janka grófnét elnökké!” — és úgy is történt. A Pesten tartott gyűlés után elmentem Janka grófnőhöz és mint két ujjongó kis lány, úgy borultunk egymás nyakába, amikor felém kiáltotta: „Elnöknő vagyok!” Megállapodtunk, hogy jövedelmünket nem fogjuk fillérenként és forintonként szétoztani, hanem maradandó intézményeket létesítünk és így vesszük elejét az elszegényedésnek: szegényházakat, munkásotthonokat és mindenekelőtt iskolákat, foglalkoztatókat gyermekek számára, stb. Barátnőm igen tevékenyen és

nagyszerűen dolgozott tíz-tizenkét éven keresztül mint elnöknő. A felszaporodó munka azonban hamarosan meghaladta a grófnő nem csekély erőit is.

A főhercegasszony udvarhölgyét, Szapáry Sándor grófnét, küldte ki hozzánk. Szapáryné meglátogatta nagynénémet Brunsvik grófnét, az első koronatisztviselő feleségét. A látogatásnál én éppen jelen voltam. Szapáry grófné előkelő nagyvilági hölgy volt, a mi dolgainkban nem igen jártas és így a legnagyobb hévvel éppen az ellenkezőjét magyarázgatta annak, amit a pesti hölgyek gondoltak: „És ha milliókat veszünk be, még akkor is mind el fog fogyni egy hét alatt!” Őt is meghatotta a nagy inség, de kicsinyes volt és nem elég elővigyázatos. Nagynénémet választották meg elnökké és élete végéig az is maradt. A választás helyiségében kijelentette: „Csak úgy fogadhatom el a választást, ha Teréz húgomat is mellém adják, mert nem vagyok jártas a dolgokban és mert anyai és háziasszonyi teendőim miatt sincs elég érkezésem.” Az alapszabályok értelmében a két város mindenikét hat kerületre osztották fel és minden kerület élére egy asszonyt és egy hölgyet állítottak. Az én jó nagynéném Budán a legtávolabb eső kerületet választotta, mert mint monda: „Van kocsim és lovam, meglátogathatom a legtávolabb eső Újlakot.” Mindjárt másnap saját javaslatomra engem küldtek ki az újlaki iskolába. Szép és hasznos ajándékokat gyűjtöttem össze a gyermekek részére. Életem legszebb napja — oly fényes jövővel biztató — virradt fel a városra, a házra és én rám! Berzeviczy kisasszony, a későbbi Stahremberg grófné, aki első gyermeke születésekor halt meg Korompán, kísért el utamra. Ajándékaim, biztató és résztvevő szavaim nagy lelkesedést keltettek a szegények között. Végtelenül boldog voltam!...

Elbeszélésem most mind szomorúbbá fog válni! A most következő tíz esztendőben hatvan vérrokont és lelki rokont vesztettem el — és Jozefin, az én okos húgom, volt az első a sorban! Egyre gyöngébb lett, hiányzott a szükséges élelme és mindennemű segítség — idegsorvadása mind jobban s jobban haladt előre — és végül is elszakította tőlünk a halál a szépséges jó asszonyt, aki még az elmúlás küszöbén is ártatlan gyermek gyanánt virágokkal játszadozott. Édes anyám a

szegény kis árvákat magához akarta venni, azonban Golz grófnénak több joga volt hozzájuk. Victoire Prágába és Nemischlbe került. Sephine még be sem töltötte tizenhatodik életévét, mikor saját elhatározásából hat hónappal édes anyja halála előtt belépett az Angol kisasszonyok rendjébe. Ő is meghalt egy évre azután, hogy Victoire St. Pöltenben örökre lehunyta szemét.

A két fiú sorsa biztosítva volt: Fritz főhadnagy volt és Károly Magyaróváron és Martonvásáron tanult s gyakorolt mint gazdász. Victoire még megérte az érdekes és drága Golz tanti halálát. A néni a nemischli birtok ura volt. Hirtelen megbetegedett és Victoire karjai között halt meg. Végrendelvényben Fritzet tette meg általános örökösévé, Victoire 36.000 forintot kapott. . .

Jozefin egymásután eljött négy bájos leányaért és elvitte őket éltük virágjában, — elvitte a legszebb földi remények hordozóit. Victoire, a legragyogóbb csillag, nyitotta meg a sort huszonhárom éves korában. Nagykorúnak nyilvánították és az lett volna a feladata, hogy elárvult fiútestvéreit felnevelje. Az volt a tervem vele, hogy nevelőintézetet nyitunk s igazgatunk drága hazánkban. A Nagyszombat melletti Fehéregyházat szemeltük ki erre a célra. Drága jó atyám emlékére Antonaeum-nak akartuk elnevezni! 1823 február 2-án rövid ötnapos betegség után meghalt. (A vörheny az agyára csapott). Elköltözött szegény, de előbb édes anyját és Golz nénit, a keresztanyját, kísérte el utolsó útjára. Betegségükben és halálukban úgy örködött fölöttük, mint egy angyal. Azt susogják, hogy halála után újra látták a Szent István székesegyház kriptájában.

Károly felgyógyulása után Magyarországra jött, hogy mezőgazdasági tanulmányait — gyakorlatilag és elméletileg — Fehérvármegye híres gazdájánál, az öcsémnél, folytassa. Sajnos, öcsémnek nem volt valami nagy kedve a tanításhoz, Károly pedig, már félig betegen, nem mutatott hajlandóságot a tanuláshoz; kerülté nagyanyját, nénjét, nagybátyját — és legszívesebben az új uradalmi inspektorial Seyfferttel és két leányával beszélgetett. A fiatalabbik leány azt képzelte, hogy nagyon helyes kis grófné válhatnék belőle; olasz származású anyja e hitében meg is erősítette — és Károlynak

jól esett, hogy Martonvásáron is folytathatta a magyaróvári „pajkos” életet. Ingujjra vetkőzve s pipával a szájában egész délelőttöket, délutánokat vagy estéket töltött el Seyffertéknél a kereveten heverve. Pauline halálosan beleszeret a szép Endymion-ba, megbetegszik és lázas álmában a nevét sutogja. Egyszer aztán a következő szerelmes levelet kapom Deym Károly unokaöcsémtől: „Ha, mint bizton remélem, megtisztel jelenlétével a váli plébániatemplomban imádott Pauline-ommal tartandó ünnepies esküvőmön, mind Válón, mind Martonvásáron szobák fognak kényelmére elkészíttetni.” Szegény nagymamát majd megütötte a szél, öcsém óvást emelt, — de az agyafúrt plébános (most fehérvári püspök) mégis megáldotta a frigyet. A pelyhedző állú fiatal férj rögtön az oltártól nekiindult gyalog Stiriának vadászatra!

Később nem voltak boldogok. A fiatal asszony tudatlan volt. Nem akart tanulni és emiatt sok veszekedés, duzzogás volt *de part et d'autre*.¹ Károly beteges volt. Hogy rosszul sikerült házasságát leplezze, nagy fényűzést fejtett ki, hintót és dúsan aranyozott vadászokat tartott. Ha egymás mellett elhajtottunk, furcsa volt engem egyszerű kocsimban szolgá nélkül látni, Károlyt meg puccos ruhájú grófnéjával és vadászával a hintóban . . .

Két gyermekük született: az elsőt Blanka névre keresztelték. Károly Teleky Blankát szerette valamikor és őt is szemelte ki feleségül. Akkor volt ez, amikor Blanka két évig nálunk lakott és Károly is meg ő is úgyszólván nálunk részesültek a nevelésükhöz szükséges utolsó tanításokban.

Teleky Imre két leánykája: Blanka és Emma ott növekedett atyja szemeláttára a hosszúfalusi birtokon: csak anynyi nevelést adhatott nekik, amennyi a nevelőnök hiányos képességeitől tellett. Egyszer ünnepies hangú írást kaptam tőle: Igen kért, látogassam meg s vigyem el a lányát Blankát, tartsam magamnál, hogy megismerkedjék azzal, amit világnak nevezünk, sajátítsa el a társaság szokásait és találjon oktatást tanítómestereknél. Blanka igen ügyes és tehetséges leányka volt: különösen a szépművészetek: zene, festés, irodalom, érdekelték.

¹ Mindkét részről.

Ez a húszas években történt. Egy kiváló akadémiai festőművész, Thugut Henrik, jött le hozzánk Budapestre. Három évi tanulás után Blanka mesterien lemásolt egy Rubens-vázlatot, majd tizenöt arcképet festett olajban. Valóságos csodákat művelt. Blanka végtelenül szorgalmas volt, *au détriment de sa santé*,¹ lefestette az egész házat és minden képe sikerült. Kitűnő festőművész válik belőle, ha e hároméves klasszikus oktatás befejeztével azonnal Parisba mehet Cogniet nagyírú iskolájába. 1840-ben, amikor a húga már Gerando Ágost báró felesége volt, elkerült Cogniet-hez, — de akkor már késő volt: Egészsége nem bírta volna meg azt az erőkifejtést, ami nagyszabású festői alkotások létrehozásához kell. Művei mind igen jelentős alkotások. A zenével azonban nem boldogult.

Betegsége mindent megakasztott és azon a nyáron utazott éppen haza szüleihez, amelyen én első kiseddóvómat (Kleinkinderschule) megnyitottam. (A tanulók száma később 180-ra emelkedett). Tizenegy gyermekkel kezdtem, abban a hitben, de különösebb reménykedés nélkül, hogy akadnak majd szülők, akik két-négy éves gyermekeiket iskolába küldik. Ideje volt már különben, hogy Budapesten és ismeretlen magyar hazánkban is meginduljon ez a munka.

Owen 1817-ben kísérelte meg először Skóciában, hogy munkásainak kicsiny gyermekeit összegyűjtse és szervezett oktatásban részesítse. A kontinensen csak Genf és Paris követte velünk egy időben, vagyis 1827—28-ban e dicső példát, Hat évvel később már hatvan intézetünk volt hatezer tanulóval szerte a monarchiában, bár a legnagyobb nehézségekkel, megnemértéssel, pénzügyi és politikai akadályokkal kellett megküzdenünk. Én alapítottam meg az első egyesületet. Magyarországon eladdig még nem volt példa egyesületi munkára. Nitrays helytartósági tanácsos és iskolaügyi előadó, aki házunknak barátja és mindennapos látogatója volt, összecapta a kezét, amikor tervemet előadtam és azóta íme gombamódra nőttek ki az egyesületek a földből és a kormány nem támasztott nehézségeket.

Mint látható, e sorok írójának életében az 1820-tól

¹ Egészségének kárára.

1830-ig terjedő évek alatt óriási változások állottak be. Deym Fritz, Deym Károly öccse, kadét volt és egy telet Bécsben a karhatalmi csapatnál töltött. Seignan grófnő, született Armin, l'ogadóestéinek állandó vendége volt. Rossz porosz kávé, két szép leány és tánc várt naponta a látogatókra. Fritz, aki okos fiú volt, hamar észrevette, mi a célja e bár szerény, de a család ra nézve mégis jelentős költekezésnek. Az idősebbik, — már tizenötéves leányba — Pauline-ba, beleszeretett és fejébe vette, hogy a család ügyeit rendbehozza. *Un beau matin*,¹ beállít hozzám Budán. Nagyon nyomta valami a szívét — siettem megtörni a jeget: „Nagyon komoly dolgai akarsz velem közölni? Mi az? Mondd ki bátran! Megnősültél?” A melléből feltörő „igen” hallatára szinte jéggé dermedtem, az érverésem elállt! „Az Isten szerelmére megnősültél? Egy es. kir. kadét az ezrednél, még gyámság alatt, mit jelentsen ez?” Hízelegni kezdett: „Az egész család egy budai vendéglőben van szálláson: az anyós, a sógornő, az asszony meg a gyermek és mind a nagynéni kegyes jóságától várják, hogy lakást és bútort kapjanak. Menjünk el holnap hozzájuk, keressünk számukra lakást és helyezzük el őket a jó anyus-nagynéni védő szárnyai s gondozása alá, mert én nekem vissza kell utaznom. Szabadságom csak nyolc napra szól.” — Mit tegyek?!

Egy deli termetű, jóságos és szép német asszony — egy tizenhároméves bájos szőke baba és a fiatal asszony karján a gyermekével, barnahajú, gyöngetestű asszonyka: ez volt a család. A Krisztina-külvárosban tiszta szobákat s kertet találtunk. A szép fiúcska a fűvön feküdt és négy asszonyi szív gyönyörködött benne. Szegény kis fiúcska, szegény Deym Victor! Harminc éves korában, dicstelen és tétlen élet után, kora halállal halt meg. Pauline-nak, az édes anyjának, gyöngye volt a tüdeje. Mikor második gyermeke, Alfréd néhány hetes volt, meghalt a budai Krisztina-városban. Pauline édes anyja, Seignan de Casteras grófnő, 1831-ben kolerában halt meg. Fritz századossá lépett elő, majd lemondott rangjáról és másodszor is megnősült, a gazdag Buquoi Caroline grófnőt véve el feleségül. Ebből a házasságából tizenegy gyermeke szüle-

¹ Egy szép reggel.

tett. Fritz gazdálkodott és üzleteket kötött. A nagynénjétől, Golz grófnőtől a nemischli szép uradalmat örökölte, majd megvette két és fél óranyira Prágától a jelentékenyebb Liblicét, megváltotta Károlytól a bécsi ház felét, játszott a tőzsdén és minden nappal gazdagabb lett. Elismert szakíró pénzügyi dolgokban. Fritz vagy harminc évig kitűnő családapa is volt — és neve tovább fog élni az emberek emlékezetében. Károly szegényen s eladósodva halt meg, a felesége Seyffert Pauline valamivel korábban, mint ő, miután még egy fiúgyermeknek adott életet, akit atyja Izidor névre keresztelt. A két elárvult gyermek unokatestvérük, id. Deym Ferenc gróf házába s gyámsága alá került. Károly betegsége és halála idején Angolországban voltam.

De térjünk vissza Deym Fritz-hez! — Az volt a szándékunk, hogy jó anyánkat kíméletesen értesítjük Fritz házasságáról. Részint a saját szobáimból, részint a padlásról kihordattam öregebb bútoraimat és a Krisztinavárosba küldtem Fritzéknek. Majdnem minden nap meglátogattam őket, mert amily elhagyatottak voltak és amennyire megszokták a társas életet, szinte várva-várták érkezésemet. Végre elhatároztuk, hogy július 26-án, édes anyám nevenapján, meglepetésül első dédunokájával köszöntjük meg. Délelőtt tíz órakor éppen háza kertjében ült derék jó anyám exotikus fák s bokrok árnyékában és legkedvesebb nyelvén, a francián, olvasgatta imáit. (Nem tudta megérteni, hogyan találhattam gyönyörűséget a német hosszadalmasságokban). Ekkor előlépek, jóreggelt kívánok, sok boldogságot, hosszú életet kívánok és hozzáteszem: szép ajándékot is hozok, egy gyermeket és egy dédunokát és bemutatom Pauline-t s a kis fiát. — Nálunk minden születés meglepetésszerűen történt, később Emma és Ágost, Miksa és Jery is így jött a világra! Édes anyám jószágos és résztvevő szívvel fogadta vendégeit; a reszkető Pauline-t hamarosan megnyugtatta, a kis babát cirógatva babusgatta és elmondatta velünk a történeteket. Délutánra Seignan grófnőt és Izidorát is elébe vezethettem. Pauline grófnő volt; és anyja evvel beérte. Fritz nem kötött mésalliance-t, ámbár, azt mondják, Seyffert is nemes ember. Károly voltaképpen Fritzet utánozta. Fiatal emberek annyira szeretnek önállóan cselekedni! Igaz, mi neveltük a gyermekeket önállóságra és

most élvezhettük nevelésünk gyümölcseit. Károly halálát jó-részt kiváló lelki tulajdonai okozták. Az 1838. év márciusában, az örökké emlékezetes pesti árvíz idején, százak életét mentette meg herkulesi erőfeszítések árán. Három nap és három éjjel evezett tutaján, sokszor csípőig gázolva a vízben és egyszer sem váltott száraz ruhát; — mert az én hazámban az egyesek pusztulásánál a könnyelműségnek is megvolt a maga szerepe; a könnyelműségnek s a határtalan e n t h u - s i a s m u s n a k. Szép és sokat jelentő szó ez a perzsa jövevény: en-thu-sias = Istenben lenni. Több héti tartott haláltusája, mintha csak engem várt volna vissza halálos ágyán Angliából, hogy anyátlan árváit gondjaimra bízsa. Izidor szakasztott a nagyanyja lett; hű képmása drága Jozefinemnek, aki mindenem volt: anyám, barátom, mintaképem s vezetőm! Mily különös! Károly nem szerette ezt a szép és kedves fiút. A kis Blanka volt a szemefénye. Hízlegéssel, cukorkával jócskán el is kényeztette és sok finom ruhával hiúvá tette.

A fényes tehetséggel megáldott Izidorral sehogysem volt megalégedve az a vaskalapos franciskánus, aki a Dezasse család házában, a Nyitra melletti Bohuniczon, a XVI. század szellemében tanított. Izidornak értelem nélküli szavakat kellett bemagolnia: egyik büntetést a másik után kapta. Dezasse-ék fiát, aki Károlynak csekély képességű társa volt, mindig többre becsülte. Mikor Izidor tizenhat éves lett, egy nagyszombati ezred-nevelőintézetbe adták. Valahányszor meglátogattam, a szelíd, kedves fiú mindig így felelt: „Most már megszoktam!” — értsd: a szalmacsomókat, a keskeny, kemény fekvőhelyet. „Most már megszoktam”, cseng most is a fülemben. 1851-ben Bécsújhelyen, látogattam meg a tizenhat éves ifjút. Még megnyilatkozásaiban is meglepően hasonlított drága Jozefinemre. Arcban soha sem láttam ekkora hasonlóságot. Kiváló eredménnyel tanult. Két évig még ott akarták tartani. Mindenki meg volt vele elégedve, holott azelőtt csak rosszat halottunk róla. A nevelésben minden a módszertől s a nevelés szellemétől függ.

Salzmannból így tör ki fájdalmasan a pedagógus, a gyermekbarát: „Európa fia, te szánod a fekete rabszolgák sorsát, sirasd meg, óh! sirasd meg inkább a saját gyermekeid

sorsát!” A gyermekből lesz a felnőtt, aki ifjúkora keserúségeit átviszi az életbe, telve meghasonlással s következetlenséggel. Hogy mennyire nem értették át Magyarországon a nevelés fontosságát és nemzeti értékét, azt a következő példával világítom meg: Mikor 1820 és 50 között minden legjobb barátomat s rokonomat elvesztettem, a kiseddóvók terén (Kleinkinderasylen) azonban némi vigasztalásul kitűnő (erkölcsi) eredményeket értem el, a gonosz szellem itt is felütötte fejét. József nádorral elhitették, hogy óvóimban kis carbonarikat nevelek. Mednyánszky udvari tanácsos akart lenni! Én akkor Pozsonyba siettem volt, hogy ott a megígért kiseddóvókat megteremtsem. Mednyánszkyt mint alelnököt otthon hagytam. Mikor vagyunk (a semmiből teremtett négyezer forint) elfogyott, távollétemet felhasználva, feloszlatta az egyesületet és a három budai intézetet átadta a nőegyletnek ! ! ! Olyan asszonyok, akik soha egy könyvet erről a kérdéstről el nem olvastak, akiknek halvány fogalmuk sem volt a nevelésről, hozzá mertek nyúlni oly alkotó munkához, amely mindennap új meg új teremtő erőt kíván. Hogy ebből mi származhatott, azt nem kell bővebben magyaráznom. Mikor visszatértem és szívem vérével nemzett s nagygyá növelt minta- s anyaiskolám küszöbén megálltam, ez az érzés futott át a lelkemen: „ötven éves vagy és már meghaltál, mert ezt művelték az iskoláddal!” Hat hónapig voltam távol. Soha sem képzeltem, de fel sem tudtam fogni, hogy távollétemmel ennyit árthatok! Azután sem tudtam változtatni a dolgon. A tanítók azokhoz húztak, akiktől fizetésüket kapták s akik puha párnákon békén hagyták őket nyugodni. A leghatározottabban visszautasították minden beavatkozásomat. Budapesten nem működhettem többé semmiféle egyesület nevében. Oda-hagytam hát a hálátlan várost és, mint mondani szokás, ias-tul-fiástul átköltöztem Pozsonyba, hogy közelebb lehessenek Nagyszombathoz is, ahol Apponyi Teréz grófné vezetése alatt a kiseddóvó (Kinderschule) gyönyörűen felvirágzott. 1830. őszén a pozsonyi diétán tanítóképzőt (Lehrerseminar) javasoltunk. A megvalósítást meg is kezdtük. Bezerédi Pista itt különösen kitüntette magát. Sok pénz gyűlt össze. Telket vettünk, megfelelő épületet emeltünk, igazgatót választottunk, tisztán férfiakból álló új egyesületet alapítottunk,

amely forradalom s rosszakarat ellenére ma is fennáll a többi hatvan intézettel együtt.

Mindezt azért kellett előrebozsátanom, hogy megadhas-sam hosszas külföldi tartózkodásom okát.

Egy okos és elmés hölgy: Tschebuiz kisasszony rábeszélte, hogy 1833. őszén Münchenbe utazzam. November 5-án kel-tünk útra. Ekkor kezdődik négy évig tartó utazásaim sora. Amilyen kevés megértésre Magyarországon találtam, annyira *confiocchi*¹ pergett itt le minden. Alig mondtam ki a művelt hölgyek előtt ezt a szót: *gyermeknevelés* és alig fejtettem ki előttük, hogy e mű megalkotására a nők hiva-tottak, máris minden társadalmi osztályból gyűltek körém az asszonyok. Csak egy hónapi tartózkodásra jöttem, de mikor decemberben el akartam utazni, az orvosok s jóbarátaim le-beszélték szándékomról az út nagy nehézségei miatt. A kama-rák januárban ülnek össze — tehát maradnom kell. Művé-szek, tudósok s művelt hölgyek raja buzgólkodott körülöttem. És jöttek a felszólítások, hogy Münchenben is alakítsak egye-sületet. Giech grófnő, született Stein, ama híres porosz leánya, Montgelas Amália grófnő és testvére Freiburg bárónő állottak a mozgalom élére. Reizenstein bárónő, Rose kisasszony, Rech-berg Hippolit grófnő, Rechberg Lujza grófnő és még sokan mások csatlakoztak a mozgalomhoz. Az a szerencsés gondo-latunk támadt, hogy a királyné támogatását kérjük. Megkap-tuk. Húsvét keddjétől már csak tíz nap választott el. A gyer-mekek feltámadása ünnepét e napon ünnepelhetnők meg leg-jobban a kisdedóvó megnyitásával, mondtam társaimnak; és ami lehetetlennek látszott, lehetőségessé vált. Az Au-elő-város előljárósága külön házacs-kát bocsátott rendelkezé-sünkre; a kolera-betegek részére épült, de még eddig nem használták fel; — a házacs-kát céljainkra átalakítottuk. A plébános a szószerkről közölte a szülőkkel az eseményt és kitzúzte a beiratás napját is. A király megparancsolta, hogy három hatóság képviselői húsvét keddjén reggel hét órakor a szépen felékesített helyiségben jelenjenek meg. Kértünk ké-peket, bútorokat stb., találtunk s felfogadtunk egy tanítónőt s egy felügyelő nőt, meghívtunk szülőket, még pedig jobbmó-

¹ Nagyszerűen.

dúákat, jól öltözötteket, gyermekeikkel együtt. Kedves, bájos volt a kép, mindenkinek tetszett, de különösen a plébános beszéde tett nagy hatást, mikor Overbeck falon függő festményéből indulva ki, a kis gyermekeket megáldó Jézusról beszélt. Néhány nap múlva megvolt a beíratás és több gyermek jelentkezett, mint amennyit fel lehetett venni. A sok hinió az iskola előtt, a szépen öltözött, kedves hölgyek, a kitűnő játékos tanítás, mint mindenütt, itt is, e tízezer lelket számláló szegény külvárosban, páratlan hatással voltak az emberekre.

A terv tehát valóra vált, a siker biztosítva volt. A pénztár megtelt — az egyesület befejezte jelentőssé váló szervezkedését. Az volt a tervünk, hogy hetvenöt asszonyt felkérünk a felügyelet ellátására: az intézet rendjének, hogy úgy mondjam, biztosítására. Az lett volna a feladatuk, hogy kettenként kézimunkával a kezükben jelen legyenek az órákon, úgy azonban, hogy a tanítót a kis lelkek foglalkoztatása közben kifejtett módszeres próbálkozásaiban ne zavarják. Külön egyesület alakult leveskiosztásra: 100—150 olyan gyermek részesült az egyesület áldásaiban, akiknek szülei nehéz napi munkában keresték szegényes kenyerüket. Megható látvány volt: a nagyműveltségű kisasszonyok s asszonyok megmosták s megtöröltették a gyermekeket, jóságos szeretettel néztek a szemükbe és a szeretet s intés mennyei szavait csöpögtették lelkükbe. A padokat úgy készítették el, hogy megfordítva asztalul szolgáltak. A kicsinyek álltak s vártak a gőzölgő tálak előtt, míg imához a jelet meg nem kapták — ily módon szoktattuk őket ahhoz, hogy tisztán s ne forrón egyenek. Ó, ki tudná felmérni, mennyi csiráját a jónak s hasznosnak vetettük itt el, hogy az majdan Isten segítségével újabb s újabb csirákat hajtson! Ó! mily csodálatos jóság lakik a művelt vallásos emberben! Ezek az asszonyok ott hagyták házi dolgaikat és eljöttek, hogy rekkenő melegben s dermesztő hidegben a szeretet s az irgalom cselekedeteit gyakorolják. Mily nagy nevelő hatással lehetett mindez ama felnőtt leányokra, akik derék édes anyjukat erre az útra elkísérhették! A királyi árvaház is elküldte naponta két nagyobbacska leánynövendékét, hogy az órákon jelen legyenek, a tanítást

meghallgassák s majdan a tanítószemélyzet kiségitői legyenek.

Felkérésre elmentem Augsburgba, ahol néhány nap alatt megvalósítottuk ugyanazt, amit Münchenben, de még átgondoltabban s nagyobb következetességgel. Az előljáróság azonnal adott három helyiséget. Három kisdedővő (Asyle) létesült, mindenikben egy főtanítóval és egy felvigyázónővel. A főtanító a nagyobb gyermekeket oktatta óránként. Wild úr rendkívül nagyeszű és találékony szellemű tanító volt, olyan mint Wilderspin Angliában. Küldöttségek jöttek — mindenki részt akart venni a munkában. A münchen-belvárosi férfiegyesület, mely már évekkel előbb megalakult, most bezzeg sietett: az asszonyok példája tűzbe hozta; semmikép sem akart elmaradni. Sok népes gyermekóvó keletkezett.

Közel nyolchónapi időzés után végre 1854. június 17-én elváltam oly kedvessé vált barátaimtól s iskoláimtól ...

Szeretett húgaimmal Teleky Blankával s Emmával, 1836 és 59 között viszontláthattam e tájakat. Mikor már mindenkim meghalt vagy külföldre ment, mi visszamaradtak még bensőségesebb szeretettel simultunk egymáshoz.

Azt reméltem, hogy Victoire-ral együtt nagyszabású nevelőintézetet alapíthatunk hazánkban. A kisdedővők (Kleinkinder-Asyle) e vállalkozásunknak csupán előkészítői lettek volna. 1827-ben felkeresett Bécsből egy nemesen gondolkozó s nemesen érző angol, rev. Reed E., aki véletlenül értesült arról, hogy a tömegek nevelésén s iskolák létesítésén fáradozom. Reed tisztelendő a kisdedővők felállítása helyett azt tanácsolta, hogy cselédiskolákat szervezzek. Igen helyesen mondotta: Egy országnak, amely művelődni akar, itt kell a dolgot megfognia. Egy rend, egy család sem nélkülözheti teljesen a jó cselédet. Egy év múlva tíz font sterlinget küldött: az volt a kérése, hogy a pénzzel április 12-én, a születése napján, kezdjem meg munkámat. Mikor elbúcsúzott tőlem, gondolkoztam ajánlata fölött és úgy találtam: ha azt akarjuk, hogy az intézetből derék cselédek kerüljenek ki, kisdedővőkkel kell a mű alapját megvetnünk, és megnyitottam Isten áldásával a Krisztina-elővárosban édes anyám házában az első anya- s minta-intézetet 1828. június 1-én. Egy évvel később megvolt a cselédiskolám is. (300 pengő forintot gyűj-

töttem össze: 100 forintot magam adtam, 100—100 forintot Zichy gróf és Lányi János küldött.) Sajnos, érdeklődés hiányában csak egy évig állt fenn. Most 1854-ben, tehát 24 évvel később Nádasdy Júlia grófnő késznek nyilatkozik, hogy minden közhasznú vállalkozást bőven támogat pénzzel. Áldja meg az Isten érte — nekem már késő — és a hazának is késő. de talán mégsem!-----

Először történt, hogy Bécs minket magyarokat utánzott. Wertheimer javaslatára Alsó-Ausztria kormánya elrendeli, hogy Brunsvik grófnő budai intézetének mintájára kiseded-óvók létesíttessenek! öt gyermek részére szánt hozzájárulással, vagyis 25 pengő forinttal, én magam nyitottam meg a gyűjtést és Bécs magyar külvárosában, Rennwegben, létesült fényes sikerrel az első ilyenmű iskola. Rövid idő alatt háromszáz gyermeket számlált Kern Máté tanító vezetése alatt. Kern Máté, valamikor tanítványom, a többi előváros, Linz, Graz, Laibach stb. részére nevelt tanítókat. De ott is a papság vette kezébe a vezetést s az iskolák gépszerűen működtek tovább. Egy kirívó példát el kell itt mondanom. Károly főherceg gyermekeinek nevelője meghalt és 20.000 forintot hagyományozott a rennwegi kisededóvónak azzal a feltétellel, hogy ott gyermekgondozók (szolgálók) neveltesenek. Megvették a gyönyörű házat kertjével, de a tőke megmaradt részét hosszas irka-firka után egyéb célokra használták fel. Az ilyen, állítólag igen gyakran előforduló dolgokhoz nem kell magyarázat! A magántulajdont éppoly kevésbé tartják tiszteletben, mint az elhunyt szent akaratát. Csoda-e, ha önzés és hitetlenség mindinkább felburjánzik?

Nyolcvan évvel a vállamon újra áttekintem az időt s életemet és úgy találom, hogy közel 4000 év után is igazak s helytállóak Dávid király érzései és gondolatai, mintha csak tegnap s minekünk írta volna zsoltárait! ...

1836-ban Blanka és Emma eljöttek, hogy unokahúgaikat, a két Stackelberg-lányt láthassák. Mária és Minona már nagy lányok lettek és akkor érkeztek meg atyjukkal Oroszországból (Révaiból). Théophile tizenhatéves korában ideglázban meghalt! Mint egy édes anya, úgy nevelte két hűgát, majd maga is elkapta tőlük a bajt és három nap alatt belehalt a lázba. Ő volt köztük a legszebb s a legkedvesebb, az én kis

görög leánykám! Mikor haldokolt, így kiáltott fel egyszerre vidám hangon: „Látom, látom az eget és édes anyámat; óh, drága anyám, milyen szép!”

Az angyalokat s az elhaltakat mindig szépeknek képzeljük. A szép fogalma velünk születik s velünk hal meg. Az öreg Sváb — a régiek azt mondták volna róla, hogy jövőbelátó, próféta — azt mondja: „Az esztétika második természetünk.” A nevelésben s az életben kiváló szerepet kell játszania. A szép szeretete is a műveltség jele s eredménye.

A négy bájos és kedves unokatestvér Staekelberg báróval a Császárfürdőben lakott. Minona beteg volt. Májusban elbúcsúztak tőlünk. Visszautaztak Oroszországba. Előbb azonban Drezdán keresztül Kissingenbe akartak menni, hogy ott a gyógyítóforrást, a Rákóczi-t meg a Pandur-t fölkeressék. Minket is erősen csábított a vágy, hogy ezt az utat megtegyük s a drága leányokat újból láthassuk. A két Teleky leány megkapta szüleitől az engedélyt és csakhamar útra is keltünk. Egy ajánlólevelünk volt csupán Mary Pery-hez, született Széchenyi grófnőhöz — aki Drezda mellett falun időzött — de a legcsodálatosabb, a leghasznosabb ismeretségeket kötöttük. Művelt országokban, ahol a műveltség mágnese erővel hat, csakhamar a legelmésebb társaság gyűlt körénk. Barde!ebenné asszonyt Berlinből és Morgenstern kisasszonyt mindjárt érkezésünk első órájában megismertük a Brühl-féle terrazon. Ez a két szeretetreméltó hölgy a legkiválóbb családokkal ismertetett meg bennünket: így Humboldt kisasszonnyal, — Humboldt Sándor is vele volt, — van der Deken angol úriasszonnyal, aki három nagyműveltségű leányával időzött ottan, Reichenbach tanárral s bájos feleségével. Reichenbaclmé Emma barátnője maradt még mostani végzetes napjaiban is, amikor urát, az ifjú s kedves Gerando-t 1850-ben Drezdában elvesztette. Óh, milyen gyönyörű napokat éltünk azon a csodaszép vidéken!

Egy kirándulásunk Tharandba majd az életünkbe került. A sok hegymászástól elfáradtan, kis vacsoránk elköltése után hamarosan elaludtunk. Blanka maga mellé helyezte a gyertyát; közben elaludt és a szék tüzet fogott, az ágy égett és Blanka csak akkor ébredt fel, amikor lángkör lebegett veszedelmes dicsfény gyanánt a feje körül. De Isten irgalmas volt!

Blanka még idejében felébredt, az ágyiruhát teljes lélekjelenléttel szétszaggatta és a tüzet a vacsoráról még ott maradt kancsók vizével oltogatta. A zajra én is felébredtem, a legsűrűbb füstben közel voltunk a megfulladáshoz. Ijedtemben első mozdulatommal az ablakokhoz rohantam. Ekkor azonban más baj támadt: a beáramló levegő szertesztét zilálta az ágyitollat, — megindult a fulladás második fajtája. A vendéglősné megbecsülte a kárt és a kár megtérítése fejében harminchat ezüst-tallért kellett fizetnünk.

Július végéig Drezdában maradtunk. Hackelbergék nem jöttek Drezdába, tehát utánuk siettünk Kissingen-fürdőbe. Ott sem értük utol őket. Ekkor Stuttgartba utaztunk, hogy találkozzunk velük. De csak Svájcban, a Genfi-tó partján, a szép Lausanne-ban ért az a szerencse, hogy újra láthattuk őket...

Én végtelenül fáradt voltam. Müncheni, párisi, londoni és még előbb svájci, római s nápolyi utazásaim során négy évig voltam távol hazámtól, mely felé minden érzésem s gondolatom szállt. Minden törekvésem az volt, hogy minél többet tanuljak iskolák, népiskolák s nevelőintézetek terén. E törekvésem során a legkitűnőbb összeköttetésekre tettem szert. Több mint kétszáz különféle fajta nevelőintézetet látogattam meg és folyton tanultam és jegyezgettem. Azt tartottam a legfontosabbnak, hogy oly tanítókat s tanítónőket neveljünk, akik a gyerekekből embert is tudnak faragni. Hazatértemkor előadtam tervemet egy a „növevelést szolgáló nemzeti intézet” felállítására tárgyában. Az 1840. év őszutóján Pesten voltam és agitáltam, de vérrokonaimnál most épp oly kevés meghallgatásra, részvétre s támogatásra találtam, mint azelőtt! Idegeknek komolyabban fogadták javaslataimat.

Az volt a tervem hogy mihelyt harminc növendék befogadására alkalmas nemzeti intézet céljaira (amilyen minden országban van) együtt lesz a szükséges pénz, első dolgom lesz tanítónőképzőt létesíteni. Hiábavaló reménykedések! 1848 márciusa még helyiség nélkül talált bennünket. Az én jó Blankám, akit szellemi gyermekemnek tarthattam, érdekes tanítástervet nyomtatott ki, igen jó tanítómestereket fogadott, egy több szobából álló második emeletet bérelt és 1846 őszén megkezdte a munkát egy leánnyal. Nemeslelkű anya-nevelőket

akart az országnak adni; a nyelv s a jellem volt főcélja. December 30-án halt meg édes atya, édes anyja hat évvel korábban. Mikor Windischgrätz az osztrák hadsereg élén mint ellenség vonult be Pestre, részint az anyák kérésére haza küldötte a tizenegy leányt és önként megszüntette iskoláját. Két év alatt a bevételein fölül még hatezer koronát költött erre az iskolára. Lehetetlen volt tovább fenntartani.

Mint Stackelberg Kristóf, én is megismertem a bibliát, az evangélium szellemét, az Úr kegyelmét és főtörekvésem továbbra is a keresztény s a bibliai népnevelés maradt. Ha ehhez az alapelvhez művecskémben még hozzá fűzhettem egyet-mást egyéb nézetekre és alapelvekre való hivatkozással, úgy boldognak vallhatom magam. Jótanács is akad benne, hiszen azért írtam emlékirataimat, hogy használjak. Magyarországnak még kevés emlékirata van. Emlékezetem gyöngül s nehezemre esik már eszemben tartanom, hogy mit érintettem s mit nem. Ismétlésekkel nem akarnék unalmassá válni.

Teleky Imre és hűséges felesége, Brunsvik Charlotte, egy kis fal körítette helyen nyugosznak egymás mellett a hosszúfalusi szép tölgyerdő szélén. Stackelberg Mária atya halála után Szentpétervárról lejött hozzánk hűgával Minonával, majd tovább utazott Hosszúfalura, ahol tizennégy nappal megérkezése után és nyolc nappal drága Charlotte nénye halála előtt, december havában meghalt!! Egy éjjel felébreszti hűgát, megkéri, olvassa fel neki a 103. zsoltárt és napfelkelével már el is szállt nemes lelke!

Teleky Emma Parisban egybekelt a vele egyidős Gerando Ágosttal, 1843-ban világra hozta a végtelenül bájos kis Antoninát. Édes anyja Parisban nevelte három évvel fiatalabb Attila öccsével. Gyönyörű és érdekes hajadonná fejlődött, vidám lelkű atya másává.

Teleky Miksa Nancyban egy tizenöt éves léha angol leánnyal ismerkedett meg. Jacqueline Cooknak hívták, vagyona nem volt. Emma fiatal öccsét Erdélyhez akarta kötni és ezért az intézet vezetőjének beleegyezésével magával vitte a leányt Erdélybe (apátlan-anyátlan árva volt és nagybátyját, gyámját amerikai útjukon ragadta el a halál), hogy a szülőknek bemutassa és egyetlen imádott bátyja házasságát

pártolja. Jacqueline beteges volt gyermekkorában. A párisi intézetben három évre fizette ki a díjat, de csak egy évet töltött ottan. Blanka tanítgatta Pálfalván; Grund Amalie kisasszony volt egyébként a nevelője. Jacqueline nem szívesen tanult, pedig igen tehetséges leány volt. Az valóságos csoda, hogy milyen hamar megtanult magyarul s németül!

Jacqueline tetszett a szülőknek és a fiatalok egybekeltek, még mielőtt Jacqueline egészen betöltötte volna tizenhatodik életévét. Szép utakat tettek együtt és Jery, — ahogy ura megszívesebben szólította, — négyévi házasság után Marseillenben egy erős, egészséges fiút hozott a világra, akit atyja Dezsőnek nevezett. Mindenki azt várta, hogy Miksa boldog lesz. Nem lígy történt. A lázadó oláhok megrohanták 1849-ben (?) a lónai kastélyt Kolozsvár mellett. Az édes anya sietve menekült kétéves fiacskájával a városba. A fiúcska meghült, meghalt és még ma, 1855 júniusában sincs utóda! A szomorú közállapotok mindent megbontottak, összetörték. Blanka 1851 óta Kufsteinban ül, mint állami rab, Emma külföldön él, Jery az urától elváltan! Ebben a pillanatban Lónán van Jery, de gyűlöli azt a helyet, mióta gyermeke meghalt. Az oláh parasztok kifosztották a kastélyt; de sajátságos! mikor a császáriak elfoglalták Kolozsvárt, megint visszahozták mindent; azt erősítették, hogy csak az uraságnak akarták megőrizni a holmit, azért vitték el haza. 1850. augusztusában kettő között választhattam: vagy Nemischl-be megyek az elmés, okos Fritzhez és tizenegy gyermekéhez vagy Pálfalvára, Blanka romantikus kastélyába. Fritznek az volt a szándéka, hogy ketten megemlékezéseket írunk, mint ő mondta, jeles eszű és eredeti gondolkozású rokonainkról. Nagyon kedves terve volt ez Fritznek és most már magam is bánom, hogy hívásának nem tettem eleget. A késői évszak, a hideg cseh éghajlat, a magyarelles hangulat és az a kellemetlen gondolat, hogy a gazdag nagynénit kell játszanom, visszariasztottak az úttól. Lővey Klára kisasszony* eljött értem, hogy Szatmárra vigyen. A nyelv, az érzület, a gondolkozás mind odavonzott, és úgyis történt és én soha többé el

* Teleki Blanka társalkodónője és barátnője; megosztotta Blankával kufsteini fogságát.

nem kerültem Nemischlbe. — Fritz hirtelen halt meg Bécsben általános részvét közepette. Tizenegy gyermeke állta körül koporsóját: a legfiatalabb két éves fiúcska volt, Ferenc nevű.

Feltettem magamban, hogy minden nap írok naplómba, hacsak két sort is; sok jó, de sok rossz oldala is van ennek. Hét vaskos könyvet Pálfalván hagytam, amikor drága Blankától október 8-án elbúcsúztam. Az volt a tervünk, hogy kivonatokat készítünk belőlük, — dolgoztunk is együttes erővel és nagyon érdekes volt az, amit Blanka kiválogatott. Ezek a könyvek úgy hatottak rám, mint valami haditörvényszék és egyes részeik bizony elszomorítottak. A könyvek maguk, — a harminc közül a legértékesebbek, mert a bennük feljegyzett megfigyeléseket külföldön tettem, — talán örökre elvesztek számunkra...

A család veteránja, az elsőszülött apa elsőszülött leánya, e sorokat hetvenkilencedik életéve végén írja. Itt Martonvásáron, ahol annyit kártyáznak, annyi szálló-vendég fordul meg, ahol a kedves Géza s Mária éltük virágját élük, jó Ferenc öcsémmel eltöltött ifjúságom éveire emlékeztem minden. Ferenc becsületesen végezte iskoláit, de hamislelkű barátai roppant veszedelmes életmódra csábították. Leányok korábban fejlődnek lélekben s testben. Én messze felülmúlтам őt, bár csak egy évvel és két hónappal születtem előbb, mint ő — gyermek volt hozzám képest, noha igen magasra megnőtt; de gyöngé és beteges volt. Úgy éreztem, az örvény szélén látom már. Vad szenvedéllyel vetette magát a kártyára, egész éjszakákat töltött a játékasztal mellett! Nem szüntem meg édes anyámat ostromolni, adjon Ferencnek hatáskört. Végre engedett és társul maga mellé *Yette*. A vezetés egy részét neki engedte át, de csakis az ő gondolatai szerint járhatott el. Ez a feles vezetés júniustól novemberig tartott. Mikor télire Budapestre költöztünk, még kaptam öcsémtől jelentéseket, de tavaszra, májusra, minden megváltozott. Édes anyám csak azon vette észre magát, hogy fia a helyzet ura lett — és az is maradt mindvégig. Sem édes anyját, sem testvéreit nem halmozta el soha szeretete jeleivel. Jól vezette az ügyeket, csak túlságos szigorúan; vasárnap délután dolgoztatott, megkárosította a plébánost, összekülönbözött a

püspökkel s a plébánossal, úgyhogy megvonták tőle a kegyúri jogot a nagybátyja építette templomban. Az iskola érdekében semmit sem tett és az özvegye most azon siránkozik, hogy nincsenek rosszabb emberek a parasztjainknál. „Ki mint vet, úgy arat”, mondtam én. Szegény édes anyám évi nyolcezer forintot kért Ferencről, a többi pénzt mind meghagyta neki. Ha olykor figyelmeztetem anyámat, ha kérdeztem: „Mit csinál Ferenc? Mi lesz mi velünk?” — csak azt felelgette: „Ugyan hadd, hiszen értetek is dolgozik.” És mi hagytuk — abban a feltevésben, hogy női jogunk Martonvásár földjéhez nem vehető el tőlünk (8000 hold kerti föld). Azt persze mégcsak nem is sejtettük, hogy szüleink olyan végrendeletet készítettek, amelyből mi leányok úgyszólván teljesen kimaradtunk. Mikor 1810—11-ben az államcsőd beállott és a papírok 1200 forintra estek, öcsém eltúrte, hogy derék jó anyánk szükségét lásson. Édes anyánk sírt, panaszkodott és végül is a vármegyéhez akart fordulni, hogy a birtokot visszakapja azon a címen, hogy a fia rosszul kormányozza. A kérvény azonban soha sem került a hatóság elé.

Mikor mindez történt, én a Deym gyermekekkel négy-öt évig távol voltam a hazától. Leveleimben biztattam édes anyámat, kérje a nyolcezer forintot ezüstben, mert a gabona 3'4 literenkint hatvan forintra emelkedett és ehhez hasonlóan minden egyéb. Én úgyszólván semmit sem kaptam 24 éves koromtól egészen 56 éves koromig; mert a ruházódásom céljaira juttatott 200 rossz bankcédulán kívül csak hébe-hóba lepett meg valami ajándékkal édes anyám.

Mikor édes anyám végrendeletét 1830-ban egy vagy két hónappal halála után felbontották, kiderült, hogy Ferencnek a tőkét hat százalékkal kell részünkre kamatoztatnia, három húszasba számítva egy forintot. De én mégis csak papírt kapok kezemhez, bár a bankcédula értéke újra 30, sőt több százalékkal esett; még két lóra való zabot s szénát sem ad az öcsém, mint azelőtt. Csak tőlem függött volna, hogy kijelentsem: „Nem vagyok megelégedve szüleim rendelkezésével”. Mikor ezt a dolgot Teleky Imrével megtárgyaltam, Imre így szólt: „Hadd el, kérlek, maradj csak nyugton. Az én feleségem jussa a te jussod is, bízd az egészséget rám.” Mikor Telekyék a végrendelet felbontására feljöttek Erdélyből, elrándul-

tak öcsémhez Martonvásárra. Ugyan mi történhetett a két sógor között? Hogyan egyeztek meg? Nem tudom. Elég az hozzá, mikor Imre visszajött Budára, adott szava ellenére így szólt hozzám: „Én már rendbe jöttem vele, most láss te hozzá.” — Ferenc öcsém kijelentette: „Te a birtok negyed-résznének csak egyötödét kapod, mert édes apánk négy részt vásárolt és az általános örökös én vagyok, — kapsz egy rész tavat, egy rész mocsarat, libalegelőt, némi szántóföldet és rétet; — evvel szemben elveszítéd a 30.000 forintot és a házat — (ez júniusban volt) és július 1-én már nem is fizetek neked kamatokat!”

Kisededóvóimmal (Kinderschulen) akkor voltam *au coeur de l'affaire*” A gondolat maga éppúgy tetszett, mint a gondolat megvalósítása. A nagyszerű ipari s művészeti kiállítás, az első e nemben Magyarországon, 4000 forintot jövedelmezett nyersen a kisededóvóknak. Nem veszekszem s nem pörösködöm öcsémmel; a birtokban ő a hatalmasabb. Sokkal nemesebben s okosabban cselekszem, ha lemondok részemről, bár akadt egy gádzádkodó, aki évi 20.000 forintot kínált érte.

Nekem, aki olyan szegény vagyok, mint a templom egere, minden épület s minden fundus instructus nélkül kellett volna a birtokot átvennem. Nagyon erősen pún-ízű a vásár, gondoltam magamban — és hű maradtam ahhoz az eszmémhez, hogy a Magyarországon évente születő 250.000 gyermek korán kezdett nevelésével (nemcsak tanításával) a hazának a legüdvösebb szolgálatot tehetem — (ha ugyanis általánossá tesszük az óvó-rendszert) és az iskolák számát a legnagyobb erőfeszítés árán fokozzuk. A jó Isten csodálatos módon megsegített abban az óriási erőfeszítésben, amit a közömbös polgárság, a még közömbösebb arisztokrácia és a pénzes emberek támogatásának megnyerése végett kifejtettem. Édes anyám halála után egy hónapig két hintó állt rendelkezésemre; mind a két hintó egész nap az utcákat róttá, hogy a nagy mű megindulhasson; száz levelet írtam, az éjszaka még íróasztalomnál talált, — csak mikor nem bírtam már a fáradtságot, hajtottam fejem a papírra, és így talált a reggel. Ma

* A java munkában.

már magam sem tudom megérteni, hogyan tudtam annyi erkölcsi s testi erőt kifejteni. . .

Ha az ország elég érett lett volna, hogy a Teremtő adományát megbecsülje, ötven év betelte vei mi lettünk volna a földkerekség legműveltebb népe. Nem börtön és kórház kell. hanem lehetőség arra, hogy a nép ne pusztuljon el a tudatlanság s az alávalóság mocsarában. Eladtam ezüstöt, ékszert, kocsit, lovat, bútort s mindent, amire nem volt szorosan szükségem és odaadtam 10.000 forintnyi kelengye-pénzemet az ipar- és cselédiskolák céljaira. Amit gondoltam, tettem és megvalósítottam, az nem volt érdem, hanem belső ösztön, melynek nem tudtam és nem akartam ellentállni. Legközelebbi atyámfiai és ifjúkori barátaim sem értettek meg, csoda-é, ha egész vállalkozásom kortársaim tunyaságán feneklett meg? De nemcsak tudatlanság és tunyaság, hanem rosszakarat ellen is kellett küzdenem.

Mi leányok valósággal imádtuk Ferenc fivérünket. Megható volt gyöngédségünk egymás iránt, míg a „jó barátok” fiú s anya, testvér s testvér közé nem tolakodtak és az okos, de tapasztalatlan és egyre önzőbb fiút hálójukba nem kerítették. Talán önállóságát féltette tőlünk. Martonvásár a nemzeti királyok uralma alatt jelentős hely volt Székesfehérvár (Albe royale), a koronázó s temetkező város, és Buda, a székváros között; de mikor a mi családunk megvette, a török hódoltság óta pusztaság volt. A medrűkből kiöntött vizek mocsarakká szélesültek. Ilyen állapotban letie át atyám. Nagyapa emeltette a templomot, az uradalmi épületeket és két végében néhány lakóházat, hová ötven parasztcsaládot telepített. Édes atyám egy ötemeletes, szilárdan épült magtárt, kőoszlopokon nyugvó, boltozott istállókat, egy kertészházat, bírói házat és plébánoslakot építtetett, — de nagyeszű édes anyám gondolata volt és édes anyám hajtotta is végre mérnökök segítségével a nagy vízpusztaságoknak rétekké átalakítását. Egy kiemelkedőbb dombon keresztül vonalat húzott és annak irányában oly mélyre és oly szélesen ásatott le, hogy a túlsó részen levő víz lefolyást talált. Ezt a birtokrészt jobbára háznyi magasságú nádrengetegek borították. Évről-évre jobban és jobban kiszáradt a messze elnyúló mocsár; a nádat egy szárazabb nyáron leka-

szálfák; busás jövedelmet hozott. A tarlót meggyújtották, több hétig égett — nekünk gyermekeknek hallatlan öröm! Egy harmadik gátat is emeltetett édes anyám, a víz összetorladt, tó alakult; majd malmot építetve, kettős hasznot húzott a vízből. Amit húsz év alatt szegény jó anyám tett, azért nem szép jutalmat kapott, — most már nem is beszél róla senki.

A húszas években, amikor öcsém már több volt negyven évesnél, Justh Szidónia kisasszony ejtette meg nőgyűlölő szívét. Justh Szidónia édes anyja Révay lány volt, híres-neves zenei tehetség. Ettől fogva egész délután és este zeneszó járta a kastélyban. Egy szóval öcsém és Szidónia megértették egymást és Szidónia lett a második parancsolóm. Csak Schemnitzből, ahol a második Révay kamaragróf volt, írt Ferenc édes anyánknak, jelezve, hogy Szidónia a menyasszonya. A házasságról is csak másoktól értesültünk Pesten.

Bár Szidónia később kedvesen mondta: „Te léssz a tanítóm, Terézia; én még egészen tudatlan vagyok”, még sem fejlődött ki közöttünk soha igazi szívélyesség. Egyszeribe vége lett öcsém szeretetének, mely már különben is mélyen megrendült Jozefin dolgai, de különösen a lessonitzi és wittschapi vétel miatt, ahol Ferencnek is voltak veszteségei. Ehhez járult még Károly martonvásári viszonya. Édes anyám azt akarta, hogy a gazdaságot tanulja meg öcsém mellett, hiszen Jozefin is azért küldte volt Magyaróvárra. Ferencnek az lett volna a kötelessége, hogy Károlyt magával vigye a földekre, belevonja a tárgyalásokba és általában bevezesse a gazdasági ismeretekbe. Milyen szomorú volt látni mint tolják félre mindenütt a szegény fiatalembert és sokszor még csak egy tekintetre sem méltatták! Oly szívtelen lett öcsém, aki egykor oly jó, oly nemeslelkű volt! Ezek a házasságok valósággal szerencsétlenséget jelentettek családunknak, elválasztottak bennünket egymástól testben csakúgy mint lélekben»

Egyetlen fivérem halála, azaz 1850. okt. 24-e óta, még kevesebb a szívesség a család tagjai között. Szidónia Bécshez húz, ahol öcsém meghal, két gyermekét bécsi és nagyvilági szellemben neveli, bécsi barátokat szerez és a martonvásári kastélyban *német világ*-ot* és szalónéletet honosít meg.

* Az eredeti szövegben is magyarul!

Ha a zongora előtt ül sógornóm és Beethoventől s Mendelssohn-tól játszik csodaszép darabokat egészen más lényé alakul át: Költészet és lángész mozgatja ujjait, költészet és lángész ragyog ki szeméből — az ember szinte azt képzei, átszellemült angyalt lát maga előtt. Mária nevű leánya most huszonöt éves, okos és szellemes; de hosszas betegeskedése, a társasága és az anyai elnézés zsarnokká tették. Géza öccse sem nem okos, sem nem szellemes (húszéves), kissé dandyskedő hajlamú, *bonvwant* és *bondormant*.* Mindketten szívesen kártyáznak, szeretik a kártyázó társaságokat, lovagolnak, hajtanak és élnek-halnak a multságért. Vájjon meg fog-e változni Géza? Vagy el fogja pusztítani azt, amit atyja szerzett? De vájjon ki tudná megmondani, mi vár a közeli vagy távoli jövőben a vén Európára? Inog minden az öregségtől, nem soká fogja birni! Már nem soká. A családból kihalt minden szeretet! Mindenütt csak sülyedés, romlás! Én magam is rom vagyok romok között minden akarásommal s cselekvésemmel, — süket fülek és süket szívek kísérték végig életem útjain. Hol találok szavakat, hogy megírjam a dolgok szomorú alakulását Magyarországon ! ! ! Ahová csak nézek, mindenütt beteges félelem és nincs sehol semmi, ami a lelket s a szívet felüdítené. Óh, hazám! Egy Széchenyi István az örültek házába zárva! Egy Deák gyermekké lett! Egy Teleky Blanka a kufsteini börtönbe zárva húsz évre!! Annyi ezer meg ezer ember elpusztítva, testileg-lelkileg megsemmisítve! Emma (de Gerando) özvegye annak az elmés, okos férfiúnak, aki Magyarorszáért lelkesedett! A sok reméuyre jogosító két gyermek: Attila és Antónia szépen fejlődik és jól viseli magát. Vájjon mit fognak megélni? Mit fognak cselekedni? Géza és Mária önzők és ojtott szláv-osztrákok. Vájjon virrad-e még rám öröm napja? Hajrá, éljen az irodalom! A tudomány fogja az embert felszabadítani!? A viharban szólt a *lélek*: Ne félj, veled vagyok! Fülemlék csattognak a virágos szalonban,— 1855. június 8-a van. Mikor egyetlen fivéremet Ferencet, leküzdhetetlennek látszó szenvedélye a nyomorult kártya rabjává tette, megfogadtam, hogy kártyához többé nem nyúlok. Mikor

* Jól élő (világfi) és jól alvó.

Svájcból, Angliából hazatértem, az első pillanatban azt hittem, szép kötésű bibliák hevernek az asztalokon, — sajnos, bálványimádásra szánt apró kártyák voltak; a nevük: Patience! Esztelenség! Őrület! Az 1850 óta eltelt öt év keserves időszak volt és az még ma is! Hazám elnyomva, vagy talán egészen elfojtva. A drágaság, az adók elviselhetetlenek, az állam kiadásai sok millióval múlják felül bevételeit, — az ország nagy részben képtelenné válik az adó fizetésére, — mi lesz ezután!P A katonai kiadások óriásiak: folytonos várépítések, egy év óta háborús veszedelem, — a hadsereg hadi létszámon tizenegy hónapon keresztül! És nem tágít mellőlünk a gond: Vájjon mi lesz még?

A „Kisednevelés” kiadásában megjelent:

1. *Nagy László*: Egyéni irány a kisednevelésben. 1924 (Elfogyott).
2. *Imre Sándor*: A nőnevelés szervezése. 1925. Ára 7 ezer K.
3. *Kenyeres Elemér*: Fröbel gyermekismerete. 1925. (Elfogyott).
4. *Gedeon Jeme*: Versek és jelenetek óvodai és iskolai használatra. 1925. Ára portóval 36 ezer K.
5. *Doby Ida*: Játékos svéd torna. Óvodák és iskolák számára. 1926. Ára portóval 40 ezer K.
6. *Klaudy Gyula*: A táblai rajzolás. Egyszerű vonalas rajzok gyűjteménye. Tanítók, óvónők és szülők számára. 1926. Ára 20 ezer K.
7. *Kenyeres Elemér*: A gyermek első szavai és a szófajok föllépése. 1926. Ára 25 ezer K.
8. *Czeke Marianne, H. Révész Margit és Petrich Béla*: Gróf Brunsvik Teréz élet- és jellemrajza és emlékiratai. 1926. Ára 30 ezer K. Portóval 35 ezer K.

Megrendelhetők a „Kisednevelés” szerkesztőségében (Bpest, VII., Szegényház-tér 7.), a „Studium” könyvesboltjában (Bpest, IV., Múzeum-körút 21.) vagy a Dunántúl r.-t. egyetemi nyomdájában (Pécs, Perczel-u. 42.).